

TÂRÎH-İ OSMAN PAŞA

Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri
(H. 986-988/M. 1578-1580)

ve

Tebriz'in Fethi
(H.993/M. 1585)

Yunus ZEYREK

Kültür Bakanlığı
Ankara 2001

KİTABIN MEVCUDU BULUNMAMAKTADIR.

2007 YILINDA TAHRAN'DA FARŞÇAYA ÇEVİRİLEREK BASILMIŞTIR.

İÇİNDEKİLER

Takdim: Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU.....	
Ön Söz.....	
Giriş	
<i>Sultan III. Murad Han ve Zamanındaki Şark Seferleri..</i>	
<i>Flügel Kataloğundaki Bahisler.....</i>	
<i>Yazmalar ve Müellifleri.....</i>	
<i>Bibliyografya</i>	
Târîh-i Osman Paşa	
Özdemiroğlu Osman Paşanın Demirkapı'dan, İvaz Efendiye Gönderdiği Mektubun Suretidür.....	
Tebriz'in Fethi.....	
Faksimile.....	
Sözlük.....	
Dizin.....	
EKLER:	
1. Harita	
2. Fotoğraflar	

TAKDİM

Yunus Zeyrek'in, ülkemizden vaktiyle Avusturya'ya aşırılarak Viyana Devlet Kütüphanesi'ne konulan 68 yapraklı (Özdemiroğlu) Serdar Osman Paşa'nın doğu seferleri tarihi yazmasının fotokopisini Ankara'ya getirtmekle, büyük bir millî hizmet görmüştür. Eser, Türk tarihi ve kültürü için bir kazançtır.

Başarılı çalışmalarını yakından bildiğim Zeyrek, tarihimizin önemli bir devrine ışık tutan yeni bir eseri gün ışığına çıkarmaktadır.

Lala Mustafa Paşa ile Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Gürcistan-Şirvan Seferi ve Özdemiroğlu'nun Tebriz'i Fethi'ni anlatan birinci elden kaynakların bir arada, böyle titiz bir çalışmayla hazırlanarak okuyucuya sunulması sevindiricidir.

Yunus Zeyrek, 23 satırlı ve harekesiz olan bu biricik eseri, bugünkü yazımızla basıma hazırlamıştır. Eserin aslı muhafaza edilerek, sayfalar belirtilmiş; bazı açıklama, harita, dizin, sözlük ve fotoğraflarla eser bir kat daha değer kazanmıştır. Ayrıca Hicrî tarihleri ve günleri, yeni takvimimize göre gün, ay ve yılları belirtmede de başarılıdır. Bu bakımdan *Tarih-i Osman Paşa* kitabının, fotokopisiyle birlikte basılması büyük bir hizmet olacaktır.

Yazarını tebrik eder, başarılarının devamını dilerim

25 Haziran 2001

Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU
Türk Tarih Kurumu Aslı Üyesi

ÖN SÖZ

Kafkasya, tarih boyunca çok önemli olaylara sahne olmuş bir coğrafyadır. Kıtalar arası geçiş yeri olması, bu bölgenin stratejik konumunu her çağda önemli kılmıştır.

Kafkasya, Türk tarihi açısından da önemlidir. Bu önem, eski çağlardan günümüze kadar yerini korumuştur.

Bu kitap, Osmanlı Devleti ordularının sefere çıktığı tarihlerde, bu orduların Kafkasya'ya yürüdüğü bir zaman dilimini, sefere katılmış kişilerin kaleminden anlatmaktadır.

Tarihimizde önemli yeri olan portrelerden biri olan Özdemiroğlu Osman Paşanın, Kafkasya ve Tebriz üzerine yapmış olduğu seferleri anlatan el yazmaları, tarafımızdan bugünkü yazımıza aktarılmıştır.

Bu yazmalarda anlatılan olayların, okuyucu tarafından kolayca anlaşılması için, giriş bölümünde, çağın padişahı ve siyasî durumu hakkında özet bilgiler verilmesi uygun görüldü. Bu kitabı meydana getiren üç yazma ve bu yazmaların yazarları hakkında mevcut bilgiler sunuldu.

Kitabın sonuna yazmanın fotokopisi eklendi. Böylece okuyucuya, bizim çalışmamızla eserin aslını karşılaştırma imkânı verilmiş oldu. Bu karşılaştırmaya yardımcı olmak için, metinde, yazmanın sayfaları parantez içinde gösterildi.

Yine okuyucuya yardımcı olmak için, yerine göre bazı açıklamalar gerekli görüldü ve bunlar dipnotlar hâlinde verildi.

Metinde birbiri arkasına sıralanarak uzayıp giden ifadeler, özüne dokunulmadan cümle şekline yaklaştırılmış ve noktalama işaretleri kullanılmıştır. Ayrıca, olayların akışına göre metin, paragraflara bölünmüştür. Kitapta anlatılan bazı hususlar da, başka kaynaklardaki ifadelerle desteklenmiş ve bu eklemeler, dipnotlar hâlinde verilmiştir.

Kitabın sonuna, bir dizin ile bugün anlaşılması zor olan ve her sözlükte kolayca bulunamayacak kelime ve tamlamaların açıklamalarını ihtiva eden bir sözlük eklenmiş; kitapta anlatılan olayların geçtiği bölgeleri gösteren bir de harita konulmuştur.

Bütün çabamıza rağmen, kusurlarımızın olabileceğini tahmin ediyoruz. Ümit olunur ki, erbabı tarafından yapılacak inceleme ve eleştiriler, bu çalışmayı tamamlasın.

Birbirini tamamlayan üç ayrı risâlenin bir arada neşriyle, millî tarih kütüphanemiz, o devrin çok önemli bir kesitini, birinci ağızdan anlatan kıymetli bir esere kavuşmuş olacaktır.

Bu yazmaların mikrofilmmini Viyana Millî Kütüphanesinden getirtmek için, çaba harcayan, öğrencim Rahip Martin Ruprecht'e teşekkür borçluyum.

Ayrıca, çalışmalarımnda karşılaştığım zorlukları, büyük bir tevazu ve memnuniyetle çözen, bana bu uğurda çalışma azim ve şevkini veren, Türkolojinin büyük bilgini Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'na şükranlarımı sunarım.

5 Şubat 2001

Yunus ZEYREK

GİRİŞ

Sultan III. Murad Han ve Zamanındaki Şark Seferleri

On ikinci Osmanlı Pâdişâhı olan Sultan III. Murad, II. Selim'in büyük oğludur. 4 Temmuz 1546 tarihinde dünyaya geldi. Babası vefat ettiği sırada Manisa'da vali olarak bulunmaktaydı. 22 Aralık 1574 tarihinde, 29 yaşında tahta çıktı.

III. Murad, çok iyi bir tahsil ve terbiye görmüştü. 14 yıl valilik yaparak devlet idaresini kavramıştı. İki Türkçe, biri Arapça ve biri Farsça olmak üzere dört divan yazmış, edebî kişiliği kuvvetli, şâir bir hükümdardı.

Sadâret makamında, Kanunî ve II. Selim zamanında da aynı makamı işgal etmiş olan 72 yaşındaki Sokollu Mehmed Paşa bulunmaktaydı. Pâdişâh, aynı zamanda kendi eniştesi olan bu zattan hoşlanmamakla birlikte, Vâlide Sultan Nûr Bânû ile kızı (Sokollu'nun eşi) Esmâ Han Sultanın nüfuzundan dolayı onu azledemedi. Sokollu'ya karşı devlet erkânı ile ulemadan da büyük bir muhalefet vardı. Onun için, "*Vezire itimad buyurman; ilerü çektiği, ya kendü müteallikatudur, ya rüşvetin almış. Elbet de bir garaz-ı fâsidi vardur!*" denilmekteydi. Pâdişâh, Sokollu'yu azletmemekle birlikte, onun adamlarını ve yakınlarını buldukları makamlardan birer birer atarak, günden güne zayıflatıyordu. Sokollu'nun da birtakım harem entrikalarıyla, fitne ve kargaşalığa sebep olduğu muhakkaktır.

Cihad ve cihana hükmetme ülküsüyle ordulara kumanda ederek bütün seferlere katılan Osmanlı Devleti'nin Pâdişâhları, II. Selim'den itibaren sefere çıkmamaya başladılar. III. Murad da babası gibi yaptı; seferlere katılmadı. Zamanında her ne kadar Türk orduları seferlere çıkıyor, ülkeler fethediyorsa da, kudretten düşme, zayıflama, otorite sarsıntısı ile pek uzak olmayan bir inhitat devrinin acıklı alâmetleri artık görülecek kadar belirmeye başlamıştı.

O devirde Osmanlı Devleti, dünyanın en kudretli imparatorluğu durumunda idi. III. Murad'ın ilk zamanlarında Lehistan (Polonya), Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu ve Osmanlı nüfuzu Baltık kıyılarına dayandı. Vâdi's-Seyl zaferiyle (14 Ağustos 1578) Portekiz ordusu kırıldı ve Kuzey Afrika da Osmanlı Devleti hakimiyetine geçti.

Safevî tahtında 54 yıl oturan I. Tahmasb (1524-1576) ölünce, ülke buhranlara sürüklendi. Şehzadeler arasında kanlı olaylar yaşandı. 25 yıldan beri Alamut kalesinde mahbus bulunan II. İsmail, hükümdar oldu ve kendisinin Sünnî mezhebinde olduğunu ilân etti. Şah İsmail'in hükümdarlığı bir buçuk yıl devam etti. Bu zaman zarfında, babasının Osmanlılarla olan barış siyasetine aykırı icraatta bulundu. Onun bu tutumu, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirdi.

Onun, kardeşlerini ve beğlerden birçoğunu öldürtmesi, sıranın kendilerine geleceğini düşünenlerin Osmanlı Devleti'ne sığınmalarına sebep oldu.

II. Şah İsmail'in ölümü üzerine, 24 Aralık 1578'de ağabeyi âma Mehmed Hudabende tahta çıktı (1577-1587). İç karışıklıklar bir türlü dinmedi. Safevî saltanatındaki bu sarsıntı, doğuda Özbekler, batıda Osmanlılar tarafından dikkatle takip ediliyordu.

Van Beğlerbeği Köse Husrev Paşa, İstanbul'a gönderdiği raporlarla, Safevîler üzerine sefer yapılmasının gereğine, ısrarla işaret ediyordu.

Divanda görüşülen Şark Seferi'ne, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa karşı çıkmaktaydı. Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa, Yemen Fatihî Koca Sinan Paşa ve Tunus Fatihî Kaptan Kılıç Ali Paşanın görüşleri doğrultusunda, Osmanlı ordusunun Şark Seferi'ne çıkmasına karar verildi.

Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında, öteden beri süregelen bir Sünnî-Şîî meselesi olmakla birlikte, bu seferin yegâne sebebi bu değildi. Asya'dan gelen Hac ve ticaret yollarının kontrolü, Şîî Safevî yönetiminin, Anadolu ile Türkistan'ın arasını kesmesi, Rusların, 1556 yılında Astarhan Hanlığını işgaliyle Türkistan ile Kazan-Kırım yolunun da kapanması ve nihayet, Şirvan'ın Sünnî halkının yardım dilekleri, Osmanlı'nın dikkatini bu bölgeye çekmişti.

Gerçekten, Osmanlı Devleti'nin Şark Seferi'ndeki amaçlarını, Şîî baskısıyla "Sünnî vergisi" ödeyen Dağistan ve Şirvan halkını korumak, Kanunî Devri'nden beri Gürcistan krallarının Safevîlere karşı yardım taleplerine cevap vermek, Hac ve ticaret yollarını açarak, Hazar Denizi sahillerini kontrol etmek ve bu yolla Türkistan'a ulaşmak şeklinde, özetleyebiliriz.

Safevî serhaddindeki Beğlerbeğilerine İstanbul'dan gönderilen hükümlerde, onların barışa uymaları hâlinde, bu taraftan da ahidnâme hilâfına herhangi bir davranışta bulunmamaları bildiriliyordu.

Öte taraftan Safevî yönetimi, bir Osmanlı kervanını vurmuş, mallarını yağmalamış ve tâcirlerini öldürmüştü; bu olayı takip için gönderilen resmî görevlileri de hapsetmişti. Safevîler, sınırdaki aşiretleri kışkırtarak, Osmanlı ülkesine müdahale ediyor ve Anadolu Alevîlerini, Erdebil Tekyesi'ne bağlama amacıyla, yürütülen propaganda faaliyetini artırıyordu. Bütün bu davranışlar, 1555 tarihli Amasya Barışının açıkça ihlâliydi.

Safevîler, Osmanlı Devleti aleyhine: Avrupalılarla, bilhassa Venedik'le, Papalıkla, Portekiz, Macaristan, Almanya ve İspanya ile sıkı işbirliği çabalarına girişmişti. Hattâ ahalisi Sünnî olan: Derbend, Bakü ve Şamahı'yı, Ruslara bırakmayı dahi vadetmişti. O devirde, Osmanlı Devleti'nin kuzeyinde, batısında ve güneyinde uğraşılacak bir düşman kalmamıştı.

Sıra, barışı ihlâl eden ve Osmanlı Devleti'ne karşı başka ülkelerle ittifaklara girişen Safevîlere gelmişti.

Şirvan'a ulaşmak için Gürcistan'ın fethi de elzemdi. Zira Gürcistan meselesi, Osmanlılarla Safevîler arasında ihtilâflıydı. Milâttan önceki devirlerden Hicretten sonraki devirlere kadar Oğuz, Hazar, Selçuklu ve Akkoyunlu Türkleriyle Romalıların, Bizanslıların, Arapların ve Moğolların istilâsına uğrayan ve etnik mahiyetiyle tarihî ve coğrafi isimleri birbirine uymayan bu ülke, bütün tarih boyunca büyük milletlerle devletlerin hakimiyet ve nüfuzu altında kalmıştır. Gürcüler, hiçbir zaman bağımsız bir devlet kuramamıştır. Sırf itibarî olarak Gürcistan adıyla anılan bu ülke: İran, Bizans, Arap ve Türk devletleriyle medeniyetlerinin dinî ve medenî etkileri altında kalmış, devamlı bir millî birlik kurulamamış; bu yüzden de daima iç mücadeleler, buhranlar içinde sarsılmış, harabeye dönmüştü. XIII. ve XIV. asırlarda Kartli, Kakhet ve İmeret Krallıklarıyla Ahıska'daki Hristiyan Kıpçak Atabekleri (Türk Gürcistanı) Hükûmeti ve birtakım küçük prensliklere bölünmüştü. Bunlardan Kartvel halkının yaşadığı asıl Gürcistan, Tiflis ve etrafındaki araziden ibaret olan Doğu Gürcistan'dır..

Safevîlere karşı mücadele eden Kartli Kralı Luvarsab'ın ölümünden sonra, yerine geçen oğlu Simon da, Safevîlere karşı aynı mukavemeti göstermişti. Safevîler Tiflis'e girince, Simon firar etti. Onun kardeşi David, Kazvin'e giderek bağlılığını bildirdi ve Şif Müslüman olarak Davud adını alıp, Tiflis tahtına oturdu. Tahmasb, 1569'da Simon'u yakalatıp, hapsedirdi.

Kartli Kralı David, İstanbul'a elçi gönderip, Safevî tahakkümüne karşı yardım talebiyle, Türk ordusunu Gürcistan'a çağırды. Sonra da döneklilik ederek, Safevî tarafını tercih etti.

Anlaşıyor ki Osmanlı ordusu, Gürcistan'a, hakkı çiğneyen bir istilâ kuvveti olarak değil, bir imdat talebine dayanarak gitmişti.

Şark Seferi için 69 yaşındaki Lala Mustafa Paşa, Serdar tayin edildi. Diğer taraftan: Erzurum, Diyarbakir, Sivas, Karaman, Maraş ve Halep Beğlerbeğleri de, askerleriyle beraber Serdarın maiyetine verildi. Daha önce Diyarbakir Beğlerbeği olan Özdemiroğlu Osman Paşa da, bu sefere katılacaktı. Lâkin, Türk ve Müslüman olan bir ülkeye karşı savaşılırken, ölenlerin şehîd, öldürmenin sevap, tutsaklarla mallarının da helâl sayılıp sayılmayacağı, tereddüt konusuydu. Bununla ilgili olarak Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendinin, 1 Ocak 1578 tarihli Fetvasıyla, Padişâhın Fermanı, Lala Paşaya verildi. Fetvada, makul sebepler ortaya konularak, seferin caiz olduğu; Fermanda da seferle ilgili takip edilmesi gereken hususlar sıralanıyordu.

Ordu 28 Nisan 1578 tarihinde Üsküdar'dan hareket etti.

İzmit'e gelince, yeniçerileri, Bolu, Çorum, Sivas yoluyla Erzurum'a sevk eden Serdar, kendisi de maiyetiyle birlikte, Eskişehir, Afyon, Konya, Kayseri ve Sivas üzerinden Erzurum'a yöneldi.

Sefer için görevlendirilen Beğlerbeğiler ve Sancakbeğleri, Temmuz 1578'de Erzurum'da toplandılar. Bu toplantıda, seferin Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan üzerine düzenlenmesi kararlaştırıldı.

23 Temmuzda Erzurum'dan hareket eden ordu, Soğanlı ve Allahuekber Dağlarını aşarak, 5 Ağustosta Ardahan'a geldi. 9 Ağustosta yapılan Çıldır Meydan Savaşında, karşılaşılan Tokmak Han ve İmam Kulu Han kuvvetleri, fecî bir şekilde bozguna uğrattıldı. Böylece Osmanlı ordusuna Gürcistan kapıları açıldı. 9 Eylülde kazanılan Koyungeçidi Zaferiyle de Şirvan yolları açılmış oldu.

Serdar Lala Mustafa Paşa, orduyla Erzurum'a dönmeyi kararlaştırdı. Vezâret pâyesi ve Serdar unvanıyla Şirvan ve Dağıstan Umumî Valiliğini teklif ettiği Beğlerbeğilerinin hiçbirisi, bu görevi kabul etmediler. Hattâ, Devşirme olan Erzurum, Diyarbekir ve Halep Beğlerbeğileri, bu teklifi kabul etmedikleri gibi, mevcut görevlerinden de istifa ettiler!

Şirvan ve Dağıstan Beğlerbeğiliğini Özdemiroğlu Osman Paşa kabul ederek, on dört bin (başka bir rivayete göre de on bin) kişilik bir kuvvetle Ereş'te kaldı.

Serdar Lala Paşa, 8 Ekim 1578 tarihinde orduyla Erzurum'a hareket etti. Bir zaman Erzurum ve Kars arasında dolaştı. Kars Kalesi, 1579'da, ordu tarafından imâr edildi. Lala Paşa, Şirvan'da küçük bir kuvvetle bıraktığı Özdemiroğlu'na, kayıtsız kaldı.

Özdemiroğlu Osman Paşa, Lala Mustafa Paşanın ilgisizliği yüzünden, çok sıkıntılar çekti, fakat fetihlere ara vermedi. Kırım'dan temin edilen yardım kuvvetleriyle Şirvan ve Dağıstan'ı bir baştan bir başa fethederek Osmanlı ülkesine kattı. Bir donanma kurulması amacıyla, Bahri Kulzum (Hazar Denizi) Kaptanlığını ihdas etti.

1580 tarihinde Lala'nın yerine Serdar tayin edilen Koca Sinan Paşa da, Erzurum, Kars ve Gürcistan'da dolaşarak, İstanbul'a döndü.

*

Bu seferin şüphesiz en önemli şahsiyeti, Özdemiroğlu Osman Paşadır. San'a Fatih Dağıstanlı Özdemir Paşanın oğlu ve Kafkasya ve Azerbaycan Fatih olan Özdemiroğlu Osman Paşa, Osmanlı Devleti tarihinin en büyük ve en parlak simalarından biridir.

Ünlü Osmanlı tarihçilerinden Selânikî Mustafa Efendi, onu: "*Sâbika Diyarbekir Beğlerbeğisi Özdemür Paşa Oğlu Osman Paşa ki şecâ'at ve şehâmetde ve ceng azmâlıkda Sâm u Nerîmân ve Rüstem ü İsfendiyâr idi./ Merd-i meydân-ı merdân ve ferd-i arsa-i dilîrân*

sâbika Diyarbekir Beğlerbeğisi Osman Paşa-yı şecâ'at-unvân, Vezâret mansıbıyla Vilâyet-i Şirvân muhafazasına kalmağı ihtiyâr ve kabûl eyleyüp...” şeklinde, övücü sözlerle anmaktadır.

Tarihçi Naima, “*Özdemir Paşa Oğlu dedikleri, zamanının Rüstem'i ve tek Kahramanıdır.*” demektedir.

Safevîler, Hazreti Osman'ı sevmediklerinden, onun adını da anmamak için, Özdemiroğlu Osman Paşaya “*Adıyaman*” lâkabını takmışlardı.

Kafkasya'nın muzaffer kumandanı Özdemiroğlu Osman Paşa, 1583 Ekim ayında Kefe yoluyla İstanbul'a geldi. Sultan Murad, o devrin millî kahramanını huzura kabul etti: “*Safâ geldün Osman!*” diye iltifatla karşıladı. *Büyük zaferlerinin hikâyesini kendi ağzından dinlerken, “Âferin Osman! Berhurdâr ol, berhurdâr ol Osman! İki cihânda yüzün ağ olsun! Hak-Taâla Hazretleri, senden râzı olsun!”* diyerek, kıymetli hediyeler verdi.

Özdemiroğlu Osman Paşa, 28 Temmuz 1584'de vezir-i azam oldu. Üç ay sonra da, Serdar olarak Tebriz Seferi'ne çıktı.

Yeni vezir-i azamın Tebriz üzerine yürümesi, İran'da hakim olan Türkmen oymakları arasındaki saltanat kavgalarının, iç savaşa dönüştüğü bir zamana rastlıyordu. Safevîler bu defa, Kanunî'nin Seferi sırasında olduğu gibi, şehri tahliye değil, halkı topyekûn mukavemet etmeğe mecbur kılmıştı. Fakat bu mukavemet, dünyanın en güçlü ordusu karşısında başarı gösteremedi. 24 Eylül 1585 tarihinde Tebriz ve Güney Azerbaycan, Osmanlı ülkesine katıldı.

İran nâmına savaşan Safevî ordusu, İranî unsurlardan değil, hep Türk ve Türkmen unsurlarından ibaret olmak itibariyle, bu fecî savaşlar hakikatte bir öz kardeş kavgasından başka bir şey değildi. Onun içindir ki, Osman Paşa, muharebelerden sonra Safevîleri takip ettirmemiş, siyasî zaruretlerle akan Türk kanının durdurulmasına gayret etmiştir.

Büyük Kumandan Özdemiroğlu Osman Paşa, 29/30 Ekim 1585 tarihinde, 59 yaşında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Diyarbekir'e getirilip orada defnedilmiştir.

Veliahd Hamza Mirza'nın 1586'da katledilmesi üzerine kardeşi Abbas, İran Şahı oldu. Şah Abbas, Osmanlılarla muharebeye son vermek istiyordu; bu niyetle İstanbul'a bir hey'et gönderdi. İran'la savaşa son veren bir antlaşma imzalandı (21 Mart 1590). Bu antlaşmayla, Tebriz, Karabağ, Gence, Kars ve Tiflis, Osmanlılarda kaldı. Bundan başka, ilk üç İslâm halifesi Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Peygamberimizin zevcesi Haz. Ayşe hakkında söylenen ve halka telkin edilen fena sözlerin bundan sonra men edileceği, Şah tarafından temin edildi. Böylece on iki yıl süren Osmanlı-Safevî savaşlarının bu dönemi sona ermiş oldu.

*

Elinizdeki eser, Viyana Millî Kütüphanesinde, H. O. 68/1 ve 69 numaralarla kayıtlı el yazmalarından mürekkeptir. Bize intikal eden mikrofilm içinde bir de, 70 numaralı yazma bulunmaktadır. Bunların kütüphane kayıtları, şu şekildedir:

Codex Vindobonensia Palatinus. H. O. 68-68 (Flügel 1016), 69 (Flügel 1018) & 70 (Flügel 1019).

68-68. f. 1b-35b¹: Geschichte der Feldzüge Utmanpascha's, Türkisch (Osman Paşanın Seferleri Tarihi).

f. 41b-51b²: Muhammed Bin al-Maula Kutb-ad-din Rahmatullah Kurdi. Türkische Abhandlung über die Tarawih genannten Gebete (Hâzâ Risâle-i fî Hakk-ı Tervih/ Teravih Namazı Duaları)

f. 52b-55a³: Sammlung von arabischen Gebeten (Fî Fasl-i Ed'iyeye-i Mahsûsâ li-Dâ-i Uzv-i Mahsûs lils-Sudâ/Arapça Dualar Seçkisi)

69. f. 1b-5a⁴: Utmanpascha. Schreiben von Darband aus an Iwad Efendi, Türkisch (Osman Paşanın Derbend'den İvaz Efendiye Mektubu).

f. 6b-12b⁵: Utmanpascha. Bericht über den Feldzug vom Jahre 993 (1585) (Osman Paşanın 1585 Tebriz Seferi Üzerine).

70. Beschreibung der Festlichkeiten, die zur Beschneidung Sultan Muhammad's III. Veranaltet wurden. Türkisch.(III. Sultan Mehmed'in Sünnet Düğünü/Sûrnâme-i Şehzâde Mehmed) 70 f. Octavo.⁶

Flügel Kataloğundaki Bahisler

Üzerinde çalıştığımız yazmalar, Flügel kataloğunda da, yer almaktadır. Viyana Millî Kütüphanesinde 68 numarayla kayıtlı Osman Paşanın Seferleri Tarihi adlı yazma eser, Flügel'in kataloğunda (1016 sıra numarasına kayıtlı Arap harfleriyle Târîh-i Osman Paşa başlığını taşıyan yazma), şöyle tanıtılmaktadır:

“III. Murad çağında yaşayan ve onu öven yazarın adı bilinmemektedir. Yazmada, kendisinden, zaif olarak söz ediyor. Bu yazmanın Çavuş Rahimî-zâde'ye ait olduğundan bahsedilmekteyse de, el yazısı, ve diğer haberler bu iddiayı doğrulamıyor. Yazma, 986-988 (1578-1580) yıllarında Şirvan ve Derbend Valisi Osman Paşanın, Gürcistan fetihlerini

¹ Doğrusu: 2b-36b. Yazmanın 37-41. sayfaları boştur. 42a sayfası da görüntü çok silik olduğundan çekim yapılamamıştır.

² Doğrusu: 42b-52b.

³ Doğrusu: 53b-56a.

⁴ Doğrusu: 57b-61a.

⁵ Doğrusu: 62b-68b.

⁶ Bu eser de aynı yazmanın 70b-139b sayfalarında bulunmaktadır.

anlatmaktadır. 35 yapraktan meydana gelen bu yazma, Elhamdülillâhil-Vâcibül-Vücûd ol Pâdişâhlar Pâdişâhına ki... sözleriyle başlamaktadır.”¹

Viyana Millî Kütüphanesinde 69 numarayla kayıtlı risâleler, Flügel kataloğunda, şöyle tanıtılmaktadır²:

“Demürkapu’dan Osman Paşa İvaz Efendiye Gönderdiği Mektubun Sûretidir.” Osman Paşanın Derbend’den gönderdiği mektubun kopyasıdır. Bu mektupta, Osman Paşanın Gürcistan akınları hakkında haberler vardır. 16 Rebiül-âhir 991 (9 Mayıs 1583) tarihini taşıyan bu mektubun imza yerinde, “Mektub, Osman Paşa” ibaresi bulunmaktadır.”³

“Çavuş Rahimî-zâde’nin, Osman Paşanın 993 (1585) yılında Tebriz üzerine yaptığı seferle ilgili haberleri ihtiva eden ve Ba’d ez feth-i fâtiha-i ceng ü cidâl ve pes ez hatm-i hâtime-i harb ü kîtâl oldur ki sözleriyle başlayan raporudur. Raporun sonundaki imza yerinde, Bende Rahimî-zâde Çavuş-i Dergâh-i ‘Âlî ibaresi bulunmaktadır. Bu raporda 15 Şa’ban 993(12 Ağustos 1585) tarihinde Erzurum’dan hareket edildiği bildiriliyor. Şâir Abdî’nin ebcedle fethin tarihini düşürdüğü manzume de bu rapora ilâve edilmiştir. -Bkz. *Gesch. Des Osm. Reichs IV, s. 170.*- 12 yapraktır. Açık sarı renkli kâğıt kullanılmış. Her sayfada, nesih hatla 23 satır yazılmıştır. Acele ile, müsvedde olarak yazıldığı anlaşılıyor. İyi durumdadır, rahat okunabiliyor. Osman Paşanın mektubu ile Sûrnâme,⁴ aynı kaleminden çıkmış. Herhâlde bunlar, önceden bir kitap hâlindeymiş.”⁵

Flügel’in Târîh-i Osman Paşa başlığı ile tanıttığı yazma eseri, Hammer, “*Tarichi Osmanpascha*” adıyla anmaktadır. Hammer, bahsettiği devirle ilgili kaynakları tanıtırken, bu yazma hakkında, “*Osman Paşanın 986-988 (1578-1580) yıllarında yaptığı Gürcistan Seferi anlatılmaktadır.*” diyor.⁶

Yazmalar ve Müellifleri

Bu kitap, üç ayrı yazma eserden meydana gelmektedir.

Bunlardan Târîh-i Osman Paşa başlıklı bölüm, Viyana’dan gelen yazmaların 2b-36b sayfalarından ibarettir. Bu yazma, Sultan III. Murad devrinin en önemli askerî harekâtı olan Kafkasya Seferi’ni anlatmaktadır. Ordunun, Üsküdar’dan hareketi, Erzurum’da toplanması,

¹ Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften*, C. II, Wien 1865, s. 237.

² Flügel, age. C. 2, s. 237.

³ Flügel, age. s. 238-239.

⁴ Surnâme: Sûr (dügün) ve nâme (mektup, kitap) kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bu söz, dügün, donanma, ziyafet, eğlence gibi şenlikleri anlatan manzum veya mansur eserler için kullanılmıştır. Burada söz konusu olan eser, Şehzade III. Mehmed’in sünnet şölenini anlatmaktadır.

⁵ Flügel, age, s. 239.

⁶ Joseph v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Graz 1963, Band 4, s. VI; Band 9, s. 204.

Ardahan'a gelişi ve seferin ilk önemli zaferi olan Çıldır Savaşı, Osmanlı ordusunun Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan'daki faaliyeti bütün safhalarıyla anlatılmaktadır. Bu arada Dağıstan'daki kabileler hakkında, ilgi çekici bilgiler de verilmektedir. Yazmada, yer yer tarih, coğrafya, etnoloji ve folklor konularıyla ilgili bahislere de rastlamaktayız.

Ne var ki, bu yazmanın müellifi bilinmemektedir. Meçhul müellif kendisini, **müellifü'l-hakîr, zaîf, nahîf, çâker-i bîçâre ve zerre mikdar avâre, ehl-i 'irfânların ayağı türâbı** gibi tevazu sıfatlarla takdim etmektedir.

Bir kaynakta, söz konusu eser hakkında şu ifadeler yer verilmektedir: “**Tarih-i Osman Paşa**, bilinmeyen yazar tarafından 986/8 yılları Gürcistan Seferi'nin tarihi. Hammer'in bu eseri, Çavuş Rahimîzâde'ye mal edişi yanlış olmalıdır.”¹

Yazmanın başlangıç kısmında, “İhtisâr-ı hâl üzere (kısaca), Şark Seferlerinde olup bitenleri, Şirvan ve Demirkapı'da Osman Paşanın Kızılbaş'la (Safevîlerle) yaptığı savaşları gücü yettiğince beyân eylediği”ni ifade etmektedir. Ayrıca müellif, “Risâlenin okunduğu sırada, kusur ve eksikliklerinin bağışlanmasını dilemektedir. Bu risâleyi yalnız o seferlerde olup bitenleri beyân etmek için değil, kendisi için dua edilmesine de vesile olacağı için te'lif ve tasnif ettiğini” belirtmekte, hayır dua ile anılmasını ümit etmektedir.

Müellif, bu seferler sırasında kendisinin de, Kızılbaş'ın eline esir düştüğünü, yaralandığını, birçok felâketlere uğradığını, bir yıl Diyar-ı Acem'de mahbus kaldığını, sonra kıyafet değiştirerek, canını kurtardığını ifade ederek, bunların tafsilâtının, sözü uzatacağı düşüncesiyle, kısa kestğini belirtmektedir.

Târîh-i Osman Paşa'nın meçhul müellifi, eserine dört yerde Risâle, bir yerde de Gazâvatnâme demektedir. Bu yazmada, zamanına göre sade bir halk dili kullanılmıştır. Üslûbu da samimî, akıcı ve sürükleyicidir.

Bu kitabın ikinci kısmını teşkil eden “Özdemiroğlu Osman Paşanın Demirkapı'dan İvaz Efendiye Gönderdiği Mektubun Sûreti” söz konusu yazmanın 57b-61a sayfalarından ibarettir. Bu mektupta Osman Paşa, Kafkasya Seferi sırasında çekilen sıkıntıları, Şamahı ve Meş'aleler Savaşı'nı anlatmaktadır.

Kitabımızın üçüncü bölümü, yazmanın 62b-68b sayfalarını muhtevidir. Ünlü şâir ve tarihçi Kütahyalı Rahimî-zâde İbrahim Harimî Çavuş imzasını taşıyan bu risâlede, Özdemiroğlu Osman Paşanın son seferi olan Tebriz'in fethi, anlatılmaktadır.² Bizzat bu sefere katılan Rahimî-zâde, Erzurum'dan kalkan ordunun Tebriz üzerine yürüyüşünü, fetih ve

¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çev. Prof. C. Üçok), Ankara 1982, s.131.

² Rahimîzâde İbrahim Harimî Çavuş, XVI. asırda yaşamıştır. III. Murad Devri'nde yapılan Şark Seferlerine katılmıştır. Bu seferleri anlatan *Zafername-i Sultan Murad Han, Gencine-i Feth-i Gence* adlı nesir, *Gonce-i Bağ-ı Murad* adlı manzum bir eseri vardır. Hayatı hakkında, fazla bilgi mevcut değildir.

Tebriz’de yaşanan hadiseleri, sade bir dil ve üslûpla anlatmaktadır. Ayrıca, bu fethi işleyen ve tarih mısra’ı bulunan manzum parçalara da yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. A. Fikri Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Âlisi*, İstanbul 1977.
2. Bekir Kütükoğlu, "Murat III" *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul 1993, s. 615-625.
3. Bekir Kütükoğlu, "Tahmasb I" *İA*, C. 11, s. 637-647.
4. Bekir Kütükoğlu, "Tahmasb II" *İA*, C. 11, s. 647-655.
5. Evliya Çelebî, *Seyahatname*, C. II, Dersaadet 1314 (1898).
6. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1995.
7. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Prof. Dr. C. Üçok), Ankara 1982.
8. G. Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften*, C. II, Wien 1865.
9. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Ankara 1983.
10. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I, II, İstanbul 1956.
11. Joseph v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Band 4, Graz 1963.
12. Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara 1993.
13. Mirza Bala, "Dağıstan" *İA*, C. 3, s. 447-451.
14. Mirza Bala, "Gürcistan" *İA*, C. 4, s. 837-845.
15. Bekir Kütükoğlu, "Mustafa Paşa (Lala)" *İA*, C. 8, s. 732-736.
16. *Naîmâ Tarihi*, C. I, (Zuhuri Danişman neşri), İstanbul 1967.
17. Prof. Dr. Nesip Nesipli, *XVI ve XVII. Yüzyillarda Osmanlı-Safevî Savaşları ve Azerbaycan*, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, S. 330, Ankara 1999.
18. Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî* (Haz. M. İpşirli), Ankara 1999.
19. Ş. Sami, *Kamus-i Türkî*, İstanbul 1978.
20. Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail" *İA*, C. 11, 275-279.
21. V. Minorsky, "Tiflis" *İA*, C.12, s. 264-279.
22. Yılmaz Öztuna, *Resimlerle Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1970.

TÂRÎH-İ ‘OSMAN PAŞA

(2b) Elhamdülillâhi’l-Vâcibü’l-Vücûd ol Pâdişâhlar Pâdişâhına ki, cümle ‘âlemi yokdan var eyleyüp ve vahdaniyyetin ve kemâl-i lûtfun izhâr etmek içün benî âdemi bir katre sudan ve bir avuç topraktan halk-eyleyüp, ‘adem mülkünden vücûd iklîmine götürüp, Velakad kerremnâ benî âdeme¹ deyü tekrîm ve ta’zîm edüp ve idrâk ü fehm-i ahlâk verdi ki, kendünün kemâl-i lûtfuna, vahdaniyyetine ve nâzil olan Kütüb-i Erbai’nine i’tikad edüp, Men âmene billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusûlihî ve’l-yevmi’l-âhiri ve (bi’l-) kaderi hayrihî ve şerrihî² elfâzını takrîr-i bi’l-lisân ve tasdîk-i bi’l-cinân edüp, nehy etdüğinden ictinâb ve emr etdüğine i’timâd edüp, emr-i ma’rûf ve nehy-i münker üzere olalar.

Ve salâvât-ı zakiyât ve ekmel-i tehiyyât ol Server-i Enbiyâ’nın Ravza-i Mübâreki’ne ki, cümle ‘âlemi, anın yüzüsuyuna halk iyleyüp, levlâke levlâk lemâ halektü’l-eflâk¹ deyü tekrîm edüp, cemî’ mukarreb peygamberlerden, ve mu’azzez ferîştehlerden anı efdal ve ekrem eyledi. Ve tuhaf-ı tehiyyât ve sad-hezârân salâvât, anın âli’ne, ashâbına ve ezvâcına ve Cihâr Yâr-i bâ-Safâya ki, cümle ashâbların güzîdesi ve efdalidir.

Ve ‘ale’l-husûs Hakk Sübhânehü ve Ta’âlâ, Sa’âdetlü Pâdişâhımızın ömrünü ve devletini ve fırsat-ı nusretini, yevmen fe-yevmen ziyâd ve ber-ziyâd edüp, vücûd-i şerîflerin ve unsûr-i latîflerin, belâlardan ve hatâlardan saklayı ve bekleyiverüp, ‘aduvv-i bed-feâl üzerine mansûr ve muzaffer ede.

Ve Şehzâde-i civân-bahtzâde Allâhu (3a) Ta’âlâ ömre ve devlete Hazretlerinin dâhi Hakk Ta’âlâ ömr ü devletlerin ziyâde edüp, vücûd-i şerîflerin, hatarlardan ve zararlardan saklayıp; ‘ilm-i nâfi’ ve ‘amel-i sâlih (ile) müzeyyen ve müşerref edüp; rûy-i zemînde, dâire-i saltanat üzere ber-karâr ve ber-sevâb edivere. Âmîn.

Yâ müyessîrü’l-murâdât ve vüzerâ-i i’zâmların ve ümerâ-i kirâmın dahi, Hakk Ta’âlâ ömr ü devletlerin ve mansab-ı berâtların ve ‘ilm (ü) ‘amellerin ve umûr-i memleket ve umûr-i gazâ hakkında, rûy-i şerîflerin ve tedbîr-i münîflerin Hakk Sübhânehü ve Ta’âlâ Hazretleri kendü rızâ-yi şerîfleri üzere sülûk ve hareket etdiriverüp, her birini Sadr-ı A’zamlarında mukîm ve dâire-i menâsıblarında kaim ede.

Ve ‘Asakir-i İslâm’a dâhi, Hakk Ta’âlâ fırsatlar ve nusretler müyesser edüp; her ne cânibe teveccüh-i şerîfleri olursa, Hakk Ta’âlâ, düşmânân-ı bed-fikâr ve Küffârân-ı hâkisâr üzerine, dâimâ mansûr ve muzaffer edüp; uğur-i Hümâyûnların, ol Resûl-i Ekrem ve Mefhar-i

¹ “Gerçekten biz Âdemoğullarını üstün kıldık.” Kur’an, İsrâ Sûresi/70.

² “Kim Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kaderin hayırlısına da, kötüsünün de Allah’dan geldiğine inanırsa...” Kur’an, Bakara Sûresi/285 ve Âmentü Hadîsi.

‘Âlem hürmetine, mübârek ve meymûn ve huçeste kılıverüp, dâima Pâdişâh-ı İslâm ve Şehinşâh-ı A’zam Hazretlerine ‘adüv ü düşmân olanları, makam-ı tenezzülden ve eskam-ı tekâsülden, hâlî eylemeye. Âmîn.Ya Mu’în.

Ba’de, bu Za’îf, Nahîf, Çâker-i Bî-çâre ve zerre mîkdâr avâre, Ehl-i ‘irfânların ayağı türâbı, dildeki ihtisâr-ı hâl üzere, Şark seferlerinde vâki’ olan ahvâlleri ve Vilâyet-i Şirvân’da ve Demürkapu’da ‘Osman Paşanın Surhser-i rû-siyâh ile olan muhârebelerin ‘alâ-kadri’t-tâka beyân eyliyem. Tâ ki, yârân-ı safâ ve ihvân-ı vefâ mâ-beynlerinde kıra’at olundukda, mefhûm-i cüz’isi ma’lûm-i şerîfleri oldukda, kusûrı ve noksânıyla ma’zûr oluna. Zîrâ, ihtisâr-ı hâl üzere tesvîd olunmağın, kusûrı ve noksânı çokdur. Ümmizdir ki, bu Risâle’nin ‘aybın setr-edüp ve noksânın ma’zûr buyurasız. Zîrâ, bir kimesne emr-i **(3b)** ‘ubûdiyetde kusûr ve noksân üzere olıcak, sâyir ahvâli, hod-başdan ayağa noksân idüğü, mahall-i iştibâh degüldür.

İmdi bu Risâleyi te’lif ve tasnîf etmekden murâd, mücerred seferlerde vâki’ olan ahvâl beyân olsun için degüldür. Belki bu Risâle, sebab-i du’âya bâ’is olmak içündür. Zîrâ, cemî’ ‘âlemin hâtırında vâki’ olan ahvâl, mestûrdur ve mahfûzdur. Zikre ve takrîre ihtiyâç yokdur. Zîrâ kimi görmek ile ve kimi istimâ’ etmekle ma’lûmlarıdır. Eyle olsa müellifin takrîrine ve te’lifine ihtiyâç kalmadı.

İmdi bu bî-çâre, bu risâle-i pür-kusûrı, küstâhâne te’lif etdim ki, bir niçe zamân mürûr etdükdün sonra, Âl-i ‘Osman’dan Sultan Murad Han nâm bir Gazî Pâdişâh gelüb, Diyâr-ı ‘Acem’e sefer edüp, anın zamânında işbu makule cengler ve gazâlar olmuş deyü zikr olundukda, ümmiz var ki, bu **Za’îf**’i, bir hayır du’â ile yâd edeler. Mücerred ana i’timâden ve i’tikaden te’lîfe ve tesvîde cür’et olundu. Ümmîddir ki, bu Gazâvâtnâmeyi okuyanlar ve istimâ’ edenler, bu bendelerin hayır du’âdan ferâmûş buyurmayalar.

Ba’de, Pâdişâh-ı ‘Âlem, Şehinşâh-ı A’zam, Mevlâ-yi Mülûku’l-Arab ve’l-’Acem, Es-Sultan Murad Han Bin Selîm Han Hazretleri dilediler ki, “Diyâr-ı ‘Acem’e ve Vilâyet-i Şirvân’a ve Gürcistân’a sefer olsun.” deyü emr edüp. Ve Vüzerâ-i İ’zâmlarından, fahrü’l-enâm Mustafâ Paşa Hazretlerin ihtiyâr edüp. Ve sefer-i nusret-âsâra me’mûr olan ‘askere, anları Ser’asker edüp. Mustafâ Paşa dahi sefer-i nusret-âsâr için, tedbîr ü tedârük edüp, sefere lâzım olan umûrın cemî’ hâzır ve müheyyâ görüp. Sene 986 Muharreminin Evâyilinde² otakları Üsküdar’a geçüp. Ve Tekye kurbünde bir ‘âli ve vâsî’ yerde dutulup. Kendüler dâhi **(4a)** sefere lâzım olan umûrı, ba’zı ihtiyâr ve umûr-dîde kimesneler ile danışık ve meşveret edüp. Sefer-i Hümâyûn’a müte’allik olan mesâlihleri, Pâdişâh-ı ‘Âlem Hazretleri, kendülere bi’z-zât ısmarlayup: “Ser’asker olup, Diyâr-ı Şark’a teveccüh etdükdün sonra, alduğun ve

¹ “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, yeri göğü yaratmazdım.” Hadis-i Kudsi.

² 5 Nisan 1578.

verdüğün menâsıb, cemî' makkûlümdür." deyü, tamâm sipâriş olundukdan sonra; Mustafâ Paşa, Sene 986 Muharreminde kendüler dâhi Üsküdar'a geçüp. Ve me'mûr olan 'asker, âheste âheste mahall-i me'mûra cem' olup hâzır oldular.

Ve Kapu Halkından Ebnâ-yi Sipâhiyân, 'umûmen ve 'Ulûfeciyân-ı Yesâr 'umûmen ve üç bin Yeniçeri ve dört yüz 'aded dârbuzân bile emr olup. Ve Rûm Eli'nden ve İslâmbol'dan me'mûr olan 'asker, cümle Üsküdar'a geçüp. Ve birkaç gün Üsküdar'da ve Maldepe'de me'mûr olan 'asker oturup.

Andan, Ser'asker Mustafâ Paşa Hazretleri, 'Asker-i İslâm ile Üsküdar'dan kalkup Diyâr-ı 'Acem'e revâne olundu. Ve cemî' İslâmbol halkı ve Paşalar ve Ağalar ve Sefer-i Hümâyûn'a me'mûr olmayanlar dâhi, Paşa'yı ve 'Asker-i İslâm'ı, gönderi çıkıldılar.¹ Ol gün, bir ziynet ve bir şöhrat ve bir temâşâ olmuşdur ki, 'akıllar zâil olurdu.

Andan, Paşa Hazretleri yola revâne olunup. Ammâ Hendek ve Bolu yoluna gitmeyüp. İznikmid'i geçüp, İznik nâm kasaba üzerinden ve Yenişehir ve Ermeniderbendinden ve Bozöyük yolundan ve Sultanönü Sancağı içinden ve Poladin nâm kasabadan geçüp, Akşehir'e kondular.

Akşehir'den kalkup, Ilgın nâm kasabaya vardılar. Zîrâ, kendülerin Ilgın'da çiftlikleri ve câmi'-i şerîf ve kârbânsarayları, varidi. Bu yoldan gitmekden murâd, bunları görmek idi. Kasab-i mezkûrda, üç gün oturak edüp. Andan (4b) teveccüh olundu ki, iki üç menzilde Şehr-i Konya'ya varıldı. İki gün Konya'da oturak olunup. Mevlânâ Hüdâvendigâr Hazretlerin ziyâret edüp.

Andan dahi kalkup, birkaç menzilde Kayseriyye nâm kasabaya varıldı. Ol vakit Kayseriyye, ateşe ihrâk olmuşdu. Anda oturak olunmayup, gidildi.

Bir niçe eyyâmdan sonra, Sivas nâm şehre gelindi. Üç gün, şehir-i mezkûrda oturak olundu.

Andan dahi kalkup, revâne olundu. Bir niçe menzilde Diyâr-ı Erzurum'a varılıp. Ve Erzurum'un önünde Ilıca kurbünde olan çayıra, cemî' 'asker konup oturdılar. Ammâ Erzurum'a vardığımız vakit, cemî' 'asker yoğidi. Hemân Kapukulu ve Yeniçeri varidi. Zîrâ Sefer-i nusret-âsâra me'mûr olan 'asker, bi'l-cümle anda cem' olsa gerek idi. Andan 'asker halkı, her köşeden ve her vilâyetden âheste âheste gelüp, cem' olmağa başladılar. Şöyle ki me'mûr olan Beğlerbeğiler ve Sancakbeğleri ve Za'îmler ve Alaybeğleri, gürûh gürûh ve alay alay ve mevc mevc ve fevc fevc gelüp, cem' oldular. Erzurum'un ovası, ol envâ'-i renk otaklardan ve dürlü münakkaş sâyebânlardan ve irili ufaklu çadırlardan, şöyle müzeyyen olmuşdu ki, güyâ ki nev-baharda deşt-i beyâbânlar ve vâdi-i bî-pâyânlar, envâ'-i renk şükûfe

ile müzeyyen olmuşdur. Şol kadar ‘asker cem’ oldu ki, Erzurum’un ovasında âdemden ve çadırdan, iğne bırakacak yer, yok idi. Her gün ikinci zamânında, ol merdi-merdân dilâverler, atlarına süvâr olup, şîrâne ve dilîrâne cündilik ve silâhşorluk ederlerdi. Ve ba’zı tâife dahi, cem’ olup. Ol yarar pehlûvân yiğitler soyunup, meydâna girüp, güreş tutup. Ve kimi dahi tîr-endâzlık edüp. El-hâsıl ceng üslûbı **(5a)** üzere envâ’-i lû’blar edüp gezerlerdi, ‘adû-yi nihânın bağrını ezerlerdi. Bunun üzerine yigirmi gün mîkdârı ol çayırdan oturulup. Ve Sefer-i Hümâyûn’a me’mûr olan ‘asker bi’l-cümle cem’ olup.

Andan Sene 986 Cümâde’l-ülâda ol çayırdan kalkup. Erzurum Kal’ası’nın ardında Deveboynu demekle ma’rûf mevzi’de Şehîdler Türbesi kurbünde Serdâr-ı A’zam Mustafâ Paşa Hazretlerinin otakları kurulup. Ol gün cümle ‘asker at arkasına gelüp, Beğlerbeğiler, Sancakbeğleri ve Alaybeğleri ve Za’îmler ve Bölük Ağaları ve cümle ‘asker, ol gün alay ve şöhet göstermek için, her biri kadir oldukları mîkdâr libâsların giyüp ve atlarına murassa’ ve müzeyyen giyimler ve rahtlar giydürüp. Husûsa ol gün Özdemür Paşa Oğlu ‘Osman Paşa Hazretleri, kendülerin ceng âletiyle tezyîn edüp ve ol Düldül fi’âl esb-i siyâhın üzerine ‘Alî misâl süvâr olup. Ve cemî’ kulların dahi murassa’ ve müzeyyen esbâblar ve rahtlar ile tezyîn edüp. Ve önünde altı dane şâtırlar ki, zerrîn-ser ve zerrîn-kemer ellerinde murassa’ teberler dutarlardı. Ve sâyir Beğlerbeğiler dâhi kezâlik her biri kudretlü kudreti yetdükleri kadar kendülerin ve kulların murassa’ ve müzeyyen esbâblarile tezyîn edüp, alaylar ve saflar bağlayup durmuşlardı. Ve bir cânibden Yeniçeriler dahi kendülerin ziyet ve şöhet için tezyîn edüp. Başlarına ol a’lâ mücevher ve murassa’ yüklükler ve a’lâ ablaklar ve sorguçlar ve kartal yülekleri sokup ve tüfeklerin omuzlarına alup. Cümle ‘asker ceng âletiyle zeyyîn olup, saflar ve alaylar bağlayup bölük bölük, saf saf durmuşlar idi. Şöyle ki görenlerin ‘aklı zâil olurdu.

Bu şöhet ve şecâ’at göstermekden murâd, serhat yerdür, **(5b)** Surhser-i rû-siyâhın câsûsı olmak ihtimâldir. Rûm’un kuvvet ve nusretin müşâhede edüp, dahi varup ol Melâhide-i bî-dînlere haber verdüklerinde, her birine havf u hasâret vâki’ ola. El-hâsıl ol gün Erzurum önünde, âdem deryâ gibi mevc urup. Ilıca çayırdan tâ Erzurum Kal’asına varınca şol kadar ‘asker varidi ki, takrîre ve tahrîre kabil degildi. Bu tertîb ile varup, ol Deveboynu dedikleri mevzi’e kondular.

Ol gün anda oturak olunup. Ertesi cum’a idi. Paşa Hazretleri cum’a namâzın kılıp. Girmek tedârüğünde iken, Kızılbaş-ı bed-ma’âşın hanlarından Tokmak Han nâm mel’ûndan, Mihmândâr Murad demek ile meşhûr bir Kızılbaş, birkaç nefer âdemisiyle elçi gelüp. Cevâbları bunun üzerine sâdır olmuşdur ki, ‘Acem Pâdişâhı Muhammed Hudâbende dedikleri

¹ Uğurlamaya çıkmak.

bed-kâr, Tokmak Hana haber gönderüp dimiş ki, “Sen ki Tokmak Hansın. Ma'lûm ola ki, Rûm Pâdişâhı'nın Mustafâ Paşa nâm Vezîri, yüz elli bin mîkdârı Rûm 'askerile bizim serhadlerimize karîb, Erzurum nâm vilâyetlerine gelmişler. İmdi sen ki Tokmak Hansın, Mustafâ Paşaya bir elçi gönderesin. Bu kadar 'asker cem' edüp gelmekden murâdları nedir? Eger bizim ile ceng etmege geldiler ise, biz dâhi ana göre tedârük edelim. Eger gayri fikirleri varise, uğurları hayr olsun.” deyü cevâb gelmegin, Tokmak Han dahi, Mihmândâr Murad nâm âdemisin gönderüp, cevâb istemiş.

Mülhid-i mel'ûna Paşa Hazretleri şöyle cevâb verdiler ki: “Pâdişâh-ı 'Âlem-Penâh Hazretlerinin Emr-i Hümâyûnları budur ki, bu sene-i mübârekde, Kars nâm harâbeyi ma'mûr edüp ve Hakk Ta'âlâ fırsat ve nusret verürse, Gürci Vilâyetlerin feth edem. Benim anların üzerine varmağa emrim yokdur.” deyü cevâb verdüklerinde (6a) Melâhide-i la'în, Paşa Hazretlerinin cevâbların tamâm ma'lûm ve iz'ân edüp, yine Diyâr-ı 'Acem'e revâne oldu.

Andan Sene 986 Cümâde'l-ülâ¹ Kal'a-i Erzurum'dan kalkup, 'azm-i Gürcistân deyü teveccüh olundu. İkinci gün Hasankal'ası'na gelinüp. Üç gün anda oturak olunup.

Andan dahi kalkup, bir niçe menzilde Ardahan nâm Kal'aya varılup. Ve kal'a-i mezkûrun önünde, ırmaklar kenârında konulup. Üç gün anda dâhi oturak olunup. Ve cümle 'askere tenbîh olundu ki, “Bundan ilerüsi, yasakdur. Üç aylık azık ve zahîre tedârük idin.” deyü. 'Asker halkı dahi, kadir oldukları mîkdâr azıkların ve zahîrelerin tedârük edüp.

Andan sene 986 Cümâde'l-âhîrenin evâyilinde² Kal'a-i Ardahan'dan kalkup, 'azm-i Gürci deyü revâne olundu. Ve kal'a-i mezkûra karîb olan Gürci Vilâyetlerine ve Altunkal'a³ nâm hisâra bir Hatun⁴ zapt u tasarruf ederdi. Yarar yiğit oğulları varidi. Ol vilâyetlerin Küffârlarını, anlar zapt ederlerdi.

Küffâr-ı hâkisârın Beğlerine Serdâr Mustafâ Paşa, Kal'a-i Ardahan'dan kalkmazdan mukaddem bir âdem gönderüp, dimişler idi ki, “Sen ki Altunkal'a sâhibi olan Manuçahr'sın. Sana ma'lûm ola ki: Ben ki Rûm Pâdişâhı'nın bir ednâ Vezîriyim. Üşde yüz elli bin İslâm 'askeriyle üzerünge geldim. Eger gelüp, Dîn-i İslâm Pâdişâhı'nın çerisine istikbâl edüp, mütâba'at ve mürâca'at edersen, biz dahi, senin hâline münâsib ve şânına mülâyim ri'âyet edelim. Eger 'inâd ve muhâlefet edüp, serkeşlik edersenğ, üş üzerine varurum. Ve Ellerüni, Vilâyetlerini yıkup, yakup, harâb ederim. Ve 'Asker-i İslâm üzerine varup, bir mîkdâr emek ve zahmet harc edüp, nâ-çâr olduğın vakit, havfa gelüp mütâba'at edersen, kat'â özüng ve

¹ 23 Temmuz.

² 8 Ağustos.

³ Ahıska'nın batısında, bu tarihe kadar Kıpçak Atabekleri Hükûmetinin başkenti; bugünkü Adigön kasabası.

⁴ Kıpçak Atabekleri Melikesi Dedis İmedi.

bahânenğ (6b) makbûlüm degildir. Hemân seni sene gerek ise, ta'cîl gelüp, Dîn-i İslâm'a tâbî' olasın. Ve Elüni ve Vilâyetlerini bize teslîm edesin." deyü (haber)gönderildi.

Bu haber, Manuçahr-i mezkûrun tamâm ma'lûmı olıcak, cânları başlarına sıçrayup ve cemî' umûr-dîde aznavurların cem' edüp ve danışık edüp. Tedbîrleri şuna mukarrer oldu ki: Eger şimdi biz, serkeşlik edüp, Rûm 'askerine mütâba'at ve mürâca'ât etmezsek, mukabele edüp, cenge dahi iktidârımız yokdur. Eger firâr edersek, cümle vilâyetlerimizi ateşe ihrâk edüp ve ellerine giren âdemlerimizi kırup ve 'avret ve oğlancıklarımızı esîr ederler. Sâkin olup, cümle kal'a, gerçi berk ve sarp kal'adır. Ammâ Rûm 'askerine, kal'a almak katı âsândır. Zîrâ, Kıbrıs ve Halkul-Vâd gibi mu'azzam kal'aları feth etmişlerdir. Geling hemân bunlara istikbâle varup, mütâba'at ve mürâca'at edelim. Ümmizdir ki, anlar dahi bizim hâlimize münâsib ri'âyet edeler. Ve hem vilâyetlerimiz dahi harâb olup, mâl menâllerimiz yağma olunmasun." deyü 'âkılâne tedbîr edüp ve istikbâl için ba'zı azık ve zahîre ve niçe hedâyâ tedârük edüp, Serdâr Hazretlerine gelmekte. Bu kıssa burada dursun.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, 'Asker-i İslâm, Kal'a-i Ardahan'dan kalkup.

İkinci gün Çıldır demek ile ma'rûf ve meşhûr mevzi'e gelindi. Meger anda bir küçük Gürci kal'ası varidi. Adına İblis Hisârı¹ derler idi. Bir derenin içindedir. Gayet daşlu ve sarp yerde vâki' olmuşdur. Meger ol gün Erzurum Beğlerbeğisi Behrâm Paşa, önde karavul idi. Ol Kal'a'nın üzerine varup. İçinde bir mîkdâr Küffâr var imiş. Kal'ayı bunlara açıvermeyüp, çok 'inâd ve muhâlefet edüp, cenge başlamışlar. Küffâr-ı la'în, bunlar ile hayli ceng edüp, (7a) Kal'a içinden, ok ile ve taş ile muhkem ceng edüp. Âhirü'l-emr 'askerin sonu dâhi ol aralığa vardıkda, kal'ayı orta yere alup ve muhkem yürüş edüp. Ve Küffâr-ı la'înin okuna ve kılıcına ve sâyir âlet-i harblerine bakmayup, her divârından koyulup², Pâdişâh-ı İslâm Devleti'nde ol kal'ayı, öğle namâzı vaktine değin aldılar.

'Asker halkı bu kal'a cenginde ve temâşâsında iken, ol gün Diyarbekir Beğlerbeğisi Derviş Paşa, karavul binüp etrâfı gezerken, görseler: Bir depe üzerinde bir mîkdâr 'asker peydâ olur. "Bre görün, işbu duran 'asker ne 'askerdür?" diyince, Rûm 'askerinden birkaç salt atlu yarar yiğitler, at depüp üzerlerine varınca, görseler, cemî' Kızılbaş-ı bed-ma'âş 'askeridir.

Meger ol mel'ûnlar Tokmak Han ve Kara Han ve İmâm Kulu Han³ ve Kazak Dönmez Han ve dahi niçe bellü başlu hanlariyle, kırk bin mîkdârı yarar Kızılbaş 'askeriymiş. Ceng kaskine gelmişler. Hemân kendülerin 'ayân edüp, Derviş Paşanın üzerine bir uğurdan gulüvv edüp, cenge âgâz etdiler.

¹ Çıldır ilçesi yakınında, Kür ırmağına karışan Karasu kıyısında, dik bir kayalık üzerindeki Şeytankalesi.

² Kendir bağlı sikkelerle turmanıp...

³ Safevîlerin Gence Valisi

Ammâ Derviş Paşanın üzerinde ‘asker az bulundu. Nice etsünler, kaçmak dahi erlük degildir. Diyarbekir’in yarar Ekrâd Beğleri, "Menem, diger nist!"¹ diyenlerdir. Azlıklarına bakmayup, hemân Dîn-i İslâm uğruna ve Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh yoluna, mel’ûnlara koyulup, bir mîkdâr ‘azîm ceng olup. Şöyle ki, başlar kesildi ve sîneler söküldü. Ve âdem oğlanı, toprağa dolu gibi döküldü. Şöyle ‘azîm ceng olmuşdur ki, kabil-i tahrîr degildir. Ammâ Kızılbaş, Rûm ‘askerine galebe edüp, ol mahalde yedi dane yarar Ekrâd Beği şehîd olmuşdur. Cümleden biri Sarhan Beğ ki, cümle Ekrâd’ın âb-ı rûyi idi. Ammâ orduda olan ‘askerin, bu cengden **(7b)** kat’â haberleri yoğidi.

Andan bu ceng orduda duyulacak, cemî’ (asker) at arkasına gelüp. Bir cânibden Erzurum Beğlerbeği Behrâm Paşa ve bir cânibden Özdemür Paşa Oğlu ‘Osman Paşa eyer tepüb. El-hâsıl cengden haberdâr olan ‘askerin her biri atlanup, bark-vâr erişüp ve Melâhide-i mel’ûnları orta yere alup ve her câniblerinden kılıç koyup. Şöyle ki leş leşe söykendi. Mel’ûnlar gördüler ki, Rûm ‘askeri iken gulüvv edüp ve her biri gedüklerinden dönmeyüp, şîrâne ve dilîrâne ceng edüp. Ve muhkem yürüş edicek, mel’ûnların gönüllerine korhu ve gövdelerine lerze düşüp. Ve ‘akılları şaşup, hemân yüzleri ar(d)larına dönüp, kaçmağa yüz dutdılar.

Melâhide-i mel’ûnların yüzleri dönenden sonra, Rûm Gazîleri ardlarından kılıç koyup, bu kadar enbûh ‘askeri bir sâ’atde târümâr etdiler. Gazîlerin tîg-i hûnrîzleri ‘uryan ellerinde ceng etüp ve her biri kırmızı kana gark olup. Şöyle ki, başlar kesdiler ve sîneler sökdiler. Nitekim hûn-i merdümünden zemîn siyâh lâle renk oldu. İki ‘asker birbirine karılıp katıldı. Ve yerin bir katı, at ayağında penbe gibi atıldı. Tozdan ve hûn buharından ve tüfenk dütününden ve âdem na’rasından ve at sehilinden mahall-i ma’reke, Mahşer yerine dönüp. Ol gün ahşama değin muhkem ceng olup.

Karağulık vâki’ olıcak, Surhser-i rû-siyâhın, kılıçdan cân ve baş kurtaranları, kimi ol aralıklarda ırmaklar kenârında, od içlerine gizlenüp ve kimi dâhi, taş yarıklarına pinhân olup. El-hâsıl ol gün ahşama değin muhkem savaş olup.²

Ahşam olıcak, Gazîler kesdikleri kelleleri şabtalarına ve sarıklarına sancup ve diri dutulan bî-dînleri, **(8a)** seg-misâl önlerine bırağup. Ve deve üzerinde birkaç ‘aded kösleri alınmışdı. Yine kendü âdemlerine zu’-m-i fâsidleri üzere köslerin çaldırup, yatsu namâzına karîb, bu hengâme ve bu hây huyla Paşalar ve Beğler ve Gazîler orduya geldiler. Ve Serdâr-ı A’zam Hazretleri otakları önüne çıkup, yararlık etüp ve baş getüren gazîlere ve beğlere istikbâl edüp:

¹ “Ben varım, başkası yok!”

² Çıldır Zaferi: 9 Ağustos 1578.

"Âferin benim gazîlerim! Dest-bâzunuza kuvvet! Ve yüzünüz ağ olsun. Ve Pâdişâh'ın ekmeği size helâl olsun." deyü, her birine âferin edüp.

Ol gece cümle 'asker asâyiş olup. Sabâh olicak, Serdâr Hazretleri dîvân edüp ve cemî' 'asker dîvâna cem' olup. Baş kesüp ve yoldaşlık eden gazîlerin her birine, hâllü hâlince terakkîler ve ri'âyetler etdükdan sonra; diri gelen Kızılbaşların, emr edüp, cümlesinin boyunlarını urdurup, şöyle ki otak önünde, leş leşe söykendi. Başdan ve leşden âdem ayağın yere basmazdı. Ve hûn buhârından ve leş râyihasından, âdemin dimâğı harâb olurdu. Ve kesilen kellelerden a'lâ kulleler peydâ etdiler. Şöyle ki, görenlerin 'aklı zâil olurdu.

Kıt'a:

Lâşeler râyihasından geçemez oldu nesîm
Kimi bî-ser, kimi sâd-pâre, anın kimi dü-nîm
Kesilen kellelerden burc u beden vaz' edüben;
Verdi dizdârlığını seglere Merdân-ı Kerîm.

Ol gün bir kırkınlık ve bu hengâme üzere iken Serdâr Hazretlerine haber geldi ki, "Altunkal'a sahibi Manuçahr, bir niçe Küffâr 'askeriyle istikbâle ve mütâba'ata geliyor!" deyü haber etdiler. Paşa Hazretleri dahi cümle 'askere tenbîh edüp, bi'l-cümle at üzerine geldiler. Ve cümle Yeniçeriler dahi kendülerin tezyîn edüp ve tüfeklerin omuzlarına alup, Manuçahr-ı mezkûra bir mîkdâr yer karşı varıldı. Mücerred istikbâl için degüldür. Belki şöret (8b) ve şecâ'at göstermek içündür.

Küffâr-ı hâkisâr dahi gelüp, bu iki geçelü duran 'askerin ve Yeniçerilerin orta yerlerinden geçüp, Paşanın otağı kurbüne gelicek, bu yatan leşleri ve başdan peydâ olan kulleleri göricek, şol berk-i hazân gibi ditreyüp ve benzinde kat'â kan kalmayup; bî-hûş ve bî-'akl olup; varup Paşa Hazretlerin dest-bûs edüp Dîn-i İslâm'a ve Pâdişâh-ı 'Âlem'e tâbi' olup.

Manuçahr-ı mezkûr¹, Dîn-i İslâm'ın şerefî ve kuvvetin, şecâ'atin müşâhede edicek, Hakk Ta'âlâ kemâl-i lûtfundan imân müyesser edüp, sonra imâna gelüp, adını Mustafâ² verdiler. Ve evvelâ Oltı'yı kendüye sancak verdiler.

Ve Çıldır nâm mevzi'den kalkup birkaç menzilde Akçakal'a demek ile ma'rûf bir kal'aya geldik. Sular kenârında konuldu.

Serdâr Hazretleri varmazdan mukaddem, Ardahan Beği Abdurrahman Beğ, kal'a-i mezkûrun üzerine varup. İçinde bir mîkdâr Küffâr var imiş. Kal'ayı bunlara vermeyüp, 'inâd ve muhâlefet etdiklerinde, Abdurrahman Beğ ceng edüp, kal'ayı cebren ve kahren alup.

¹ Ahıska-Altunkal'a'daki *Kıpçak Atabeği*.

² *Mustafa Paşa*.

Küffârının, kimin kırup ve kimin esîr edüp. Ve bir mîkdâr Küffâr başı ile Paşa Hazretlerine ol konakda karşı geldiler. Ve ol kal'aya Paşa Hazretleri bir mîkdâr âdem ta'yîn edüp ve içine birkaç 'aded dârbuzân koyup.

Andan dahi kalkup revâne olundu. Onuncu gün¹ Tiflis demek ile meşhûr bir kal'aya geldik. Vilâyet halkı cümle Gürci'dir. Ammâ Kızılbaş hanlarından Dâvud Han derler bir mel'ûn zabt u tasarruf eder imiş. 'Asker-i İslâm varmazdan mukaddem, kal'a-i mezkûrun ahali, cemî firâr etmişler. Kal'a boş kalmış. Varup yanına konduk. Beş altı gün anda oturak olundu.

Ve Kal'a-i Tiflis, kendüsi bir dere içinde, âb u havâsı **(9a)** mu'tedil vilâyetdir. Ve yedi sekiz dane ılıcaları vardır. Ve etrâfında bâğ u bâğçası dahi vardır. Şehrin orta yerinden bir büyük su akar. Adına Kür Suyu derler. Şehrin içinde ol suyun bir köprüsi vardır. Kal'a-i mezkûr, Kızılbaş elinde iken, Şirvân'dan ve Zegem'den ipek yükü ile gelen bâzîrgânlar, bu köprüden geçüp, bâc alınur imiş. Yılda bir yük akçaya satılır imiş. Üşde bu makule, bir vilâyetdir.

Ve Serdâr Hazretleri, Kal'a-i Tiflis'e, muhâfaza için bir Beğlerbeği koyup ve kifâyet mîkdârı 'asker ta'yîn edüp ve bir mîkdâr dârbuzân koyup. El-hâsıl kal'a-i mezkûru cengci ve yarâk ile müretteb ve mükemmel edüp. Kendüler sa'âdetle ilerüsüne teveccüh etmelerin mukarrer etdiklerinde, meger ol vilâyetlerin Küffârına ve Zegem dedikleri şehre, Levend Şâh demek ile meşhûr ve ma'rûf, ammâ nâm-ı kabîhine Aleksandra derler bir Küffâr beği zabt eder imiş.

Küffâr-ı la'îne, Serdâr Hazretleri Tiflis'den kalkmazdan mukaddem, Saruhan Sancağı Beği Kaytas Beği elçi gönderüp. Ve cevâbları böyle sâdır olmuşdur ki: "Sen ki Gürcistân ve Zegem Vilâyetlerinin ulusu ve beği olan Levend Şâh'sın. Sana ma'lûm ola ki, ben ki, Rûm Pâdişâhı'nın bir ednâ Vezîriyim. Ve üşde yüz elli bin İslâm 'askeriyle üzerine geldim. Eger gelüp Dîn-i İslâm Pâdişâhı'nın 'askerine mütâba'at ve mürâca'at edersen, hoş! Biz dâhi senin hâline münâsib ve şânına mülâyim ri'âyetler edüp, yine kendü Vilâyetinde Sancak verüp, sen dahi Pâdişâh-ı İslâm'a tâbi' olasın. Eger 'inâd ve muhâlefet edersen, vaktine hâzır ol kim, Elüni ve Vilâyetlerini yıkup, yakup ve elüme giren aznavurlarını bi'l-cümle kılıçdan geçirüp ve 'avret ve oğlanlarını, esîr edüp; **(9b)** sana bir iş ederim ki, tâ devr-i Kıyâmete değin anılır." deyü gönderdüğü cevâb, Küffâr-ı la'înin ma'lûm(ı) olıcak, cemî' aznavurların ve ihtiyâr umûr-dâde kimesnelerin cem' edüp ve tedbîr-i bedrâyaları üzere danışık edüp:

"Eger Rûm 'askerine muhâlefet edersek, mukabele edüp, ceng etmeğe iktidârımız yokdur. Eger dağlara çıkup firâr edersek, Rûm 'askeri, Ellerimiz ve Vilâyetlerimiz cemî'ân yıkarlar ve

harâb ederler. Bu kadar kuvvetlü ‘askere cevâb vermege kadir degilüz. Bâ-husûs Altunkal’a s-âhibi Manuçahr dahi onlara tâbi’ olmuşlar ve Tiflis’i dahi alup, içine cengci doldurdılar. Şimden gerü bu vilâyetden bunlar elçekmezler. Husûsâ, Rûm ‘askeri her ne cânibe teveccüh edüp ikdâm ve ihtimâm ederler ise, bunlara kevn ü mekân hâil olmaz. Zîrâ Kıbrus ve Halkul-Vâd gibi mu’azzam kal’aları fethetmişlerdir. Gelin hele şimdiki yeni hâlde bir hîle edüp, bunlara mütâba’at ve mürâca’at üzere istikbâle varalum. Eger sonları gür olursa, işimizde peşimânlık olmaz. Eger sonları muhkem olmazsa, bildüğimiz elimizde. Hele şimdiki hâlde bir hîle edüp, bu kadar ‘azîm ‘askeri üzerimizden redd edelüm.” deyü envâ’-i dürlü hîle ile Serdâr Hazretlerine gelmesün mukarrer edüp.

Ve ‘Askeri İslâm dahi Kal’a-i Tiflis’den kalkub. İkinci gün bir köy kurbünde, bir a’lâ ağaçlu ve akar sulu hûb yerde konup, oturur iken, Serdâr Hazretlerine haber geldi kim: “Üşde, birkaç bin Küffâr ‘askeriyle Levend Şâh geliyorür.” deyü haber etdiler.

Andan Serdâr Hazretleri cümle ‘askere tenbîh ve nidâ edüp: “Cümle at arkasına gelüp, Küffâr-ı la’îne alay ve şöret gösterile!” Cümle ‘asker halkı, at arkasına süvâr olup. (10a) Ve Yeniçeriler, cümleden tüfeklerin muhkem saklayup ve fitillerin yakup ve üç yüz ‘aded dârbuzânları hâzırdayup. Ve ‘asker halkı, alay alay ve saf saf durmuşlardı.

Andan Levend Şâh-ı mel’ûn, beş altı bin mıkdarı yarar Gürci aznavurlariyle gelüp ve ordusun bir köşede kondurup. Kendüsi, yedi sekiz yüz mıkdar Küffâr ile ve zu’-m-i fâsidleri üzere tabl-ı nefirin çalarak, bu iki geçelü duran ‘askerin orta yerlerinden gelüp, Paşa Hazretlerinin otağı önünde atından inicek, bu cemî’ duran Yeniçeriler tüfeklerün boşaldup ve üç yüz ‘aded dârbuzânlara yer yer od edüp. Bir temâşâ ve bir şenlik olmuşdur ki ‘akıllar zâil olurdu. Ammâ Küffâr ‘askerinin benizlerinde kat’â kan kalmayup, bî-hûş ve bî-’akl olup. Cemî’ cânlarından ümmizlerin, kat’etmişlerdi.

Ve ‘Asker-i İslâm dahi, mülâhaza ederlerdi ki, hemân Levend Şâh otağa giricek, bunları kırmağa ve esbâbların yağma etmeğe emr olur deyü. Her biri hâzır-baş olmuşlardı. Ammâ Serdâr Hazretleri, mel’ûnu öldürmeyüp ve kendüye bir a’lâ kafdan giydürüp. Ve yine vilâyetinde kendüye sancak verüp. Mezkûr dahi Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh’a tâbi’ ve bende olup, sene-be-sene harâc verüp, Emr-i Pâdişâhî’ye muhâlefet etmeye. Bu minvâl üzere ahidleşüp. Bir iki konak ‘Asker-i İslâm ile bile gidüp.

Andan Paşa Hazretlerinden icâzet alup, yine kendü vilâyetüne revâne olundu. Ve Levend Şâh gitdükdün sonra, yedinci konakda, Nehr-i Kanak² demek ile meşhûr bir ulu suyun kenârına gelüp. Ol mahalde konuldu. Ammâ ‘asker içinde kaht vâki’ olup. Şöyle ki azık

¹ 24 Ağustos 1578.

² Günümüz haritalarındaki adı: *Alazan*.

bulunmazdı. Hattâ İslâmbol kilesi arpa, üç yüz akça oldu. Ve unun kilesi, dört yüze çıktı. Ve anın ekmeğin hod-vücûdı (10b) yoğidi. Ve acı tuzun vukıyyesi, yüz yigirmiye çıktı. El-hâsıl ‘asker içinde şöylece kaht vâki’ oldu ki, takrîre ve tahrîre kabil degildir. Ve bu aralıkda Serdâr Hazretleri birkaç gün oturak edüp. ‘Asker halkı, etrâf köylere azuğa ve zahîreye perâkende olup.

Ve birkaç katar beğlik develer, etrâfa öriye gidüp gezerler iken, meger Kızılbaş-ı bedma’âş hanlarından Emir Han nâm la’în, yigirmi bin mıkdar ‘asker ile ol aralığa gelüp ve bir vâdide pustiya girüp, pinhân olmuşlar imiş.

Rûm ‘askerinin perâkendesini ve birkaç katar beğlik develer, Melâhide-i la’înlerin üzerlerine varıcak, hemân kendülerin ‘ayân edüp. Ve bunların üzerlerine gulüvv edüp. Ol mahalde birkaç hizmetkâr şehîd edüp ve birkaç katar beğlik develer sürüp. Yine geldükleri cânibine revâne oldukda; orduya feryâdçı geldükde, hemân ‘Asker-i İslâm at arkasına gelüp. Bir cânibden Diyarbekir Beğlerbeğisi Derviş Paşa ve Erzurum Beğlerbeğisi Behrâm Paşa ve Özdemür Paşa Oğlu ‘Osman Paşa ve Karaman Beğlerbeğisi Mehmed Paşa, üzerlerinde hâzır bulunan ‘askerleriyle, bark-vâr erişüb. Ve yer yer gazîler, mel’ûnlara kılıç koyup. Ol mahalde bir ‘azîm ceng olup.

Başlar kesildi ve sîneler söküldü. Ve âdem toprağa, dolu gibi döküldü. Ammâ Melâhide-i mel’ûnlar görür ki, Rûm ‘askeri bunları zebûn etdi. Âhirü’l-emr sürdükleri develeri ve aldıkları esbâbları ve kendü esbâbların dahi birağup, kaçmağa yüz tuttular.

Andan gazîler, la’înlerin ardından kılıç koyup: Kimin kılıç ile kırup ve kimi dahi kılıç korhusundan ol ‘azîm suya dökülüp, gark oldular. El-hâsıl mel’ûnlara hezîmet vâki’ olup. Kimi ol mahalde kırılıp ve kimi mecrûh firâr etdiler. Ve gazîler kesdükleri (11a) kelleleri şabtalarına sancup ve dirilerini, seg-misâl yedüp. Ve deve üzerinde kösleri alınmışıdi. Yine kendü âdemleriyle çaldırup. Bu hengâme ve bu şâdlık ile, orduya geldiler.

Ve bu ceng haberi ber-teraf oldu. Ammâ ‘asker halkı bilmezler ki, Serdâr Hazretleri ne cânibe teveccüh ede. Ammâ ba’zılara ma’lûm oldu ki, bu ulu suyu geçüp, Şîrvân’a gidilür. Ol mahalde ‘asker halkı gulüvv edüp ve cümleden ittifâk edüp, Paşa Hazretlerine varup dediler ki: “Devletlü Paşa, kanda gidersün? ‘Asker içinde kaht vâki’ oldu. Kış dahi karîbdir. Biz bundan ilerü, bir adım dahi gitmeziz.” deyü gulüvv edüp.

Paşa Hazretleri gördü ki, kulun galebesi var: “Sâkin olsunlar!” deyü, dellâllar getürdüp, “Dönüşdür!” deyü nidâ etdüdü. ‘Asker halkı, bu haberi işidicek, cemî’ sevindiler. Dönüşdür deyü sâkin oldular.

Ol gece geçüp ‘ale’s-sabâh Paşa Hazretleri dîvân edüp ve cemî’ ihtiyâr ve umûr-dîde Beğlerbeğileri ve Sancakbeğlerin ve Bölük Ağaların ve Yeniçeriler Kethüdâsın ve ba’zı

ihtiyârları da'vet edüp. Ve cevâbları böyle sâdir oldu ki: “Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh Hazretlerinin Emr-i Hümâyûnları budur ki, bu sene-i mübârekde, Hakk Sübhânehü ve Ta’âlâ fırsat ve nusret verürse, Gürci Vilâyetleri’n feth edem. Ve Vilâyet-i Şirvân’ı dahi zabt edem. İmdi bi-hamdillâh ve’l-minnehü Hakk Sübhânehü ve Ta’âlâ, fırsat ve nusret müyesser edüp. Cemî’ Gürci Vilâyetleri ve Beğleri, Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh Devleti’nde, Dîn-i İslâm ‘askerine mütâba’at ve mürâca’at edüp. Her biri gelüp emrimize tâbi’ ve hükmümüze mahkûm oldular. Şimdiki hâl bu araya geldi ki, Şirvân’a dört beş menzil kalmışdır. Bu kadar emek ve zahmet çeküp gelmiş iken, bunu koyup gitmek, vech-i **(11b)** ma’kûl degildir. Ve hem Pâdişâhımızın nâm-ı şerîflerine lâyük degildir. İnşâ’Allah kışa dahi zamân vardır. Emr-i Pâdişâhî’ye muhâlefet eylemen!” deyü her birine söyleyüp. Ve Kapukullarına ‘umûmen birer akça terakkî edüp ve Yeniçerilere dahi bahşişin ıkrâr edüp. Ve bu ulu suyu geçüp, Şirvân’a gitmek mukarrer oldu.

Andan ‘asker halkı, bi’l-cümle at arkasına gelüp. Ve bu ulu suyun bir yerden geçidin bulup. Serdâr Hazretleri geçdikden sonra, herkes yer yer dökülüp geçmek ardınca oldular. Ammâ ol ‘azîm su şöyle taşkın akardı ki, görenlerün ‘aklı zâil olurdu. Gayet ulu su idi. Bulanık bulanık, devrilü devrilü akardı. Şöyle heybetlü su idi ki, eger yalnız bir âdeme: “Sana dünya pâdişâhlığın verelim, gel bu suya gir.” diseler, ihtiyâr etmez idi.

Ammâ, âdemoğlanları, meselâ bir koyun gibi olur imiş. Hemân biri geçince, herkes dökülüp geçmeğe başladılar. Ve kimi dahi geçidine bakmayup, yer yer döküldüler. Ammâ ol zâlim-i bî-amân su, şol kadar at, deve ve esbâb ve âdem alup, gark etmişdür ki, kalem birle tahrîr ve lisân ile takrîr olunur degildir. Ulu suyun iki cânibi mahşer gününe dönüp. Kimi atım deyü feryâd eder ve kimi esbâb ve erzâkım deyü feryâd eder ve kimi dahi oğlum ve karındaşım deyü feryâd eder. Ve kimi yârânım ve yoldaşım deyü feryâd eder. El-hâsıl ol kanlu su, şol kadar cân telef etmişdir ki, hemân Bârî Hudâ bilür.

Her ne hâlise, eceli gelen fevt olup, mâ-bâkî ‘asker ol ‘azîm suyu geçüp ‘azm-i Şirvân deyü revâne olundu. Beşinci konakda Sene 986 Recebül-müreccebinin evâhirinde Vilâyet-i Şirvân’a dâhil olup. Ereş nâm kasabaya gelindi. Kasaba-i mezkûrun Sünnîleri, gürûh gürûh ve mevc mevc, kimi ‘uryan, kimi giryân, döne döne **(12a)** semâ’ ederek, Rûm ‘askerine istikbâle gelüp ve herkes ile musâfaha edüp: “Merhabâ ey Dîn-i İslâm Pâdişâhî’nin Çerisi! Merhabâ ey mürde dilleri ihyâ ediciler!” deyü, her biri şâd-şâdmân ferahlarından na’ralar urup, ‘Asker-i İslâm’ın önlerine düşüp. Ve kasaba-i Ereş’in kurbünde Gökmeydân demek ile meşhûr mevzi’e kondurdular.

Andan Ekâbirân-ı Şirvân, ba’zı hedâyâ ile gürûh gürûh gelüp, Serdâr-ı A’zam Hazretlerine buluşup, Vilâyet-i Şirvân’ın hıfzı ve hirâseti bâbına müte’allik musâhabet

ederlerdi. Ve Kasaba-i Ereş'in kendüsi, bir bâğ bâğça içindedir. Gayetiyle meyve kânıdır. Bu kadar 'azîm 'asker, bir ay mîkdâr oturdılar. Meyvesi dükenmedi. Bâğlar varidi ki, dahi dinelmemiş gibi dururdu. Gayetiyle sevâhil vilâyetdir. Ammâ âb u havâsı eyüdü.

El-hâsıl Vilâyet-i Şîrvân'ın ipeği yükü, şehir-i mezkûrda bağlanur. Ve Serdâr Hazretleri Vilâyet-i Şîrvân'da, yigirmi gün mîkdârı oturdılar. Ve yine Diyâr-ı Rûm'a gitmeğe tedbîr ve tedârük edüp. Ve kasaba-i Ereş'in önünde, Şâhbâğçası demek ile meşhûr bir büyük bâğça varidi. Serdâr Hazretleri, zikr olunan bâğçayı, bi'l-cümle kırdurup ve büyük büyük ağaçları kesdürüp ve divâr gibi dikdürüp. Ve araların, çit misâl ördürüp ve için toprak ile doldurup. Ve ba'zı yerlerinde kulleler bünyâd edüp. Ve dört köşelerin kazdırup hendekler ve çâhlar etdürüp ve içine su saldırup. Ve burc u bârûlarına dârbuzânlar koyup. Bir muhkem hisâr olmuş idi ki, ta'bîre kabil degildir.

Zikr olunan hisâr tamâm olduktan sonra, hemân kendüler, Vilâyet-i Rûm'a gitmeği mukarrer edüp. Vilâyet-i mezkûrda kendüler dâhi kışlasalar, ganîmet vilâyetdir. Azuk ve zahîre, kifâyet ederdi. **(12b)** Ammâ Erzurum'da muhâfaza için, hemân Sivas Beğlerbeğisi kalmış idi. 'Asker az idi. Fikir edüp ve danışık etdiler ki: "Eger Vilâyet-i Şîrvân'da 'umûmen kışlanırsa ihtimâldir, dağları kar tutduktan sonra, Kızılbaş-ı bed-ma'âş, 'asker cem' edüp ve Erzurum üzerüne yürüyüp, Pasin Ovası'n hâlî bulup, talan ve garet edüp, bir bed-nâmlık vâki' ola." deyü, hemân Rûm'a gitmelerün mukarrer etdiler.

Andan Şîrvân'da muhâfaza için kalmağa Haleb Beğlerbeğisi Mehmed Paşayı vezâret şartıyla koyup ve bir mîkdâr 'asker ta'yîn edüp; Mehmed Paşa dahi kalmağı mukarrer etmişiken Vilâyet-i Şîrvân'ın ba'zı ihtiyâr ve umûr-dîde kimesnelerin cem' edüp, bunlar ile danışık edüp, Vilâyet-i Şîrvân'ın ahvâlinde tefahhus etdiklerinde, anlar dahi cevâb verüp dediler ki: "Mustafâ Paşa Rûm'a gitdikden sonra, Kızılbaş-ı bed-ma'âş bir yaramaz mûzî tâîfedir. Elbet de bir kerre gelüp mukabele edüp, savaş ederler. Ammâ ümmizdir ki, Hakk Ta'âlâ Dîn-i İslâm'a kuvvet verüp, fırsat ve nusret sizin ola." deyü cevâb verdüklerinde, Mehmed Paşa, Kızılbaşın elbet de geleceğin mülâhaza edicek, havf edüp, Şîrvân'da kalmağı ihtiyâr edemeyüp; Vezâretten ve Beğlerbeğilikden ferâgat etdi. Ve Diyarbekir Beğlerbeğisi Derviş Paşaya teklîf olundukda, anlar dahi kalmadılar. Ve Erzurum Beğlerbeğisi Behrâm Paşaya teklîf olundukda, anlar dahi kabul etmeyüp, Beğlerbeğiliğinden ferâgat etdi. El-hâsıl, her Beğlerbeğilere teklîf olundu. Birisi kabul etmeyüp.

Âhirü'l-emr, Özdemür Paşa Oğlu 'Osman Paşayı, Serdâr Hazretleri da'vet edüp. Vezâret şartıyla Vilâyet-i Şîrvân'da muhâfaza için kalmağı teklîf edüp. Anlar dahi, Serdâr Hazretlerinin sözünden **(13a)** çıkmayıp; Dîn-i İslâm hayrına ve Pâdişâh-ı 'Âlem uğruna Vilâyet-i Şîrvân'da kalmağı mukarrer edüp.

Ve Saruhan Sancağı Beği Kaytas Beğe Erzurum Beğlerbeğliği verilüp. Erzurum ‘askeriyle kalmasın emr edüp ve Kapukullarından sol ‘ulûfecilere ‘umûmen ikişer akça terakkî olmak şartıyla muhâfaza için koyup. Ve beş yüz Yeniçeri ve bir mîkdâr kul karındaşı ve gönüllü ve bir mîkdâr erbâb-i tımardan, el-hâsıl yigirmi bin mîkdâr ‘asker emr edüp. Ve ‘Osman Paşa otakların, ordudan ihrac edüp bir sahraya kurulup. Ve Şîrvân’a muhâfaza için me’mûr olan ‘asker, bi’l-cümle ‘Osman Paşanın yanına cem’ oldular.

Andan Serdâr-ı A’zam Mustafâ Paşa Hazretleri, Sene 986 Şa’banül mu’azzamının evâsıtında, kasaba-i Ereş’den kalkup ‘azm-i Rûm deyü revâne olundu.

Ve Şîrvân’da kalan tâifenin her biri melûl, mahzûn yâranlı yâranlarından ayrılıp ve ehl-i ‘ıyâllerine ve akrabâ ve ehîbbâlarına mektûblar ve emânetler gönderüp. Ve Rûm’a teveccüh olan ‘asker, şâd-şâdmân her biri ferahlarından na’ralar urup, Diyâr-ı Rûm’a revâne olundular.

Bu cânibde kalan tâife ardlarından melûl ve mahzûn bakarlardı. Güyâ ki rûh-i azîz, kafes-i tenden aslına ‘urûc etdi. El-hâsıl giden gitdi ve kalan kaldı. Ve bi’l-cümle Şîrvân’da kalan ‘asker, ‘Osman Paşa Hazretlerinin yanına cem’ olup.

Ve Ereş kurbünde cârî olan Kür Suyu ki Gürcistân Vilâyetlerinden gelir. Gayet ulu sudur. Ve Tiflis önünden cârî olan su dahi, ikisi ol mahalde bir yere cem’ olup ve Ereş kurbünden akup, tâ Şîrvân’ın gündeğusu cânibine doğru cârî olup. Yedi sekiz günlük yolda Cavâd nâm vilâyet ki, ol dahi Şîrvân’dandır. Ol arada Bahr-i Kulzûm’a¹ dökülür. **(13b)** Zikr olunan ‘azîm suyun gündeğusu Şîrvân’dır. Ve günbatısı Kızılbaş Vilâyetidir.

Mustafâ Paşa gitdikden sonra, ‘Osman Paşa, cârî olan suya bir dane cisr peydâ etdirüp. Ve cisr tamam olduktan sonra, kendüler cisrin berü başında durup. Ve ‘asker halkı, Kızılbaş Vilâyetlerine akın edüp. Karabâğ ve Halu memleketlerin yağma edüp. Ve ellerine giren Surhserleri kırup, bî-nihâye azuk ve zahîre getürdiler. Aç tâife bir mîkdâr ganî oldular.

Andan ‘Osman Paşa Hazretleri Şamakı nâm şehre niyyet edüp. Ve Ereş’de Kaytas Paşayı Erzurum ‘askeriyle ve bir mîkdâr kul karındaşı ve gönüllü ve birkaç dane dârbuzân koyup, ‘Osman Paşa Hazretleri Şehr-i Şamakı’ya revâne olundu. Ve ol cârî olan Kür Suyunun kenârınca birkaç menzil gidilüp. Ammâ ‘Osman Paşa Hazretlerinin niyyetleri bu idi ki, Salyân ve Cavâd nâm vilâyetlerde bir mîkdâr Kızılbaş cem’ olup. Ol vilâyetlerin re’âyâsına envâ’-i dürlü sitemler edüp, rencîde etmekden hâlî degiller imiş. Paşa Hazretleri bu ahvâle vâkıf olıcak, hemân uğurların ol cânibe döndürüp, revâne oldular. Birkaç menzil gidildi. Ammâ yollarda vâki’ olan karyelerin halkı Kızılbaş korhusundan cümle firâr etmişler. Memleket hâlî kalmağın, ‘asker halkı azuğa ve zahîreye küllî müzâyaka çekdiler.

¹ Hazar Denizi.

Âhirü'l-emr, ol vilâyetin ihtiyâr ve umûr-dideleri Paşa Hazretlerine söyleyüp dediler ki: “Gel Devletlü Paşa, bu cânibe gitmen. Zîrâ yollarda olan köylerin halkı, Kızılbaş korhusundan fi'l-cümle firâr etmişlerdür. ‘Asker halkı azuğa müzâyaka çeküp, atları ve kendüler zebûn olurlar. İhtimâldir, ceng olunmak lâzım gelür. ‘Askerin atları pâydar olmaz. Gelin, evvelâ Şehr-i Şamakı’ya (14a) varalım. Ganî vilâyetdir. ‘Askerin atları ve kendüler, birkaç gün dinç olsun. Ve bu ağruğı ve develeri ve seyishâneleri anda birağup, düşmen üzerine salt varup ceng edelim.” deyü söylediklerinde, Paşa Hazretleri, bu tedbîri ma’kûl görüp. Hemân ol aralıktan uğuru Şehr-i Şamakı’ya döndürüp, revâne olundu.

Ol gün Şirâz derler bir kasaba kurbüne konup. İrtesi ‘azm-i Şamakı diye teveccüh olunup. Beşinci konakda, şehr-i mezkûra dâhil olundu. Ol gün şehrin Sünnîleri ve sâyir halkı bi'l-cümle Paşa Hazretlerine alay alay, gürûh gürûh ve mevc mevc istikbâle çıkup. Ve ehl-i hıref bölük bölük sancaklar açup ve Paşa Hazretlerinin atı ayağına kumaşlar ve bezler döşeyüp. Ve berü cânibden Rûm ‘askeri dahi, herkes kadir oldukları mîkdâr esbâbların ve giyimlerin giyüp.

Bâ-husûs ol gün ‘Osman Paşa Hazretleri, kendülerin ceng âletiyle tezyîn edüp ve başlarına a'lâ sorguçlar ve ablaklar sokup ve murassa’ ve müzeyyen giyimler giyüp. Ve ol esb-i siyâhın üzerine süvâr olup. Merdi-merdâne ve şîri-şîrâne ‘Asker-i İslâm’ın önlerine düşüp giderdi. Güyâ ki Rüstem-i Zâl’dır, yâhûd Kahramân-ı Kâtil’dir.

Ve ‘asker halkının dahi her biri, ceng âletiyle kendülerin ve atların tezyîn edüp ve yer yer sancaklar ve alay bayrakları açup, yemîn ü yesâr alaylar ve saflar bağlayup. Ve bunların önünce, elli ‘aded dârbuzânlar cümlesi sıkılı. Ve beş yüz Yeniçeri, anlar dahi kendülerin tezyîn edüp ve tüfeklerin omuzlarına alup. Ve fitillerin yakup. Ve ‘Osman Paşa Hazretlerinin önünde, altı dane zerrîn-ser ve zerrîn-kemer şâtırlar ki, ellerinde mücevher ve murassa’ teberler tutarlardı. Bu ziynet ve şöhet ve şecâ’at ile varup, Şehr-i Şamakı’ya dâhil olup. Ve şehr-i mezkûrun orta yerinde (14b) vâki’olan Orus Han dedikleri mel’ûnun evlerine girüp, sâkin oldular.

‘Asker halkı şehre dâhil olıcak, şâdlık için ol dârbuzânlara od edüp ve Yeniçeriler tüfeklerin bir uğurdan boşaldup. Bir kütâküt temâşâ olmuşdur ki, ‘akıllar zâil olur. Ve şehrin halkı, kat’â top ve tüfenk sadâsı işitdikleri yoğimiş. Her biri bî-hûş ve bî-’aklı olup serâsime oldular. El-hâsıl, ‘asker halkı dâhi şehre girüp. Herkes kendüler için evler tutup, tamam yerleşdiler.

Şehr-i mezkûra dâhil olduğumuz Sene 986 Şa’banü’l-mu’azzamın evâhiri idi. Birkaç gündün (sonra)Ramazân-ı Şerîf dâhil olup.

Şehr-i Şamakı, bolluk vilâyetler. Et, ekmek ve sâyir ni'met, bî-nihâye. Açlık ve sefer zahmeti çekmiş 'asker, birkaç gün huzûra düşüp. Savm u salât ve zühd ü tâ'ate meşgûl oldular.

Ve şehir kendüsi, Vilâyet-i Şîrvân'ın orta yerinde vâki' olmuştur. Bir açık yerdedir. Âb u havâsı gayetiyle hûbdır. Yaylağa mâyil vilâyetdir. Şimâl cânibinde Gülistân derler bir kal'ası vardır. Zamân-ı sâbıkda, ma'mûr hisâr imiş. Ammâ Kızılbaş harâb etmiş. El-ân harâba müteveccihdir.

El-hâsıl bunun üzerine birkaç gün mürûr etdi. Bir gün 'Osman Paşa Hazretlerine nâgâh bir câsûs gelüp: "Üşde yigirmi bin Kızılbaş 'askeriyle Orus Han ve Erdoğdı Han ve Oğlu 'Alî Beğ ceng kaskine üzerine geliyorür." deyü haber etdiler. Andan 'Osman Paşa Hazretleri cemî' kula tenbîh edüp, "Hâzırbaş olun. Üzerimize Kızılbaş gelüp. Ceng etmek murâd eder imiş!" deyü herkes tenbîh olunacak, 'asker halkı dahi, atlarına ve kendülere cilâ verüp, hâzır ve müheyyâ olup durmuşlardı.

Andan Sene 986 Ramazânü'l-mübâreğın evâyilinde bir seher, ânı gördük ki, Orus dedükleri la'în yigirmi bin mîkdârı (15a) yarar ve dinç Kızılbaş 'askeriyle Şamakı'nın günbatısından berü alayların bağlayup ve safların düzüp. Ve zu'm-i fâsidleri üzere, tabl ü nakkarelerin ve kôs ve nefîrlerin çalarak, çıkageldiler.

Ve Rûm 'askerinden ba'zı dilâverler, karavula binmişler idi. Kızılbaşın çarkacılarıyla elleşerek, Şamakı'nın mukabelesinde vâki' olan boz depelerün üzerinde, Kızılbaş-ı bed-ma'âş cemî'ân ordusun kurup ve ağruğın birağup, salt atluları ve cengcileri, alayların düzüp ve yer yer sancakların açup ve safların bağlayup, meydâna geldiler.

Ve berü cânibde 'Osman Paşa Hazretleri dahi, ceng âletiyle kendülerin tezyîn edüp ve 'Asker-i İslâm'ın önlerine düşüp. Ve Şehr-i Şamakı'nın önünde, Mezârlar kurbünde, alaylar ve saflar bağlayup Kızılbaş-ı bed-ma'âş alayına mukabil olup duruldu. Ve iki cânibden yarar ve dilâver çarkacılar çıkup meydân yüzünde, şîrâne ve dilîrâne bir mîkdâr aldılar verdiler. Bu minvâl üzere, öğle namâzı vaktine değın, hasmâne ceng olundu.

Ammâ Kızılbaş-ı bed-ma'âş hanlarından Erdoğdı Han nâm mel'ûnun oğlu 'Alî Kulu nâm Kızılbaş dilâveri, dava-i merd edüp dimiş ki: "Bene bin dane yarar ve güzîde korçı verin, Şamakı'nın üst cânibinde bir yere pinhân olup, iki 'asker mukabele edüp, ceng ederken, şehrin bir cânibinden hemân bin erile koyulayım. Rûm 'askeri şehre dönüp feryâd-res olduklarında biz dahi mukabeleden yürüş ederik. Ümmiddir ki, bu tarîk ile Rûm 'askerin târümâr edevüz." deyü tedbîr edüp.

Vâki'â iki 'asker saf tutup, hasmâne ceng ederken, ol la'în, bin yarar atlı Kızılbaş ile şehre kast etdükde, meger ol mahalde 'Osman Paşa Hazretlerinin Kethüdâları Husrev

Kethüdâ, **(15b)** bir mîkdâr atlu ile ol aralığı hıfz ederlerdi. Hemân ol mel'ûnlara mukabil olup. Ol aralıkda bir mîkdâr 'azîm ceng olup. Bizden ve anlardan çok âdem toprağa düşüp. Ve hem ol mahalde Husrev Kethüdâ'yı şehîd etdiler.

Mel'ûnlar şehre koyulmak sadedinde iken, şehrin sokaklarında tüfekler serpüp ve ol ağızda bir iki dârbuzân konmuşıdi. Dârbuzânlara od edüp, kazâ-i Rabbi'l-'âlemîn, ol hinde 'Alî Kulu nâm mel'ûna top dokunup, cân-ı ber-cehennem ısmarlayup. Ve bindiği yarar kavî rahtlu atı kaçup, Rûm 'askerine geldi. Melâhide-i la'în, 'Alî Kulu düşecek, sâyirlerinin yüzleri dönüp, gerüsüne kaçup, hezîmet oldular.

Bu makule ceng ederken, Kızılbâş 'askeri bir mîkdâr çekilüp ardına gidüp, sinkınlık şeklin gösterdiler. Meger bize âl edüp. Rûm 'askerin şehirden alarga edüp ve topdan ayırup. Dâhi bir uğurdan hû edüp, hîle etmek isterler imiş. Biz dahi, bunlar gerüsüne gitdükçe, üzerlerine yüründi. Hattâ ol mahalde bir cüz'ice su akardı. Ve bir küçük köprüsi varıdi. İki 'askerin mâ-beyninde idi. Hattâ anların çarkacıları hû etse, ol mahalde karâr ederdi. Ve Rûm 'askerinin çarkacıları hû etse, ol mahalde karâr ederlerdi.

Zıkr olunan suyu geçüp, Kızılbâş 'askerinin üzerine yüründü. Şöyle ki, anların mukaddemâ alay bağladıkları yere karîb olunup.

Bu minvâl üzere ceng olunurken, Melâhide-i la'înler ittifâk edüp, hemân bir uğurdan Rûm 'askerinin üzerlerine gultüvv-i âmm edicek, Rûm 'askeri dahi mukabil varup. Ol mahalde iki 'asker birbirine karışup. Bir 'azîm ceng olmuşdur ki, tahrîre ve takrîre kabil degildir. Şöyle ki, **(16a)** başlar kesildi ve sîneler söküldü. Ve âdemoğlanları, toprağa dolu gibi döküldü. Bir mîkdâr muhkem ceng oldu. Tozdan ve top tüfenk dütününden ve at sehilinden ve âdem na'rasından mahall-i ma'rek, mahşer yerine dönüp. Ol mahalde Rûm 'askerinden hayli Yeniçeri şehîd oldu. Ve anlardan dahi çoğ âdem toprağa düşdü. El-hâsıl muhkem harb-i kıtâl ve ceng ü cidâl olup.

Ve yine iki 'asker birbirinden ayrılıp, yerlü yerine karâr etdiler. Toz havâyâ kalkup ve meydân yüzi açılıp. Meydâna nazar olundukda, ol ak leş meydân içinde şol beyaz giyeceğe serilmiş gibi yaturlardı. El-hâsıl ol gün ahşam olıcak, tabl-ı asâyiş çalınup. İki 'asker yerlü yerinde karâr etdiler.

Ol gece geçüp 'ale's-sabâh yine iki 'asker at arkasına gelüp, karşı be karşı alaylar ve saflar bağlayup durdular. Ve meydân yüzün açup, nazarların meydâna saldılar. Göreler kim ecel-i mikrâs kimin başın keser.

Andan yine iki cânıbden yarar ve dilâver çarkacılar girüp, cenge âgâz olundu. Yine bir zamân hasmâne ceng olundu. Ammâ Rûm 'askerinden birkaç nefer bellü başlu yarar ve dilâverler varıdi. Cümleden biri Alay Memmi, Dîvâne Memmi ve Dîvâne Kaykı ve 'Osman

Paşa ağalarından Bâlî Ağa ve Behrâm Ağa ve Çavuşbaşı. Bunlar yahşı üslûb ile ceng ederlerdi. Ve Kızılbaş ‘askerinden dahi birkaç dilâverler varidi. Ekser, kır atlara binerlerdi. Ve başlarında kırmızı bayrak nişanları varidi. Gayet dilâver mel’ûnlar idi. Her kaçan hav olunsa, anlardan mukaddem kimesne gelmezdi. El-hâsıl ol gün dahi ahşama değin muhkem ceng olundu. Bizden ve anlardan hayli âdem toprağa düşdü. Ol gün dahi ahşam olup, iki ‘asker birbirinden ayrılıp, **(16b)** yerlü yerlerine karâr etdiler.

Ol gece geçüp ‘ale’s-sabâh yine iki ‘asker at arkasına gelüp. ‘Acem ‘askeri öte cânibden, Rûm ‘askeri berü cânibden birbirine mukabil olup karşı be karşı alaylar ve saflar bağlayup. Ve meydân içine yarar çarkacılar girüp, hasmâne birbiriyle ceng ederlerdi. Bu kıssa bunda dursun.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, Tatar Han ‘Âdil Giray Sultan kıssasına:

Meger Pâdişâh-ı ‘Âlem ve Şehin-şâh-ı A’zam Hazretleri, Diyâr-ı Şark’a sefer emr etdükde, Tatar Han Hazretlerine dahi emr edüp, “Sen dahi bir mîkdâr ‘asker ile Azak’dan ve Çerkes içinden ve Deşt-i Kıpçak’dan ve Şamhal ve Kaytak üzerinden ve Demürkapu’dan geçüp, Vilâyet-i Şîrvân’da, Vezîrim ve Serdârım Mustafâ Paşa ile mülâkî olasun!” deyü Fermân-ı Hümâyûn olunmağın, Han Hazretleri dahi, karındaşı ‘Âdil Giray Hanı, Ser‘asker edüp ve bir mîkdâr yarar ve kemân-dâr ve tîr-endâz Tatar ‘askeri ve bir mîkdâr dârbuzân bile koşup, Diyâr-ı Kefe’den kalkup, ‘azm-i Şîrvân deyü revâne olunup.

Azak’dan geçüp ve Deşt-i Kıpçak ki kırk günlük yoldur. Kat’â âdem ve âdem-zât yokdır. Deşt-i beyâbândır. Anları geçüp ve Çerkes Vilâyetleri’n geçüp, Şamhal ve Kaytak üzerlerinden ve Demürkapu’dan geçüp, Vilâyet-i Şîrvân’a dâhil olup. Şabarân nâm kasabaya gelmişler. Ve ‘Osman Paşanın, Orus Han ile Şamakı üzerinde kütâküt ceng ederler idüğünden haberdâr olup. Ve Rûm ‘askeri dahi anların geldüğünden haberdâr olıcak, ‘asker halkına bir mertebe kuvvet-i kalb geldi ki, kat’â düşmenden yüz döndermeyüp, şîrâne ve dilîrâne ceng ederlerdi.

Ve ‘Osman Paşa Hazretleri, ‘Âdil Giray Hana **(17a)** bir âdem gönderüp: “Ta’cîl yetişesin. İhtimâldir ki, bu mel’ûnlar senin geldüğünden haberdâr olıcak, firâr ederler. İmdi ta’cîl ihmâl etmeyüp yürüyesin.” dimegin, ‘Âdil Giray Han dahi ‘ılgar edüp.

Üç gün olmuş idi ki, Kızılbaş-ı la’în ile ceng ederek, üçüncü gün ikindi vakdinde, ‘Âdil Giray Han ve Burhanzâde Ebûbekir Mirzâ ve İslâm Giray Mirzâ, on bin mîkdâr yarar ve kemân-dâr ve tîr-endâz Tatarân-ı hûnrizân ile bark-vâr erişüp geldüklerinde, ‘Osman Paşa dahi ‘Âdil Giray Han ile mülâkî olup.

Ol mahalde hemân tedbîr edüp ve Tatar ‘askerin iki bölük edüp. Bir bölüğün Kızılbaş ‘askerinin sağ cânibinden ve bir bölüğün sol cânibinden yürüş edüp. Tatar ‘askeri dahi tamam

Rûm ‘askerinin alaylarına beraber oldukda, iki cânibden Tatar ‘askeri ve orta yerden Rûm ‘askeri hemân Kızılbaş-ı la’în ‘askerinin üzerlerine bir uğurdan gulüvv-i âmm edecek, Kızılbaş-ı bed-ma’âş gördü ki, nâgehân bir ‘asker peydâ oldu. Hiç gördükleri ‘asker degildir. Şol mûr-i mele gibi üzerlerine akıcak, cânları başlarına sıçrayup. Gönüllerine korhu ve gövdelerine lerce düşüp. Ve elleri ayakları şaşup. Hemân yüzleri ardlarına dönüp. Ol “Menem diger nist!” diyen başı bayraklı korçuların yüzi dönüp, girîzân olup, kaçmak ardınca oldular.

Allahu Ekber, ol yüzi dönmiş ‘askerin ardından, Rûm ‘askeri ve Tatar ‘askeri kılıç koyup, şöyle kırdılar ki, leş leşe söykendi. Bir sâ’atde ol kadar enbûh ‘askeri yerinden kaldırup, perâkende etdiler. Kimin kırdılar ve kimin dahi diri tutup, keşân be-keşân getürdiler. Ve Tatar ‘askeri hod-kat’â başa bakmayup, hemân bir ok ile mel’ûnları atdan ahtarup. **(17b)** Eger libâsı eyüce ise inüp soyarlar idi. Eger libâsları fâideye yaramaz, bir dâhisine giderlerdi. Ve çerlepe Kızılbaş bakmayup, kanda bir libâsluca ve tâc-ı kallâş-ı mücellâ Kızılbaş varise, anı öldürüp, soymağa başladılar. Rûm ‘askeri dahi kezâlik.

Ve mel’ûnlar, orduların ve esbâb erzâkların ve ol ibrişim tınâblu otakların ve a’lâ münakkaş sâyebânların ve tavîle atların ve katar ile develerin birağup; kimi mecrûh, kimi meksûr, ol aralıklarda ot içlerine ve taş yarıklarına pinhân olup. Ol gün ahşama değin gazîler, Melâhide-i mel’ûnları kırup. Ve kimin dahi diri tudup ve tavîle mâl ü menâllerin yağma ve garet edüp, her biri, ganî oldular.

Bâ-husûs Şehr-i Şamakı’nın halkı, Kızılbaş’ın ordusun bile yağma edüp. Esbâb, erzâk ile ganî olmuşlardı. Ve birkaç Tatar Mirzâları, Orus Han nâm mel’ûnu cebren ve kahren atdan ahdarup. Han idüğün Tatar Mirzâlarına ma’lûm edicek, anlar dahi öldürmeyüp, diri tutup. Ve boğazına dölbendin takup, keşân be-keşân ‘Osman Paşanın önüne getürdiler.

El-hâsıl, ol gün, bir kırgın ve bir temâşâ ve bir yağma olmuşdur ki, kalem birle tahrîr ve lisân ile takrîr olunır degildir. Hakk Sübhânehü ve Ta’âlâ, Pâdişâhımıza düşmân olanları daimâ ele (öyle) makhûr ve münhezim eylemekden hâlî etmesün.

Ve ol gün ahşam olup karanğulık vâki’ oldukda, gazîler kesdikleri kelleleri şabtalarına sancup ve diri aldıkları bî-dînleri önlerine birağup, ol gece Şehr-i Şamakı’da karâr etdiler.

Ol gece geçüp ‘ale’s-sabâh ‘Osman Paşa Hazretleri dîvân edüp. Ve ‘asker halkı bi’l-cümle dîvâna cem’ olup. Baş kesen ve yoldaşlık eden gazîlerin her birine, hâllü hâlince terakkîler ve ri’âyetler edüp. Ve Tatar Mirzâlarının her birine, a’lâ serâser **(18a)** ve şâh-benek kaftanlar giydürüp. Küllî ri’âyetler etdükden sonra; diri gelen mel’ûnların birine amân vermeyüp, cemî’ân kırılmasın emr edüp. Dîvân-ı âlide Kızılbaş boynu urmakdan, herkesin elleri yoruldı. Ol gün kesilen baş ve cengde kesilen başı, bir yere cem' etdiler. Bî-hesâb kelle oldu. Ve kelleden, Şehr-i Şamakı'nın önünde Meydân dedikleri mevzi’de, iki dane a’lâ

kulleler peydâ etdiler. Meselâ minâre misâl bir acâyib ve garâyib oldu ki, görenlerin 'aklı zâil olurdu. Bunun üzerine birkaç gün mürûr etdi.

Ammâ ol vilâyetin halkı Rûm 'askerine ve Tatar 'askerine şöyle mütâba'at ve mürâca'at ederlerdi ki, Kızılbaş'a böylece tapanca urmağın, her birimizi Kahramân-ı Katil mülâhaza ederlerdi.

Bu minvâl üzerine şehir-i Şamakı'da birkaç gün geçdi. Ammâ Tatar 'askeri, şehir halkın rencîde edüp, her nelerin bulurlarsa alup, envâ'-i dürlü ta'addîden hâlî olmadıkları ecilden, şehirlinin ba'zısı 'Osman Paşa Hazretlerine şekvâ edüp.

Ve hem şehir-i mezkûr kıristân vilâyet olmağın, Tatar'ın atlarına küllî müzâyaka vâki' olup. Âhirü'l-emr, tedbîr ü tedârük etdiler. Tatar 'askeri, Paşadan ayrılıp.

Şirvân'ın bir otlu sulu vilâyetleri vardır: Mahmudâbâd ve Salyân derler. Ana gitmeği mukarrer edüp. Ve 'Âdil Giray Sultan, Tatar 'askeriyle 'Osman Paşadan ayrılıp 'azm-i Mahmudâbâd deyü revâne oldular. Ve makhûr olan Orus Han nâm mel'ûnun evi cemâ'ati ve esbâb emvâli anda imiş. Birkaç menzilde Tatar 'askeri, mahall-i mezkûra varup ve Orus Hanın ehl-i 'ayâlin gafil basup. Mâl menâllerin ve esbâb erzâkların talan ve garet edüp. Ve Orus Han nâm mel'ûnun ve sâyir hanların, ol gün görmedik, ra'nâ 'Acem (18b) mahbûbelerin ve 'avret ve oğlanların fi'l-cümle esîr edüp. Şöyle ki, her biri mâl ü menâle ganî olup. Otlulu ve sulu vilâyetler fâriğu'l-bâl her biri 'ayş ü 'işrete meşgûl oldular. Ve Rûm 'askeri dahi kezâlik Şehir-i Şamakı'da Kızılbaş malıyle ganî olup. 'Ayş ü nûş edüp, kendü 'âlemlerinde. Bu kıssa bunda dursun.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, Kızılbaş-ı bed-ma'âş ahvâline:

Orus Han nâm mel'ûnun sınıkından, cân ve baş kurtaran bî-dînler Şâh Oğluna¹ feryâdçı varup. Meger 'Acem Pâdişâhı Muhammed Hudâbende dedikleri bed-kâr, Rûm 'askerinin Gürci Vilâyetleri'n geçüp, Vilâyet-i Şirvân'ı zapt ve tasarruf edüp, Şirvân'da muhâfaza için bir mîkdâr 'asker ile 'Osman Paşanın kalduğundan haberdâr olıcak, taht-ı hükûmetinde olan vilâyetlerden 'asker cem' edüp ve oğlun Ser'asker edüp. Ve yarar güzide hanlarından Emîr Han ve Mirzâ Selmân ve Pere Han ve Türkman Muhammed Han ve Şahrûh Han ve Kaçar İmâm Kulu Sultan ve Halife Ensâr ve bir niçe bellü ve başlu hanları ile, seksen bin mîkdâr Kızılbaş 'askeriyle, Gence ve Karabâğ nâm vilâyetlerine gelmişler ki, hemân Şirvân'a karîbdir. Hattâ mâ-beynde Kür Suyu vardır.

Bu cem'iyyet ile 'Osman Paşa Hazretlerinin üzerine gelmek sadedinde iken, Orus Han sınıkından cân ve baş kurtaranlar, feryâdçı varup. Şöyle cevâb vermişler ki: "Devletlü Şehzâde Orus Han ile yigirmi bin mîkdârı 'asker idik. 'Osman Paşanın üzerine varup üç gün

muhkem ceng etdük. ‘Osman Paşayı zebûn edüp, almak sadedinde iken, Kefe cânibinden kırk bin Tatar 'askeri, feryâd-res erişüb. Rûm ‘askeri ile bir yere cem' olup. Ve bizi orta yere **(19a)** alup, dört yanımızdan kılıç koyup, bi'l-cümle kırup. Ve Orus Hanı diri tutup. Mâl ü menâlin talan ve garet edüp. Biz kaçup cân ve baş kurtardık. Ana göre tedârük eylen." deyü cevâb verdüklerinde, Şâh Oğlunun, cân başına sıçrayup. Cemî' umûr-dîde hanların bir yere cem' edüp. Ve danışık edüp. Tedbîr-i bedre'y eyledi. Şuna mukarrer oldu ki, Şîrvân'a câsûs göndereler. ‘Osman Paşayı ve Tatar'ı câsûsleyup, göreler, ne mîkdâr 'asker var idüğün tamam ma'lûm edünüp. Ve Mahmudâbâd'da Tatar 'askerin câsûsleyup ve ne mîkdâr Tatar 'askeri 'idüğün ve gaflet üzerine idüklerin tamam ma'lûm edinüp tîz gelüp, ahvâli vukı' üzere haber verdüklerinde, Melâhide-i la'înlere, cemî' 'askerleriyle Ereş kurbünde cârî olan Kür Suyu'n Koyungeçidi nâm geçidden geçüp, evvelâ Ereş'de Kaytas Paşanın üzerine gelüp. Ammâ Kızılbaş bir mîkdâr 'askerin, mukaddem Ereş üzerine gönderüp. Bâkisi, pusıda pinhân olup.

Ve Kaytas Paşa dahi Kızılbaş geldüğinden haberdâr olıcak, hemân 'askeriyle Melâhide-i la'înlere karşı çıkup. Ve Gökmejdân nâm mevzi'de birbirine mukabil olup. Bir mîkdâr 'azîm ceng edüp. Ammâ Kızılbaş ekser kaçu savaşın edüp. Zîrâ murâdları, Rûm ‘askerin tamam şehirden taşra çıkarmaktır. Ol mahalde ba'zı ihtiyâr umûr-dîde kimesneler Kaytas Paşaya nasihat edüp: "Gel Devletlü Paşa, şehirden taşra çıkmayalım. Şehir içinde ceng edelim. Yâhud Mustafâ Paşanın binâ etdüğü kal'aya girüp, ceng edelim. Zîrâ Kızılbaş, bir haramzâde tâîfedir. İhtimâldir ki, pusuları olup, bir bed-nâmlık hâsıl olur." deyü çok nasihat olundu. Kat'â bu sözleri, **(19b)** ‘amele ‘addetmeyüp ve düşmanı şey yerine mülâhaza etmeyüp, hemân hoyrâd-bâha edüp ve bu kadar 'azîm 'askere mukabele edicek meydân yüzünde bir mîkdâr ceng olunup. Ve Kızılbaş-ı bed-ma'âşın pinhân olan pusuları, dört köşeden gulüvv-i âmm edicek, Kaytas Paşa dahi görür kim, Kızılbaşın galebesi ve ikdâmı iken yegindir, hemân şehîd olmasın mukarrer bilüp. Ve kendüler bi'z-zât meydâna girüp. Gâh ok ile gâh kılıç ile ol merdi-merdâne hayli ceng edüp. Niçe mel'ûn depeledikten sonra, kendü dahi ol muhârebede şehîd olup. Ve Ardahan Beği Abdurrahman Beği diri aldılar. Ve bâki 'askerin, kimi ol arada şehîd olup ve kimi kaçup kal'a-i Kabala'ya varup. Ve kimi dahi Şehr-i Şamaki'da ‘Osman Paşa Hazretlerinin yanına geldiler.

Kızılbaş-ı la'în Kaytas Paşayı şehîd etdükden sonra, kasaba-i Ereş'i yağma edüp. Ve Sünnîlerün kırup ve mâl ü menâllerin talan ve garet edüp. Ve şehri cemî'ân ateşe ihrâk edüp.

Andan 'azm-i ‘Osman Paşa deyü gelmekde ve ‘Osman Paşaya dahi haber geldi ki: "Üşde seksen bin Kızılbaş cem' olup ve Ereş'de Kaytas Paşayı şehîd edüp ve yanında kalan Rûm ‘askerin târümâr edüp. Hâl budur ki, sizin üzerinize geliyörürler." deyü haber etdiler. Andan

¹ *Sultan Hamza Mirza.*

‘Osman Paşa ve ‘Asker-i İslâm bu haberi işidicek, hâzır ve müyehhâ olup. Ve Şehr-i Şamakı'nın dört etrâfını kazdırup, çâhlar ve hendekler etdürmeğe başladılar. Ve her sokak ağızlarına köşe-bendler etdürüp. Bu tedbîr ve tedârükde iken, Sene 986 Ramazânü'l-mübâreğin evâhirinde, bir seher ânı gördük ki, Şamakı'nın mukabelesinden, Şâh Oğlu seksen bin Kızılbaş 'askeriyle, bölük bölük ve alay alay ve gürûh gürûh, şöyle geldiler ki ‘akıllar zâil olurdu. La’înler be-gayet mübalâğa olmağın, şehirden **(20a)** taşra çıkmağa kadir olunmayup, şehir içinden ceng olunup. Ve şehrin her köşelerine birer Sancakbeği ve kifâyet mîkdârı dârbuzân ve tüfenkli yoldaş ta’yîn olunup. Şöyle kim herkes şehîd olalar. Gedüklerinden ayrılmayalar.

Ve Kızılbaş 'askeri, şehri ihâta edüp ve dört köşeden gulüvv-i âmm edüp. Bir mîkdâr 'azîm ceng olup. Ammâ mel’ûnlar mübalâğa olmağın, şehrin dört köşesinden muhkem yürüş edüp, topa ve tüfeğe bakmayup, şöyle ıkdâm ve ihtimâm ederlerdi ki, ta'bîre kabil degildir. Ve mel’ûnlar beş bin piyâde eli kazmalı Terekeme sürmüşler ki, binâ olunan köşebendleri yıkalar. Ve kazdığımız hendekleri dolduralar.

El-hâsıl, ol gün, muhkem cengler olundu. Ammâ Kızılbaş-ı la’în şehrin dört köşelerinden birer mahalle yer aldılar.

Gece olucak, anlar aldıkları mahallelerde sâkin oldular. Rûm ‘askeri berü câniblerinde sâkin oldular. Hattâ Kızılbaşla Rûm ‘askerinin mâ-beynlerinde bir divâr kalup, birbirimizin musâhabetin işidirdik.

Ol gece geçdi. 'Ale's-sabâh yine iki 'asker birbirine mukabil olup, cenge âgâz olundu. Öğle vaktine değîn muhkem ceng olundu. Ammâ kudret-i Rabbi'l-âlemîn, Kızılbaş gitdikçe Rûm ‘askerine galebe etdiler. Zîrâ, gayet mübalâğa idi.

El-hâsıl gazîlerin yüzleri ağ olsun. Her biri dîn gayretine ve Pâdişâh-ı ‘âlem uğruna, gediklerinden ayrılmayup, cân ü dîlden ceng etdiler. Ammâ Kızılbaş, Rûm ‘askerin şöyle sakarladılar kim, şehrin dört köşesin aldı. Hemân ‘Osman Paşanın sâkin olduğu evlerin civârı kaldı. 'Asker halkının ekseri, cânlarından ümmizi kat' etmişler idi. Ve ‘Osman Paşa Hazretleri dahi gördü ki, Melâhide-i la’înlerin galebesi ve ıkdâmı iken yegindir. Ve 'askere dahi sınıklık düşdü. Âhirü'l-emr kendüler bi’z-zât **(20b)** her etrâfi yürenüp ve her birinin gönüllerin ele alup: "Diyin benim gazîlerim. Dest bâzunuza kuvvet. Dîn-i İslâm gayretine ve Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh uğruna çalışmak gereksin. İnşâ’Allahu'r-rahmân, sonı hayırdır." deyü, 'asker halkını gayrete getirürlerdi.

El-hâsıl, ol gün dahi ahşama değîn ceng oldu. Ahşam olup karanğulık vâki’ olucak cemî’ 'asker bir yere cem' olup, kimi atlu ve kimi piyâde. Ol gece, mübârek ‘arefe geceleri idi. Müslümanlar her biri, el kaldırup ve zârılıklar edüp, Hakk Ta’âlâ Hazretlerine du’âlar ve

senâlar edüp, Sabâha deĝin Dergâh-ı Hakka münâcât etdiler. Bi'l-cümle 'asker mülâhaza ederlerdi ki, "Bu kadar 'azîm 'askerden, necât yokdır." deyü cânlarından ümmidi kat' etmişlerdi. Ammâ mel'ûnlar, 'Osman Paşanın üzerine gelmezden mukaddem, Tatar Hana bir âdem gönderüp "Üşde bizim üzerimize Kızılbaş gelüp, ceng etmek kast eder imiş. İmdi ta'cîl gelüp yetüşesin." denilmiş idi.

'Âdil Giray Han dahi, hemân üzerinde hâzır olan Tatar 'askeriyle 'ılgar edüp, 'azm-i Şamakı deyü geliyörürken, mukaddem 'Osman Paşaya bir nâme ile bir âdem gönderüp dimişler ki: "Karındaşım 'Osman Paşa, ma'lûm ola ki üzerinize seksen bin Kızılbaş ile Şâh Oĝlu gelmiş. Ceng eder imiş. Siz imdi bî-huzûr olmayasız. İnşâ'Allah 'ân-karîb ben dahi kırk bin yarar ve kemân-dâr ve tîr-endâz Tatar 'askeriyle varup erişürüm. İnşâ'Allah anların hâlin dahi Orus Han hâline döndermek mukarrerdir." deyü gönderdügi âdemi gelürken, Kızılbaş tutup Şâh Oĝluna iledüp. Ve 'Âdil Giray Hanın 'Osman Paşaya gönderdügi nâmeyi açup mefhûmın tamam ma'lûm edinicek ve hem tutdukları kimesneden Tatar'ın ahvâlin suâl edicek, ol merd-i dilâver dahi, Tatar'ı (21a) mübalâğa haber verüp ve "Her biri, sizin önünüzden yüz döndürmez." deyü cevâb vericek, Melâhide-i la'înler bir yere cem' olup ve tedbîr-i bedrâyıları şu ki: "Mukarrer oldu ki, eger yarın dahi 'Osman Paşa ile mukabele edüp, ceng edersek, bir cânibden Tatar 'askeri dahi gelüp irüşür. Ardımızdan ceng etmeğe başlar. Ve Rûmlu dahi anları görüp içerüden çıkup. İhtimâldir ki, Tatar ile Rûm 'askeri bir yere gelicek, bize galip olup, bir bed-nâmlık edevüz. Bizi dahi Orus Han gibi târümâr edeler. Gelün imdi 'Osman Paşayı koyup, Tatar 'askerine karşı varalım. Eger Tatar'ı ol mahalde basup, cem'iyetlerin dağıdırsak, Rûm 'askeri, her ne vakit olursa, hâzırımızdır." deyü ol sabâh Kızılbaş-ı bedma'âş, cemî' otakların ve çadırların bozup ve cemî'ân aĝrukların yükledüp. Bi'l-cümle Kızılbaş at arkasına gelüp, alay alay ve gürûh gürûh ve mevc mevc çekilüp, 'azm-i Tatar deyü revâne oldular.

Şamakı'nın üzerinde kat'â cân kalmadı. Hakk Sübhânehü ve Ta'âlâ, mel'ûnları üzerimizden reddeyledi. Melâhide-i la'înler gitdikden sonra, Rûm 'askeri dahi bir yere cem' olup ve 'akıl kuvvetiyle herkes bildiler kim, mel'ûnlar Tatar 'askerine karşı gittiler.

'Âdil Giray Han dahi sâkin oldukları yerden kalkup, 'azm-i Şamakı deyü geliverürken gafil Kızılbaş 'askerine mukabil gelüp. Ol arada Tatar ile Kızılbaş cenge âgâz edüp, bir mîkdâr 'azîm ceng olunup. Ammâ Tatar'ın ol yarar Mirzâları, ol mahalde Kızılbaş'dan çok âdem ahtarup. Kızılbaş görür ki, Tatar'ın cengi, bir âher nev' üzere. Hemân kaçır gibi olup, dahi dönüp, bir ok ile urduĝın helâk edüp, atdan aşığa ahtarırlar. Âhirü'l-emr mel'ûnlar görürler ki, (21b) Tatar'a, birer birer varmaĝile olmaz. Hemân ol la'înler bir uğurdan bu kadar 'azîm 'asker, gulüvv-i 'âmm edüp. Ve Tatar 'askerin ortaya alup. Ve her câniblerinden

koyulup. Ol mahalde bir ‘azîm ceng olup. Başlar kesildi ve sîneler söküldü. Bir kütâküt ceng olmuşdur ki, takrîre ve tahrîre kabil degildir.

Âhirü’l-emr ‘Âdil Giray Han görür ki, Kızılbaş be-gayet mübalâğa. Dört köşelerinden şöyle ihâta edüp, ceng ederler ki, görür ki artuk kurtulmağa mecâl yok. Hemân şehîd olmasın mukarrer bilüp. Ve herkese nefsi-nefsine olup. Kendüler dahi bizzât tîr-kemân ve tîğ-i bî-amânın eline alup. Şîrâne ve dilîrâne Kızılbaş ‘askerinin içine girüp. Ve dört cânibe, gâh ok ile ve gâh kılıç ile ol merd-i dilâver, şol kadar ceng etmişdür ki, kırmızı kana gark olmuşdu. Âhir Kızılbaşlar, bunun cengine ve dilâverliğine hezâr tahsîn edüb. Ve ‘Âdil Giray Han idügün bildikleri ecilden, diri ele gelmesin murâd edüp, herkes atının başına üşubverür. ‘Âdil Giray Hana sırik uşurup ve atından ayırup, giriftâr etdiklerinden sonra, bâkî Tatar ‘askeri görürler kim, Sultanları tutuldu.¹ Her birine sinkınlık ve hezîmet vâki’ olup. Herkes, başlu başın kurtarmak ardınca oldular. Ve Tatar ‘askerinin kimi ol mahalde şehîd olub ve kimi kaçup, cân baş kurtardılar. Bu kıssa burada dursun.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, ‘Osman Paşa kıssasına:

Kızılbaş üzerinden gittikten sonra, Rûm ‘askeri bir yere cem’ olup. Ve Hazreti Hakk’a münâcât edüp, Tatar ‘askerinin ahvâline muntazırlar iken, ‘arefe gün ahşam namâzına karîb, Tatar sinkınından birkaç Tatar Mirzâsı, cân baş kurtarıp, Şamakı’da ‘Osman Paşaya gelüp, vâki’ olan (22a) ahvâli beyân etdikde, ‘Osman Paşanın cân başına sıçrayup. Ve bu kara haberi ‘asker duymasun deyü, şâdlık için toplar atdırup, “Nedür cânım, Kızılbaş ‘askerin, Tatar basup, târümâr etmişlerdir.” deyü, ‘asker içine böyle haber olıcak, ‘askerin kimi i’timâd edüp ve kimi etmeyüp. Bu minvâl üzere mübârek bayram gecesı, nısfu’l-leyle değın bu kara haber cemî’ ‘askerin ma’lûmları olıcak, herkese havf vâki’ olup.

Sabâh olıcak, “Elbetde Kızılbaş yine gelüp bizi çevirürler. Bir tedârük etmek gerekdir.” deyü ba’zı ihtiyâr ve umûr-dîde Beğler ve Ağalar ve ‘askerin ihtiyârları, ol gece Paşa Hazretlerine varup, tedbîr ve tedârük edüp, dediler ki: “Devletlü Paşa, bunda durmak câiz degildir. Yerinde kaçmak dahi, erlikdendir. Zîrâ bu şehir, bir açuk yerededir. Kal’ası yokdur ki, ana sığınup ceng edevüz. Ve düşmân dahi mübalâğadır. Karşu çıkup ceng etmeğe iktidârımız yokdur. Bâ-husûs Tatar dahi böyle olmuş. Gelin imdi, hemân fırsat el vermiş iken, düşmân,

¹ Âdil Giray’ın bu macerası destanlaşmıştır. Bu konuda Abdülkadir İnan şunları yazmaktadır: “Bu destan, 30.XI.1578 senesinde Şamahı güneyinde Mollahasan adlı mevkiide vaki olan Türk-İran muharebesinde esir edilen ve İran’ın Kahkaha kalesinde öldürülen Kırım Şehzadesi Âdil Giray ve arkadaşları olan Kırım-Nogay mirzalarına aittir ki, Safevî ve Osmanlı tarihlerinde tafsilâtlı yazılmış ve şâir Namık Kemal Beyin bir romanına (Cezmi) mevzu olmuştur. Zamanında bütün Türkistan ve Türkiye’yi heyecana getirmiş olan bu vaka, Orta Türkler içinde bir destan mevzuu olup, Kırım’dan uzak olan Sirderya havzaları Kazak-kırgızlarında bile bugüne kadar terennüm edilmektedir.” (Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968, s. 86).

üzerimize gelmezden mukaddem, Kal'a-i Demürkapu'ya varalım. Bâri muhkem kal'adur.¹ Eger anda dahi üzerimize düşmân gelürse, içerüden top ve tüfeng ile ceng edelim.” deyü tedbîr edüp.

‘Ale’s-sabâh, mübârek Bayram günü. Kal'a-i Demürkapu'ya gelmek mukarrer olup. Gel imdi gör kim, ‘askerin ekserinin atları yokdır, piyâdedir. Ve kiminin atı dahi cengde düşmüşdür.

‘Ale’s-sabâh cümle ‘asker at arkasına gelüp. Ve ata oğula ve karındaş karındaşa bakmayup, hemân çekilmek ardınca oldular. Kudretü’llah ol günlerde bir mertebe sovak ve poyraz varidi ki, adamın dem nefesinden bıyıklarında ve sakallarında buzlar donardı. Ve ‘Osman Paşa, cemî’ esbâbların birağup. ‘Asker halkı dahi kezâlik (22b) herkes esbâbların ve piyâde olan hizmetkârların ve yoldaşıkların birağup. Bu nedâmet ve bu felâket ile, Şehr-i Şamakı’dan çıkup, ‘azm-i Demürkapu deyü revâne olundu. Ammâ, ova yolundan gitmeğe havf olunup. Dağ yolundan gidilüp, Kûh-i Alburuz’ı uğurumuza tutup, teveccüh olundu.

‘Askerin atlasu ve piyâdesi bi’l-cümle şehirden çıkup, bir mıkdar âheste âheste gidülüp. Ammâ Vilâyet-i Şirvân’dan ve Kal'a-i Demürkapu’dan birkaç kimesneler varidi. Ve Şamhal dahi bile idi, ‘Osman Paşaya kılağuzluk ederlerdi. Anlar, Paşa Hazretlerine söylediler ki, “Gel Devletlü Paşa, böyle âheste gitmek ile olmaz. ‘Askeri cemî’ân kırdırırısın. Zîrâ bizim gideceğimiz vilâyetlerde âsî halk çokdur. Cümleden biri Demürkapu'ya karîb Teber-saran² derler ve Küre³ derler, bir alay ‘âsî ve müzî tâifedir. Rûm ‘askerinin sınılığından haberdâr olıcak, bi’l-cümle yolumıza gelüp, ‘askeri rencîde edüp. Kimin soyarlar ve kimin kırarlar. Yâhud aşğa yoldan bizden mukaddem kal'aya düşmen düşer. Kal'a elden gidicek, cemî’ân zâyî’ olmamız mukarrerdir.” deyü haber verdiklerinde, Paşa Hazretleri, hemân ‘askerin piyâdesine ve atları zebûn olana bakmayup ve önünde olan şâtırlardan dahi birağup, ‘ılgar etdiler.

¹ **Demirkapu Kal'asının eşkali:** İlk bânisi İskender-i Zülkarneyn'dir ki, Nübüvvetinde ihtilâf olmuşdur. Sonra Emevîlerden Yezîd bin-Abdülmelik zamanında Haricîler elinden alınarak cümle Dağıstan ahalisi İslâm ile müşerref olmuşlardır. Sonraları birçok muhasara görerek gâh harab, gâh ma'mûr olmuş, nihayet 986 senesinde Murad-ı Salis Vezîrlilerinden **Özdemir-zâde Osman Paşa** Serdarlık(*la*), yer götürmez askerle bu kal'a üzerine yürüyerek, hâkimi olan (*Ustacalu*) **Çerağ Hamı** kayd ü bend ederek, kal'ayı vire ile teslim almış, Şirvan Eyaletine Hâkim-i mükerrrem olarak kal'ayı ta'mir ve termîm etmiş. Guzât-ı Müslimîn bu kal'adan çıkup, **Diyâr-ı Şirvan**'a şebhûnlar salarak, yetmiş pare kal'ayı kaz-ı teshîrlerine almışlardır.

Demir denmesinin sebebi: **İskender**, yaptırdığı sedde bir **Demir Kapu** inşâ edüp, nîgeh-bânlar koymuş idi. Tâ **Nuşirevân** asrına kadar bu demir kapu sâbit kaldığından kal'aya **Demir Kapu** demişler idi. İkinci bânisi **Nuşirevân**, beşinci bânisi **Özdemiroğlu Osman Paşa**'dır. (*Evlîya Çelebî Seyahatnâmesi, C. II, s. 307-308*).

² Tabasaran.

³ **Küre:** Bin müzeyyen ma'mur hâneli camii muhtasarlı kasabadır. Çarşı ve bazarı yok. Sadece Cuma günü, etraftaki kurâdan âdemler cem olup, bey' ve şîrâ ederler. Lâkin altun ve gurus nedir bilmezler. Kâr u kisbleri değış tokuş iledür. Ezelden beri öyle gelmişdür. Ahalisi, Şâfiü'l-mezhebdir. Pâk-itikad dindâr kimselerdür. Bu şehirde, hiç kadın tâifesi görmedim. Meğr bu Dağıstan'da bir kadın, ancak merhum olduktan sonra mezaristana giderken şehri seyredemiş (Çelebî, s. 312).

Gel imdi gör kim, Paşa ‘ılgar edicek, ‘askerin yeğin atluları, Paşa Hazretlerinden ayrılmayup ileri gidicek, ba’zı idrâki olmayan ve bu re’y-i tedbîrden bî-haber olanlar, Paşayı kaçup gider mülâhaza edüp. Ve “Ardımızdan düşmen gelüp yetdi!” deyü havf ile, ‘askerin piyâdesi ve zebûn atluları, birbirine girüp. Ve ata oğula ve karındaş karındaşa bakmayup, herkes ilerü gitmeğe ‘azm edüp. Kış kıyâmet vâki’ olup. Bâhusûs ol gün ahşam olunca, Kûh-i Alburuz’a erişülüp. **(23a)** Kûh-i mezkûr, bir sarp dağ imiş ki, diller ile şerh olunmaz.¹ Husûsâ yollarında buzlar tökmiş. Karanğulık vâki’ olıcak, ol dağ içinde ‘asker perâkende olup ve birbirinden ayrılup ve yollar azup ve ne cânibe gideceklerin bilmeyüp. Ve kimi dahi dönüp yine geldiği tarafa gidüp. Ve meş’ale yakmağa dahi, düşmenden havf olunup. Ol gece ol Kûh-i belâ’da bir derd ve bir bir mihnet çekilmiştir ki, ancak Bârî Hudâ bilür.

Ve ol gece geçüp. Sabâh olup. Ve Kûh-i mezkûrdan geçüp. İkinci gün Şabarân nâm kasabaya gelindi. Ammâ kasaba-i mezkûra geldiğimiz gün, bir tûfan ve bir kış vâki’ olmuş idi ki kat’â ömrümüzde görmedik. Çok kimesne hemân atın üzerinde tonup, ölmüşlerdir. Ve çok kişinin ol sovuksan sonra, ellerinin ayaklarının barmakları dökülmüştür. El-hâsıl ne kıssadır , az edelim.

Şehr-i Şamakı’dan Demürkapu, yedi sekiz günlük yerdir. ‘Osman Paşa ‘ılgar ile üç günde varup, dâhil oldular. Ammâ Demürkapu’ya Paşa Hazretleri varmazdan mukaddem, Tatar sınıkından firâr eden Tatarlar Demürkapu’ya uğrayub ve içinde olan askere cevâb vermişler ki: “Seksen bin Kızılbaş gelüb, Şamakı’da ‘Osman Paşayı basub, askerin cemî’ân kırup, târümâr etdükdän sonra, bizim üzerimize gelüp, bizi dahi basup ve ‘askerimizi bi’l-cümle dağıdup ve Serdârımız olan ‘Âdil Giray Hanı diri alup. Hâl budır ki, biz halâs bulduk. Ne durursuz, başımız tedârüğünde olun.” deyü nâ-ma’kûl cevâb verdiklerinde, Kal’a-i mezkûrda muhâfaza için bir Yayabaşı ile bir mîkdâr Yeniçeri ve bir mîkdâr âdem konulmuş idi. Mezkûrlar bu kara haberi istimâ’ edicek, cümlesi bir yere cem’ olup. Ve Kal’a-i Demürkapu’yı

(23b) birağup, Kaytak içinden Diyâr-ı Kefe’ye teveccüh etmişler. Anlar dahi sabâh kal’adan çıkmışlar.

‘Osman Paşa dahi, kuşluk zamânında Kal’a-i Demürkapu’ya dâhil oldular. Ammâ ahâli, kal’a kapusını muhkem berkidüp ve cümle burc u bârûya çıkup. Ve Rûm ‘askeri bîrûn alaylanup, gürûh gürûh varırlarken, Kızılbaş mülâhaza edüp, ahali-i kal’anın biri ceng âletiyle mürettep olup. Hâzır olmuşlar ki, ceng edeler. Kal’a kapusına varıcak, ‘Osman Paşa idüğün

¹ **Alburuz**, gayet azîm ve yüce bir dağ olup, dört çevresinde dört hükümdar ve doğusunda **Abaza** kabileleri sâkindir. Bu dağın eteklerinde, Megrelistan, Gürcistan, Açıkbaş, Gürel, Dadyan akvâmı sâkindir (*E. Çelebi*, s. 293).

bildiler. Kal'ayı yine açıvermeyüp çok 'inâd ve muhâlefet etdiler. Ammâ Kal'a-i mezkûrdan Paşa ile bir Beğzâde varidi. Yarar kimesne idi. Ol yiğit, ikdâm ve ihtimâm edüp, kal'ayı açdırup. Ve 'asker halkı bi'l-cümle içerü girüp, yerleşdiler.

Ammâ kal'a-i mezkûrun bâruları, muhkemdi. İçinde olan evleri harâb olmuşdu. Zamân-ı sâbıkda ma'mûr şehir imiş. Hâlâ harâba müteveccih olmuşdur. Birkaç dane ma'mûr evler, İç Hisârında vardır. Taşra Kal'a'da olanların ekseri harâb olmuşdur. 'Asker halkının mukaddem gelenleri, evler buldılar. Ammâ sonra gelen tâife, ev bulamayup, açık yerlerde kondular.

Ve muhkem kar dahi yağmışdı. Gayet soğuk idi. Çıplak asker, soğuk vilâyet bir mertebe felâket çekdiler ki, ta'bîre kabil degildir. 'Askerin öni ardı, üç dört güne değin çekilüp geldiler. Ammâ yollarda 'askerin ba'zısın, ol vilâyetlerin haramzâdeleri, yollarına gelüp, kimin soyup ve kimin öldürüp ve kimin mecrûh edüp. El-hâsıl sağ olanları fi'l-cümle gelüp, Demürkapu'ya koyuldular. Ammâ sinkınlık üzere gelmiş tâife, kat'â birinde azık ve zahîre yok idi. Demürkapu içinde kaht vâki' olup. Yiyecek ve içecek bulunmayup 'asker (24a) açlıktan, küllî müzâyaka çekdiler. Ve âdemoğlanı, her ne gerekse mütahammîl olurmuş. İllâ, atlara ot ve saman ve arpa bulunmayup, açlığından zebûn olup, sahibinin yüzüne melûl ve mahzûn bakarlardı. Âhirü'l-emr çok kimesne, "Bâri gözümüz görmesün!" deyü, çıkarup beyâbâna salıverdiler. Bir felâket ile birkaç gün geçindik.

Andan Vilâyet-i Teber-saran'dan ve Kaytak'dan ba'zı kimesneler gelüp, azık ve zahîre getürdiler. Rûm 'askeri dahi bunların getürdükleri zahîreye, çok akça verüp aldılar. Ol vilâyetlerin âdemi, akça ve altun görmüş degiller imiş. "Rûmlunun tengesi, ya'ni akçası çokdur." deyü azuğı ve zahîreyi Demürkapu'ya şöyle getürdiler ki, kimesne bakmaz oldu. Sonra ahali-i vilâyet ile Rûm 'askeri alışup. Anlar Demürkapu'ya ve Rûm 'askeri anların vilâyetlerine varup. Bölük bölük, kimi Teber-saran'da ve kimi Kaytak Vilâyetlerinde kışlayup. Ol yıl Pâdişâh-ı 'Âlem devletinde, yaza erişildi.

Andan tamam bahar oldukda, 'Osman Paşa nidâ etdürdi ki: "Her kanda Rûm 'askerinden âdem varise, gelüp Demürkapu'ya cem' olsunlar." deyü emr edüp. Ve Teber-saran'da ve Kaytak'da kışlayan'asker, bi'l-cümle Demürkapu'ya cem' olup. Kimi kal'a içinde ve kimi taşra sahrada, çadır ile sâkin oldular. Ammâ kal'a-i mezkûrun her etrâfi sebze-zâr ile müzeyyen olup, şöyle a'lâ baharı gelmişidi ki, ta'bîre kabil degildir.

Ve Kal'a-i Demürkapu, kendüsi bir dağ dibindedir. Gündoğısı Bahr-i Kulzûm'dur. Ve günbatısı dağdır. Dağdan tâ deryâyaya değin, iki sedd çekilmişdir. Mezkûr seddin uzunluğu, üç mil mîkdârı vardır. İskender-i Zülkarneyn Hazretleri binâ etmişdir. Ol vilâyetin halkı kal'a-i

mezkûra Demürkapu dimezler, Derbend derler.¹ Derbend demekden **(24b)** murâd budur ki, zamân-ı sâbıkda Şirvân Vilâyetleri Müselmânlık imiş. Ve Kaytak Vilâyetleri Kâfiristânlık imiş. Ol vilâyetlerin Küffârları cem' olup, gelüp Şirvân'ın Müselmânların talan ve garet edüp, dahi ellerine giderler imiş. Âhirü'l-emr, ol vilâyetin halkı, İskender-i Zülkarneyn Hazretlerine şekvâ edüp. Ve İskender dahi ol boğazı sedd edüp ve bağlayup. Dağdan tâ Bahr-i Kulzûm'a varınca muhkem bârular edüp. Ve içine cengci koyup. Ve yedi sekiz yerde, kapu koyup. Kaçan Küffâr gelse, bu sedden geçemeyüp, yine gerüsine dönüp giderler imiş. İskender-i Zülkarneyn Hazretleri ol vilâyetleri Küffârdan bu makule hıfz edüp saklamış. Üşde Derbend demekden murâd budur.

Kal'a-i mezkûrun dört köşelerinde, şol kadar mezârlar ve her mezârda, ol a'lâ yonılmış ve yazılmış taşlar, her birinde tarihler yazılmış. Ve her makule kimesnenindir, taşda yazılmışdır.

Meger zamân-ı sâbıkda gazîler, kal'a-i mezkûrda sâkin olup ve her gün çıkup Küffâr ile ceng edüp, kimi gazî olup ve kimi şehîd olurlar imiş. Ve her gazî kendüler için, taşlar getürdüp ve hâl hayatında yondurup ve yazdırup, hâzır ederler imiş. Kaçan şehîd olduklarında, akrabaları defn edüp ve başları katına nişân ederler imiş.

Bir mertebe erenleri gür vilâyetdir ki, ta'bîre kabil degildir. Hattâ Cemşîd Han anda yatur. Mezârı ve ziyâretgâhı vardır. Ve Üçler ve Kırklar makamı vardır. Ulu ziyâretgâhdır. Ve Ebû Hanîfe Hazretlerinin makamı vardır. Ol dahi ziyaretgâhdır. Ve Hazreti 'Alî'nin nalbandı, andadır. Ve Pur Mağar Sultan ve Pîr Dede Sultan² derler, iki gerçek azîzlerdir. Makamları ve ziyâretgâhları vardır. **(25a)** Ve Çil Mihri derler, kırk 'aded kız oğlanlar imiş. İskender-i Zülkarneyn zamânında gelüp, Demürkapu kurbünde mekân tutup, Küffâr ile ceng ederler imiş. Ol mahalde biri şehîd olup, bâkisi gayb olmuşlar. Şimdiki hâl anların makamı ve ziyâretgâhları vardır. Ulu tavâfgâhdır. Ve Kâ'be-i Küçük andadır. Kal'a-i mezkûrun Kefere

¹ Azerbaycanlı bir halk şâirinin seyahati esnasında Derbend için söylediği güzelleme şöyledir:

*Ay ağalar gelin te'rifin deyim
Ne eceb düşübdü yeri Derbend'in
İskender elile olup bergarar
Çekilipdi burcu-bârı Derbend'in*

*Men gelmişem burda gonag galmağa
Gözeller mülküne güzâr salmağa
Yağı öldürmeye gısas almağa
Goçağ olar erenleri Derbend'in*

*Derbend dedikleri bahçadı, bağdı
Alt yanı deryadı, üst yanı dağdı
Abbas deyer: Eceb meyvesi çağdı
Hesteye dermandı narı Derbend'in*

Abbas Tufarganlı (XVI-XVII. yüzyıl).

² Dede Korkud..

cânibinde binâ olunmuşdur. Ol vilâyetlerin âdeminin i'tikadı bunun üzerinedir ki, Ulu-Kâ'be'ye gücü ve kudreti yetmiyenler, anı tavâf etmegile, Mekke tavâfı hâsıl olurmuş!

Ve Demürkapu'nun Kefere cânibinde vâki' olan divârında, Kıyâmet Kapusu derler bir kapu vardır. Kıyâmet Kapusu demekden murâd budur ki, İskender-i Zülkarneyn zamânında kal'a-i mezkûrun kapularından gazîler, gürûh gürûh çıkup, ceng ederler imiş. Ammâ ol kapudan çıkan, kat'â girü gelmez, şehîd olurmuş. Birkaç def'a tecrübe olunup ve bu ahvâli İskender Hazretlerine haber verdikde, İskender dahi beddu'â etmiş: "İnşâ'Allah yere geçe!" deyü. Ol kapu şimdiki hâl, bir endâze mîkdârı kalmışdır ki, yere gark olmağa. Ol zamânda büyük kapu imiş. Hattâ atlu âdemler girüp çıkarlar imiş.

Kal'a-i mezkûrda ba'zı ihtiyâr âdemler vardır ki, cevâb verürler ki: "Biz bu Kapunun atlu âdem girüp çıkar idüğün bilürüz." derler. Hâlâ yere gark olmağa, az kalmışdır. Ol vilâyetin âdemlerinin i'tikadı bunun üzerinedir ki, "Tamam yere gark oldukda Kıyâmet kopar." derler. Mezkûr kapuyı, hakîr kendim karışladım. Dört karış kalmışdır ki, yere gark olmağa.

Ol kapunun etrâfında, şol kadar mîh kakılmışdır ki, iğne kâr etmez. Her kimin dişi ağrısa, varup bir mîh kakar, ol sâ'at, bi-emri'l-lahi Ta'âlâ, sâkin olur. (25b) Üşde Demürkapu, bu makule bir erenleri ve 'acâyibânları çok vilâyetdir.

Ve kal'a-i mezkûrun etrâfında birkaç dürlü tâife sâkinlerdir. Cümleden birine Teber-saran derler. Kırk bin hânedir. Teber-saran demekden murâd budur ki, Ebû'l-Müslim Hazretleri andan zuhûr etmişdir. El'ân mezârı ve nacağı, vilâyet-i mezkûrdadır. Ol etrâfin âdemleri varup ziyâret ederler. Cümlesi Müselmânlardır. Şâfi'î mezheb üzeredir. Ammâ dilleri âherdir. Ma'sûm derler bir Beğleri vardır. Ammâ mezkûr tâife, Beğlerine harc-ı hâsıl vermezler. Bir 'âsî tâifedir. Şeri'atleri, za'af üzerinedir. Hemân güçlü gücü yetdüginün rızkın

ve malın alup yimekten, hâlî degildir. Ve her kimin akrabası ve ta'allukı çok olsa ve kuvveti ziyâde olsa, söz anındır. Ve beğliği dahi ol eyler.

Ba'zı karyelerin haramzâdeleri cem' olup, yine yanlarında olan civâr karyelerin atların ve sığırların ve koyunların, cebren ve kahren sürüp ekl ederler. Ve bi'l-cümle âdemisi, cebe ve cevşen yarâk ve yasâk ile gezerler. Hattâ evlerinden çıkup odına ve suya dahi gitseler, yarâk ve yasâk ile giderler. Zîrâ ıvecek beğlik olmağın ve hem şeri'atleri za'af üzere olup ve zâbitleri olmamağın, cebr ile aldıkları rızk u mâl, hemân yanlarına kalur. Ol ecilden her biri, ihtiyâr üzere gezerler. Üşde Vilâyet-i Teber-saran, bu makule bir vilâyetdir.

Ve Kal'a-i Demürkapu'nun Kefere cânibinde bir tâife dahi sâkinlerdir. Anlara Kaytak derler.¹ Osmi demek ile meşhûr bir Beğleri vardır. Gayet büyük ve semen kimesnedir. Hattâ

¹ **Kaytak kabilesinin evsafı:** Bu diyarda **Kaytak** denilen bir kabile vardır ki, yigirmi bin kadar gelirler. Yerleri Dağıstan hudududur. Ara sıra Aras (Ereş), **Şeki** şehirlerine gelüp bazarlık ederler. Bunlar acâyibül-heykel

ata binmeğe dahi kadir degildir. Bir yerden bir yere varmalu olsa, araba ile varır. Ammâ yarar oğulları vardır. Anlar dahi hayli ‘askerdir. Yigirmi bin ‘askere kadirlerdir. **(26a)** Müselmânlardır. Ammâ dilleri âherdir. Tatar tabi’at tâifedir. Ekser, bozaya mâyillerdir. Kal’a-i Demürkapu’yı boza ile anlar, kandırmışdır. Mezkûrlar, Hazreti Hamza nesli giçinürler. Ve Kal’a-i Kureyş derler bir kal’aları vardır.

Ve Hamza nesli geçinmekden murâd budur ki, zamân-ı evâyilde ol vilâyetler Küffârlar imiş. Hazreti Hamza ba’zı ashablariyle anda varup niçe zamân ceng etmiş. Âhirü’l-emr Hazreti Hamza’yı, Küffâr-ı la’în bir hîle ile tutup giriftâr etmişler. Ve ol Kal’a-i Kureyş’e birağup haps etmişler. Niçe zamân Hazreti Hamza anda haps olup. Ve ol vakt Hazreti Hamza’ya bir câriye vermişler ki, kendü ile bile ola. Anın ile cem’ olmuş. Sonra Hazreti Hamza’yı Baba Ömer, bir tarîk ile hapisden ıtlâk edicek, ol câriye Hazreti Hamza’dan hâmile kalup. Sonra, ol câriyeden bir veled zuhûr edüp. Ve niçe eyyâmdan sonra ol oğlan büyüüp ve yarar ve dilâver yiğit olup. Ve andan dahi niçe zürriyyetler zuhûr edüp. Ve nesli ve cinsi mübalâğa olup. Kuvvetleri ve şecâ’atleri ile, ol vilâyetleri anlar alup, zabt etmişler. Hamza nesliyyûn dediklerinden murâdları budur.¹

Ve Kal’a-i Kureyş dedüklerinin aslı, Hamza, Kureyşî olmak ile ol kal’ada haps olduğuna binâen Kal’a-i Kureyş derler. Kal’a-i Kureyş, Kaytak Vilâyetinde bir dağ içindedir. Gayet sarp yerdedir. El’ân tâife-i mezkûrun Beğleri, Osmi anda sâkin olur.

Ve anlara karîb Şamhal’dır. Anlar dahi Müselmânlardır. Bir niçe ‘askere anların dahi güçleri yeter. Mezkûr Şamhal, Mustafâ Paşa Şirvân’a vardıkda, gelüp Paşaya istikbâl edüp, müracâ’at ve mütâba’at gösterdikde, Mustafâ Paşa Hazretleri dahi, ‘Osman Paşa için mezkûrun kızın istediklerinde, ol dahi verüp, hemân ol mahalde nikâh etdiler.

Sonra ‘Osman Paşa, Kal’a-i Demürkapu’ya vardıkda, **(26b)** âdem gönderüp gördüler. Ammâ, Şamhal’ın kendü kızı degil imiş. Karındaşı kızı imiş. El’ân ‘Osman Paşa Hazretlerinin menkûhesidir.

Ve ol taraflarda hayli tâife vardır: Tuman ve Kumuk ve Kabarta ve Çerkes.

âdemlerdür. Başları kazan gibi büyük, tobra saçlı, iki parmak enli kaşlı, bir âdem karar edecek vâsi ketfli (*geniş omuzlu*), vâsi sineli, ince belli, semiz uyluklu, yassı tabanlı, müdevver (*yuvarlak*) gözlü, ahmerül-levn müdevverül-vech (*kırmızı ve yuvarlak yüzlü*) kişidirler. **Aras, Şeki** bazarlarına geldikleri vakit, piyâde sahraya inüp, Şeki arabalarına binerler. Çünkü o filden nişan verür gövdelerini at, katır götüremez. Arabalara mahsus eyerlenmiş camuslara binerler. Başlarında sarıklarları vardır. Uzun sakallarıyla iki taraflarına muhteşemâne selâm verürler. Gayet garib-lika **Oğuz tâifeleridür**. Gilan, Şirvan, Şamakı halkının maskaralarıdır. (*E. Çelebî, s. 291*)

¹ “*Hazreti Hamza neslindeniz*” derler! Ama savm, salat, hac, zekât ne idüğünü bilmezler. Bir avreti yedi sekiz kişi tezvîc eder. Bu kadından bir veled-i zina hâsıl olsa, babasını tayin ne kadar da güç! Lâkin haramzâdeler, bunun da kolayını bulmuşlar. Çocuğa bir elma veriyorlar. Çocuk elmayı babalık iddia edenlerin kangısına urursa, o, babasıdır, diye hükmederler. Bundan sonra avret, anın hükmünde olup, kimse ana müdahale edemez. Acem diyarında **mum söndüren** diye meşhur olan habîs kavim bunlardır. Bu fiilde bir kavmi, hiçbir diyârda görmedik. (*E. Çelebî, s. 290-291*).

Bu zikr olunan tâife Küffârlardır. Kimi Abaza cinsidir. Ve kimi Çerkes'dir. Bunlar dahi çokluk tâifedir. Ve bu cümle tâife Kûh-i Dağıstân'da sâkinlerdir. Ve vilâyetleri gayet sarp ve taşludur. Ve bu vilâyetlerin ahvâli ma'lûmımız olduğu mîkdâr, 'alâ-kadri't-tâka beyân olundu.

Şimden girü 'Osman Paşa ahvâline gidelim. Ve 'Asker-i İslâm, Kal'a-i Demürkapu'da sâkin olup. Kimi kal'a içinde ve kimi taşra etrâfında karâr edüp. Ve bahar eyyâmları olmak ile Kal'a-i Demürkapu'nun etrâfında herkes atların otarup. Ahşam olıcak, kimi kal'a içinde ve kimi taşra etrâfında yaturlardı. Bu minvâl üzere birkaç gün mürûr etdi. Ammâ her gece, 'askerin atlarından, at sarika olmağa başladılar. Âhirü'l-emr kal'a taşrasında kimesne kalmayup, içeri kal'aya girer oldular.

Sonra ol Kaytak Vilâyetlerinin haramzâdeleri cem' olup ve kal'a etrâfına at otarmağa giden hizmetkârların ellerinden, cebren ve kahren at ve esbâb oğurlamağa başladılar.

Âhir 'Osman Paşa Hazretleri, kal'a açıldıktan sonra, birkaç salt atlu kimesneleri pusıda saklayup. Andan, atlar öriye gider oldu. Bunun üzerine birkaç gün geçdi. Bir gün bir niçe Kaytak tâifesi cem' olup. Ve Bahr-i Kulzûm kenârında, kendüleri pinhân edüp, at sarika etmeğe kast etdiklerinde, Paşanın, "Etrâfi muhâfaza edin!" deyü gönderdüğü kimesnelere rast gelüp. Ol arada anlar ile ceng edüp. Haramzâdelerin üç yarar kimesnesin tutup ve bâkisi firâr edüp. Ol üç kimesneyi Paşa (27a) Hazretlerine götürüp. Birine amân vermeyüp, boyunların urdurdu. Ve başların burc u bâruya asa kodılar.

Meger bu katl olan kimesneler, Kaytak Beği Osmi'nin kendü âdemleri imiş. Bu ahvâli işidicek, Rûm 'askerine adâvet-i küllî edüp ve vilâyet halkına icâzet vermiş ki, "Rûm 'askerin her kanda bulursanız öldürün. Ve mâl ü menâllerin ve at ve esbâbların garet edin!" deyü tâifesine tenbîh edicek, tâife-i mezkûr, Rûm 'askerin kat'â kal'adan taşra çıkarmaz eylediler. Şöyle ki, kal'a kurbüne oduna ve suya ihtiyât üzere çıkar olduk. Hattâ kal'a açıldıktan sonra, bir Sancakbeği ile bir mîkdâr 'asker karavul çıkmayınca, 'askerin atları ota ve suya çıkamaz oldu. Ve Rûm 'askerinin böyle ihtiyât üzere karavul ile çıkarlar idüğümüzden haberdâr olıcak, beş altı yüz yarar Kaytak, bir yere cem' olup. Bir niçe def'a çayırda olan atları basup, çok at ve katır sürüp. Ve nice kimesne dahi katl etdiler.

Âhirü'l-emr 'Osman Paşa Hazretleri, bir gün bir mîkdâr 'asker ile ve bir mîkdâr Yeniçeri ve birkaç dane dârbuzân indirüp. Ve bir ahşamdan Kaytağın Vilâyetlerine 'ılgar olunup. Ol gece sabâha değin gidilüp. Ertesi kuşluk zamânında Vilâyet-i Kaytağa dâhil olunup. Ve gazîler, her etrâfdan Kaytak haramzâdelerin katl edüp. Ve kimin diri götürüp. Ve Kaytak içinde Başköy demek ile meşhûr, dağ içinde bir sarp yüksek yerde, bir ma'mûr karye ki, beş yüz hâne vardır. Osmi Beğin kendü karyesidir. 'Asker-i İslâm, üzerine vardıkda, karye-i

mezkûrun ahâlisi ve dâhi etrâf köylerden bî-had âdem cem' olmuş. Ve cümle cebe ve cevşen yarâk ve yasâk ile mükemmel köyü ihâta edüp durmuşlar idi.

Ve karye-i mezkûr, be-gayet sarp yerde olmağın (27b) hemân bir yolu vardır ki, anı dahi cengci Kaytak cem' olmuş ve yüksek yerden 'askerin üzerine büyük büyük taşlar yuvalayup ve oklar serpüp. Şol mertebe ceng ederd ki, ta'bîre kabil degildir. Ve her köşeye feryâdçılarını gitmiş. Dört köşeden Kaytak 'askeri alay alay ve gürûh gürûh gelüp cem' oldular. Ol karyenin üzerinde hayli ceng oldu. Bizden ve anlardan çok âdem toprağa düşdü. Ammâ dârbuzân ve tüfenk ile mel'ûnları köyden çıkarup, 'asker halkı karye-i mezkûra koyulup, esbâb erzâkın talan ve garet etdiler. Ve ellerine giren âdemlerin katl edüp ve evlerin bi'l-cümle ateşe ihrâk edüp. Ve bî-nihâye koyunların ve sığırların sürüp. Bu ganâ'im birle girü dönüp, 'azm-i Demürkapu denildi.

Ammâ vilâyet-i mezkûrun Kaytakları cem' olup. Ve her biri cebe ve cevşen yarâk ve yasâk ile müretteb hayli cem' olup ve ardımıza düşüp, muhkem ceng ederlerdi. Ammâ mel'ûnlar be-gayet tîr-endâz kimesnelerdir. Okları, güyâ ki harbedir. Hemân bir darb ile âdemi atdan aşâğa ahtarırılar. Ol gün, mezkûrlar ile muhkem ceng etdük. Ammâ mezkûrlar gitdikçe mübalâğa oldular.

El-hâsıl, ahşama değîn ceng olunup. Ahşam olıcak bir sazlu yere gelüp konduk. 'Asker halkı, cümle bir yere cem' olup. Dört köşeye dârbuzânlar konup. Sabâha değîn yatmayup, ihtiyât üzere durduk.

Sabâh olıcak cümle 'asker çekilüp. Bahr-i Kulzûm kenârına varilup. 'Askerin bir cânibi derya kenârınca ve bir cânibi düşmenden yana olup. Âheste âheste Demürkapu'ya teveccüh olundu. Meger önümüzde bir ulu su varidi. Deryâya karîb bir yerden geçidi varidi. Âher yerden geçilmezdi. Kaytak 'askeri fi'l-cümle anda cem' olup. Ve geçidin ağzına meterisler düzüp, ceng kaskine durmuşlar. Rûm 'askeri, (28a) ol mahalle vardıkda, geçidden geçürmeyüp cenge başladılar. Ol arada bir mıkdar ceng olup. Âhirü'l-emr dârbuzânları ilerü götürüp ve peydâ etdükleri meterisleri dağıdup. Ve Kaytak 'askerin girüsüne tûskürüp ol geçidden dahi geçilüp. Ammâ mel'ûnlar muhkem gulüvv edüp ve ardımıza düşüp. Çok ceng olundu. Hattâ Demürkapu'ya karîb olunca ardımıza düşdüler. Ve Demürkapu'dan mâ-bâki 'asker bizi görüp, karşı geldiler. Kaytak 'askeri gördüler ki, Rûm 'askerinin bâkisi dahi geldiler. Andan dönüp vilâyetlerine gitdiler.

Ol vilâyetlerin halkı, sâd-hezâr tahsîn etmişlerdir ki, 'Osman Paşanın böyle merdi-merdân olup bir mıkdar sınık Rûm 'askeri ile Kaytak gibi pehlüvan ve dilâver tâifenin ellerin vilâyetlerin urup ve köy kendlerin ateşe ihrâk edüp. Ve mal ü menâllerin talan ve garet etdüklerine, her etrâfın Beğleri ve hâkimleri, ihtiyât üzere olup, hezâr âferin dimişlerdir.

Ve bundan gayrı Teber-saran kurbünde ve Kûh-i Alburuz eteğinde Gürel derler bir tâife sâkindir. Tâife-i mezkûr, Kızılbaş muhibbidir. Ve Şi'î mezhebdir. Ol la'înler biriküp Rûm 'askerinin etrâf karyelere azuğa ve zahîreye gidenlerin yollarına gelüp, kimin kırup ve kimin sürüp. Envâ'-i ta'addîden hâlî olmadıkları Paşa Hazretlerinin ma'lûm-i şerîfleri oldukda, anlara dahi bir mîkdâr 'asker gönderüp. Tâife-i dalâletin üzerlerine varup. Bir mîkdâr ceng olup. Âhir Dîn-i İslâm'a Hakk Sübhânehü ve Ta'âlâ kuvvet ve nusret verüp, Pâdişâh-ı İslâm Devletinde tâife-i mezkûru kılıçdan geçürüp. Ve kimi dahi dağlara firâr edüp, cân ve baş kurtardılar. Ve tâife-i mezkûrun evlerin ateşe ihrâk edüp ve mâl ü menâllerin garet edüp ve bî-nihâye koyunlar ve sığırların (28b) sürüp, Demürkapu'ya getürdiler. Şöyle ki, cümle 'asker ganî oldular. Bu kıssa bunda dursun.

Ez-în cânib, biz geldik Kızılbaş-ı la'în kıssasına:

'Osman Paşa kaçan Şamakı nâm şehri bırağup, Demürkapu'ya gitdiklerinde, Kızılbaş-ı la'în şehri mezkûra gelüp, görseler ki, şehirde kat'â Rûm 'askerinden bir ferd yoktur, cemî' Demürkapu'ya gitmişler. mel'ûnlar, şehre girüp ve Rûm 'askerinin dökündisin yağma edüp, Ve şehirlinin Sünnî mülâhaza etdiklerin kırup ve rızkın yağma edüp. Vilâyet-i Şîrvân'da dalâletle oturlarken, meger Rûm cânibinden Van Beğlerbeğisi Husrev Paşa, Kızılbaş 'askerinin cem' olup Şîrvân'da 'Osman Paşanın üzerine gitdüğinden haberdâr olucak, Van 'askeriyle Tebriz üzerine yürüş edüp. Van ile Tebriz mâ-beynlerinde birkaç hurda kal'aların alup. Ve ol ağızda sâkin olan Melâhide-i mel'ûnları basup. Kimin kırup ve kimin diri ele getürüp. Ellerin ve vilâyetlerin ateşe ihrâk edüp gezerken, Şâh'a haber varmış ki: "Üşde Van Beğlerbeğisi Tebriz'e karîb serhatleri talan ve garet edüp. Ve Tebriz üzerine geliyörür." deyü haber oldukda, Şâhın cân başına sıçrayup. Tîz bir pervâne tahrîr edüp ve şâtırın eline verüp Şîrvân'da olan 'askere gönderüp. Bir niçe eyyâmdan sonra nâme ve şâtır, Şîrvân'da olan 'askere varup, Şâhın nâmesin verüp. Ve nâmede bu yazılmışdı ki, "Sen ki ciger-küşem Hamza Mirzâ'sın, ve sen ki vezîrim Mirzâ Süleymân'sın ve Emir Han ve Şahruh Han ve Pere Muhammed Han ve Türkman Muhammed Han ve Halil Han ve Halife Ensâr ve sâyir korçılarım! Size ma'lûm ola ki, Rûm 'askerinden Van Beğlerbeğisi Husrev Paşa, cümle Van 'askeriyle serhatlerimizi yıkup, yakup ve çok gazîlerim kırup ve birkaç (29a) kal'amız alup. Şimdiki hâl Tebriz üzerine gelmege kasd eder imiş. İmdi şâtır-ı nâ-mübârek ile pervâne-i pür-melâl sizlere vâsıl oldukda, ta'cîl, 'ale't-ta'cîl gelesiz. Eger ihmâl ve müsâhele edüp geç gelürseniz, evlâd ü ensâbınızdan ümmizi kat' edesiz." deyü cevâb gelmegin, Melâhide-i la'înlerin cânları başlarına sıçrayup. Her biri başlu başı kayusu olup. Çekilüp gitmek ardınca oldular.

Ve bunların Şîrvân'dan çekilüp gitudüğinden 'Osman Paşa haberdâr olıcak, Şehr-i Şamakı'dan Demürkapu'ya gidüldükde dârbuzânlar cemî'ân kalmış idi. Hemân fırsat el verüp, Şîrvân hâlî kalmış iken, Gönüllüler Ağası Dîvâne Kayku'ya bir mîkdâr âdem koşup. Şamakı'da kalan dârbuzânları getürmeğe gönderdiler. Kayku Ağa dahi hemân 'ılgar edüp. Ve Şehr-i Şamakı'ya varup. Şehri hâlî bulup ve dârbuzânları alup. Ve barutlar kalmış idi. Anlar dahi alup, birkaç gündün sonra Kal'a-i Demürkapu'ya getürdiler. Kal'a-i mezkûru, yarâk ile pür-ma'mûr oldu. Ve tâifenin barutları dükenmiş idi. Hakk Ta'âlâ yine ihsanından lûtf edüp ve Pâdişâh-ı İslâm Devleti'nde yarâklar zayi' olmadı.

Bunun üzerine bir mîkdâr eyyâm mürûr etdi. Kızılbaş-ı la'în hanlarından Teke Muhammed Han nâm ve mel'ûn, birkaç bin Kızılbaş ile Şehr-i Şamakı'ya gelüp. Vilâyet-i Şîrvân'ın nısfına anlar zabt ederlerdi. Ve nısfına, 'Osman Paşa zabt ederdi. Hattâ yay ıssıalarında Melâhide-i la'în Muhammed Han, Kütah Yaylağı derler bir yaylak vardır. Zıkr olunan yaylağa gelüp, sâkin oldular.

Yaylağ-ı mezkûr, Müskür ve Şîrvân'a karîbdır ki, anlara 'Osman Paşa Hazretleri zabt ederlerdi. Ol yaz ol mel'ûnlar ile tâ güz eyyâmılarına değin, her gün döğüşüp, ceng olunurdu. Gâh İslâm 'askeri anlara gâlib olup, niçe âdemlerin kırup ve niçe (29b) diri ele getürürlerdi. Ve gâh anlar İslâm 'askerine galebe edüp, bizden niçe kimesneler şehîd olurdu. El-hâsıl ne kıssadır, az edelim.

Tâ güz sovuqları olup, ol la'în yaylakdan inüp Şamakı'ya gidince, her gün ceng edüp. Bu kıssa burada dursun.

Ez-în cânib, biz geldük bu cânibde, Serdâr-ı A'zam Mustafâ Paşa ahvâline:

Vilâyet-i Şîrvân'dan dönüp, Rûm'a teveccüh etdüklerinde, Kasaba-i Ereş'den kalkup ve Şekî nâm kasaba üzerinden ve Zegem nâm şehir kurbünden çekilüp, bir niçe menzilde Kal'a-i Tiflis'e geldiler. Tiflis'de bir iki gün oturak olup. Ve kal'a-i mezkûra bir mîkdâr azuk ve zahîre koyup. Diyâr-ı Rûm'a teveccüh etdiler. Ammâ 'Asker-i İslâm, yollarda ve ol sarp Gürci Vilâyetlerinde ve dağlarında sovuqlar ve karlar ve tufânlar vâkî' olup. Çok elemeler ve zahmetler çekilmişdir. Hele her ne hâl ise... Serdâr Mustafâ Paşa Hazretleri, Sene 986 Ramazânü'l-mübârekde¹, Kal'a-i Erzurum'a dâhil olup. Ve 'Asker-i İslâmın kimi Erzurum'da ve kimi Diyarbekir'de ve kimine dahi icazet olunup, yerlü yerlerinde sâkin oldular.

Biz geldik, Şîrvân'da ve Tiflis'de muhâfaza için kalan 'asker kıssasına. Ve Şîrvân'dan 'Osman Paşa, Kal'a-i Demürkapu'ya gitudükden sonra Kızılbaş hanlarından İmâm Kulu Sultan

¹ 21 Kasım 1578.

ve Halife Ensâr ve Kazaklar Hanı Dönmez Beğ ve Simon¹ dedikleri la'în, birkaç bin 'asker ile Tiflis üzerine varup. Ve kal'ayı ihâta edüp ve muhkem ceng etdiler. Ammâ Rûm 'askeri ber-hûr-dâr olsunlar. İçerüde muhkem ceng edüp, top ve tüfenk ile mel'ûnları kal'anın yanına getürmeyüp, çok mel'ûn helâk edüp.

Âhirü'l-emr gördüler, gündüzün kal'anın yanına gelmezler. Varup kenârlarda ağaçlardan nerdübânlar düzüp, gece ile ittifak edüp, her köşeden **(30a)** gulüvv-i âmm edüp ve düzdükleri nerdübânları kal'aya dayayup çıkmak sadedinde iken, içerüden Rûm 'askeri, mel'ûnların üzerlerine taşlar bırağup ve top ve tüfenk serpüp ve nerdübânların bıraktıdurup, kal'anın yanından mel'ûnları alarga etdiler.

Bî-dînler gördüler ki, bir tedbîr ile alınmak mümkün degildir. Âhirü'l-emr kal'ayı arkadan ihâta edüp, rast dört ay beklediler ki, açlıktan zebûn edüp, kal'ayı bu tarîk ile alalar. Fi'l-vâki' kal'a içine, kaht vâki' olup. Yiyecek ve içecek kat'â bulunmazdı. Şöyle oldu ki, âdem âdemi yemeğe hamle ederdi. Kal'a içinde cânlu tâifesinden gayrısın boğazlayup, yediler. Ol dahi dükendi. Sonra nâ-çâr olup, otlar ve kemik unları yemeğe başladılar. El-hâsıl ne kıssadır, az edelim.

Çok kimesne, açlıktan helâk oldu. Çıkup, Kızılbaş'a mütâba'at etmediler.

Bu ahvâl-i perişân üzere iken Rûm'dan Mar'aş Beğlerbeğisi Mustafâ Paşa bir mıkdar 'asker ile Kal'a-i mezkûra feryâd-res erişüp ve hem bî-nihâye azık ve zahîre getürdiler. 'Asker-i İslâm'ın geldüğinden Kızılbaş haberdâr olıcak, yüzleri kara olup, bi'l-cümle yerlü yerlerine firâr etdiler. Bu kıssa burada dursun.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, Vilâyet-i Erzurum'da Serdâr Mustafâ Paşa kıssasına.

Ol yıl Sefer-i nusret-âsârdan dönüp Rûm'a çıkan 'askerin her biri, bir mahalde kışlayup. Ve zamân-ı şitânın mevsimi geçüp. Ve eyyâm-ı baharın revnakıyle, deşt-i beyâbânlar ve vâdi-i bî-pâyânlar envâ'-i renk şükûfe ile müretteb ve müzeyyen olmuşdu. Ve zulûmât-ı şitânın şiddetinden, eşcârât, gözlerinden yaş akıdup, kudüm-i nev-bahara istikbâl için külâh-ı şükûfelerin başlarına alup **(30b)** ve çemen sebz-pûşları rûy-i zemînden kiyâhât ve nebatât ve dirâhtân-ı eşcârât, sevindiklerinden her biri, başların kaldırup, zâhidâne ve 'âbidâne Mevlâ-i lâ-Mekân'a hamd edüp, başların salarlar. Güyâ ki, Cennet-i bâğ-ı cinânda servi-yi bâlâdır ki, bâd-ı şimâlden salınur.

¹ **Simon**: Kartli Kralı iken 1569 yılında, Şah Tahmasb yakalatıp hapsedirdi. II. İsmail tarafından 1576'da serbest bırakılarak Tiflis'e Han tayin edildi. O sırada tahtta bulunan kardeşi Davud Han, Osmanlı'dan yardım talep etti. Tiflis Osmanlı hakimiyetine geçince, Gürcü ve Kızılbaşlardan topladığı kuvvetlerle Osmanlı askerinin yolunu kesmeye ve kıyidan köşeden yağmalamaya teşebbüs etti. Yakalanarak, İstanbul'a getirildi ve Yedikule zindanına atıldı.

El-hâsıl tamam bahar irüp, yine Sefer-i nusret-âsâr için her cânibe ve her etrâfa çavuşlar ve ulaklar perâkende olup tenbîh ve te'kîd olundu ki: “Yine Sefer-i Hümayûn’a hâzır ve müheyyâ olasız. Ve mahall-i me'mûra, ta'cîl gelüp cem' olasız.” deyü Fermân-ı Hümayûn olunmağın, her vilâyetde kışlayan ve Sefer-i Hümayûna me'mur olan ‘asker, Vilâyet-i Erzurum’a her köşeden alay alay ve gürûh gürûh ve mevc mevc ve fevc fevc gelüp cem' oldular. Ve Erzurum’un ovası, ol envâ'-i renk çadırlar ile, şöyle müzeyyen olmuş idi ki, tahrîre kabil degildir.

Bâ-husûs ol yıl Sefer-i nusret-asâra Şam Beğlerbeğisi Hasan Paşa dahi emr olunmuşdı. Diyâr-ı Arab'ın dilâverleri ve cündîleri bilesince Şam-ı şerîfden kalkup, Diyâr-ı Erzurum’a geldiler. Erzurum’a geldiklerinde, ‘asker ve şöret göstermek için kendülerin ceng âletleriyle tezyîn edüp ve cemî' kulların ve atların ol a'lâ murassa' ve mücevher esbâblariyle tezyîn edüp. Ve kırk bin yarar ve güzîde cündîler ki, her biri ceng âletiyle tezyîn olup ve ellerinde pendezi mızraklariyle ve yarar mu'allem Arap bedevîlerine ve kübeşi atlara süvâr olup. Her biri, meydân içinde merdi-merdâne, şîri-şirâne cündîlik ve silâhşorluk edüp. Bir alay ve bir şöret göstermişdir ki, tahrîre ve takrîre kabil degildir.

Ve Anadolu Beğlerbeğisi Ca'fer Paşa dahi kezâlik ve sâyir Beğlerbeğiler ve Sancakbeğleri ve Alaybeğleri ve bi'l-cümle Sefer-i nusret-âsara me'mur olan **(31a)** ‘asker, hâllü hâlince alayların ve şöretlerin gösterüp. Ve Serdâr-ı A'zam Mustafâ Paşa dahi, Sene 987 Cümâde'l-ülânın evâhirinde¹ Kal'a-i Erzurum'dan kalkup, ‘azm-i harâbe-i Kars deyü revâne olundu.

Serdâr Hazretlerinin murâd-ı şerîfleri bu idi ki, bu Sene-i mübârekde, Kars nâm harâbeyi ma'mûr edüp ve fırsat elverürse, Şirvân'a varup ‘Osman Paşa ile mülâkî ola. Ve Kal'a-i Erzurum'dan kalkup, altıncı gün harâbe-i mezkûrun üzerine varılıp. Ve ‘Asker-i İslâm, etrâfına bölük bölük konup. Her Beğlerbeğiler ve Sancakbeğleri yollu yollarınca otakların ve bârgâhların kurup. Ve Serdâr Hazretleri harâbe-i mezkûrun kible cânibine, otakların ve bârgâhların kurup. Ve beş bin Yeniçeri, Serdârı ihâta edüp ve orta yerlerine alup. Ve dört yüz dârbuzân arabaların, cemî' ‘askerin etrâfına kuşadup. Ve bir arabadan bir arabaya, zencir ile muhkem bend edüp. Şöyle ki arabalar birbirinden ayrılmağa imkân olmayup, hisâr misâl olup, cemî' ‘askeri ihâta etmişdi. Hattâ düşmen, şebhûn dahi etse, içerü ‘askere gelmegi, mümkün degil edi. Bu tertîb-i tamam birle, ‘Asker-i İslâm konup ve yerleşüp. Ve her gün dört etrâfa yarar Beğlerbeğiler karavul konulup, hemân harâbe-i Kars'ın imâretine ikdâm ve ihtimâm edüp, ta'mirine mübâşeret etdiler.

¹ 1579.

Ve kal'a-i mezkûr, üç ayda tamam ma'mûr olup. Bir berk ve muhkem hisâr oldu ki, beyân olunmaz. Ve 'asâkir-i İslâm ol yıl, Kal'a-i Kars'ı binâ edüp. Yine güz sovuqları Şirvân'a gidilmekten feragat olunup. Ammâ 'Asker-i İslâm'a icâzet verilüp, Revân nâm kasabayı ve Sâ'atçukurun yağma edüp. (31b) Rûm 'askeri vilâyet-i mezkûru talan ve garet edüp, Kızılbaş-ı la'înin vilâyetlerin ve Revân'ı ateşe ihrâk edüp. Ve ellerine giren Surhserleri kılıçdan geçürüp ve bî-nihâye koyunların ve at ve develerin, gazîler gürûh gürûh alup getürdiler. Şöyle ki, 'Asker-i İslâm ganî olup. Ve Kal'a-i Kars'a kifâyet mîkdârı cengci ta'yîn olup, ve burc u bârularına toplar ve dârbuzânlar konup, şöyle ki, yârâk ve yasâk ile mükemmel ve müretteb olup.

Andan Serdâr-ı A'zam Mustafâ Paşa Hazretleri, kal'a-i mezkûrdan kalkup, 'azm-i Erzurum deyü revâne olundu. Bir niçe menzilde Kal'a-i Erzurum'a dâhil olup. Ve 'Asker-i İslâm'ın kimi vilâyet-i mezkûrda kışlayup ve kimine icâzet olunup, yerlü yerlerine karâr etdiler. Bu kıssa burada karâr etsün.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, 'Osman Paşa ve Tatar Han Mehmed Giray Sultan kıssasına.

Ve 'Osman Paşa, Kal'a-i Demürkapu'da sâkin olup, üç dört düşmenin orta yerlerinde kalup. Gâh Kütah nâm yaylakda olan Kızılbaş ile ceng edüp ve gâh Kaytaklı ile ceng edüp ve gâh Alburuz eteğinde vâki' olan Gürel nâm tâife ile ceng edüp. El-hâsıl, bir ân cengden hâlî olmayup.

Ve "Diyâr-ı Rûm'dan 'asker gelür" deyü ümid tutup, her gün gözlerimiz yollar gözedüp. Bu intizârlıkla eşref-i evkâtta savm ü salat ve zühd ü ta'ate meşgûl olup. Ol Zü'l-Celâl-i lâ-Mekân'ın Vahdaniyetine ve kemâl-i lûtfuna şükürler eyleyüp, Derbend-i belâda bu pür-melâl ve perişân ahvâl ile geçinüp.

Ammâ güz ayları gelüp, sovuqlar vâki' olup. Rûm cânibinden 'asker gelmesinden herkes, (32a) ümmizlerin kat' edüp. Bu müşevveş hâtır ile geçinürken, meger Pâdişâh-ı İslâm ve Şehin-Şâh-ı A'zam Hazretleri, Tatar Han Mehmed Giray Sultan'a bî-hadd ve bî-hesâb in'âm ve ihsân edüp ve Fermân-ı Hümâyûnları böyle cârî ve sâdır olmuş idi ki: "Sen ki karındaşım Mehmed Giray Sultan'sın. Lûtf ü ihsân edüp, 'asker cem' edüp ve Vilâyet-i Demürkapu'da 'Osman Paşaya mülâkî olup, andan dahi kalkup Şirvân üzerine yürüyüp ve Şirvân ile Kızılbaş Vilâyetlerinin mâ-beyninde cârî olan Âb-ı Kür'ün üzerinde, vezîrim Serdâr Mustafâ Paşaya mülâkî olup ve ol arada tedbîr ü tedârük edüp, memleket feth olması bâbında re'yiniz her nice mümkün olur ise anu 'amel edesiz." deyü fermân olunmağın, Mehmed Giray Han dahi, murâd-ı Pâdişâhî üzere, kırk bin Tatar 'askeriyle Diyâr-ı Kefe'den kalkup, 'azm-i Demürkapu deyü revâne olundu.

Bir niçe menzilde Vilâyet-i Kaytağa dâhil oldukda, mukaddem, Azak Beği Mehmed Beği ve beş yüz Yeniçeri ve beş yüz mıkdarı Tatar ‘askeriyle Demürkapu’da olan kula Pâdişâh cânibinden irsâl olan hazineyi mukaddem gönderüp. Anlar dahi Demürkapu’ya bir iki menzil kalmış iken, birkaç dane yarar Tatar Mirzâları, ‘Osman Paşaya muştucu gönderüp.

Bir gün kal’a-i mezkûrda otururken nâgâh birkaç dane Tatar dilâverleri, Hazreti Hızır misâl çıkagelüp. Ve ‘Osman Paşa Hazretlerine vardıkda, Rûm’dan geldiği cümle ‘askerin ma’lûmları olıcak, her biri sevinüşüp, güyâ ki mürde idiler, ihyâ olup. Ve çıkmış cânları bedenlerine gelüp. ‘Osman Paşa Hazretlerinin başına cem’ olup. Ve Paşa dîvân edüp. Ve cemî’ kul dîvâna hâzır olup. Ve Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh cânibinden gelen Emr-i Hümâyûnu çıkarup. Ve anda Reisü’l-küttâb olan **(32b)** Dal Mehmed Çelebî, eline alup ve cemî’ ‘asker semâ’ tutup ve Emr-i Hümâyûn okunup.

Mefhûm-i latîfnde böyle buyurulmuş ki, “Vezîrim ‘Osman Paşa sensin ki, ber-hur-dâr olasın. Ve yüzün ağ olsun. Ve benim ekmegüm sana helâl olsun. Umduğumdan ziyâde işler etmişsiz. Dest ü bâzuna kuvvet. Ve anda kullarım ki, Bölük Halkıdır ve Yeniçerilerimdir. Ve Erbâb-ı Tımar ve Gönüllü ve sâyir tâifedir, her biri, ber-hur-dâr olsunlar. Ve yüzleri ağ olsun. Her birine benim ekmegüm helâl olsun. Umduğumdan ziyâde işler etmişsiz. İmdi göreyim sizi. Gayret kemerin dermiyân edüp, Dîn-i İslâm gayretine ve benim uğuruma çalışasız. İnşâ’Allah emekleriniz zâyi’ olmayup, mukabelesinde niçe ‘avezler oluna.” deyü Emr-i Hümâyûn okunup. Mefhûm-i latîfi, herkesin tamam ma’lûmları olup.

Ve Hazinenin ve Mehmed Giray Hanın kırk bin Tatar ‘askeriyle geleceği mukarrer olıcak, ol belâ-yi mihnetle hâtırları mahzûn ve ateş-i iftirâk ile gözleri ceyhûn olan tâifenin her birine, rikkat vâki’ olup; sevindiklerinden, ağlaşup ve kimi na’ralar urup ve burc ü bârudan şâdlık için toplar ve dârbuzânlar atılıp. Ol gün Demürkapu içinde, bir şâdlık ve bir temâşa olmuşdur ki, tahrîr olunmaz. Herkes sevindiklerinden, birbirine ülfet ve muhabbet edüp. Mürde dilleri, ihyâ ve şikest hâtırları iclâ oldu. Güyâ ki, mürde olmuşlardı. Hayat buldılar.

‘Asker-i İslâm bu makule şâdlıkda iken Sene 987 Şa’banü’l-mu’azzamının evâhirinde¹ Mehmed Giray Han, kırk-elli bin mıkdarı Tatar ‘askeriyle Demürkapu’ya dâhil olup. Ol gün ‘Osman Paşa, Demürkapu’da sâkin olan Rûm ‘askeriyle, Han Hazretlerine istikbâle çıkup. Ve ziyâfet için envâ’-i dürlü ni’metler hâzır etdirmiş idi. **(33a)** Han Hazretleri gelüp. Ve Bahr-i Kulzûm kenârına konup. Ol gün ‘Osman Paşa, Hanı ziyâfet edüp. Ve bâki Tatarlar için, üç bin mıkdarı koyun hâzır etdirmiş idi. Hemân Tatar’a yağma etdirüp. Ol açlıktan çıkmış Tatar ‘askeri, üç bin mıkdarı koyunu yağma edüp. Şöyle ki, bir koyuna yedi sekiz Tatar yapışup,

¹ Ekim 1579.

kurd gibi, her biri bir cânibe çeküp. Boğazlanmadan, derisi ile her biri yer yer kesüp. Bu mıkdar koyunu bir sâ'atde târümâr etdiler.

Andan 'Osman Paşa, Han ile danışık edüp. Hemân irtesi Demürkapu'dan kalkup, 'azm-i Şîrvân deyü revâne olundu. Zîrâ Şîrvân'da Muhammed Han dedükleri la'în ile bir mıkdar Kızılbaş var idi. Gafil iken anı basup ve düşmen haberdâr olmadın üzerlerine varmak niyyetine re'y-i tedbîr edüp. Dördüncü gün, Şabarân nâm kasabaya varıldıkda, Şehr-i Şamakı'ya, mukaddem bir mıkdar Tatar ile Dîvâne Kayku'yı Ser'asker edüp, gönderildi.

Hemân 'ılgar olunup. Ve Muhammed Han nâm la'în, Şamakı'da fârigu'l-bâl hammâmında iken, Rûm 'askeri ve Tatar 'askeri gafil mel'ûnları basup ve muhkem ceng edüp. Ol mahalde Muhammed Hanın başın kesüp. Ve yanında olan Kızılbaşları bi'l-cümle kılıçdan geçirüp. Ve kimi dahi firâr edüp, cân baş kurtardılar. Ve Rûm 'askeri ve Tatar 'askeri, Vilâyet-i Şîrvân'a dâhil olup, birkaç menzilde Şehr-i Şamakı'ya gelüp kondular. Ve şehr-i mezkûrda birkaç gün oturak olunup.

Andan dahi kalkup, 'azm-i Ereş deyü revâne olundu. Sene 987 Ramazânü'l-mübârekde Ereş nâm kasabaya gelindi. Ammâ Kızılbaş-ı la'în şehr-i mezkûru harâb edüp yıkmış, ateşe ihrâk etmiş. Kat'â bir ma'mûre ev kalmayup. Ve âdem âdem-zâddan bir ferd kalmamış. Ol güzelce Ereş'i harâb etmişler.

Ve şehr-i mezkûrun kurbünde Gökmezdân nâm mevzi'e konulup. Ve bir gün anda

(33b) oturak olunup. Ve Han Hazretleri 'Osman Paşayı da'vet edüp ve danışık edüp. Mustafâ Paşanın mahall-i me'mûra gelmediklerine küllî bî-huzûr olup.

Ve ol mahalde Tatarlar bir Kızılbaş tutup, dil getürdiler. Ve Han Hazretleri, ol Kızılbaşdan Mustafâ Paşanın ahvâlinde su'âl etdükde, ol dahi cevâb verüp dedi ki: "Devletlü Han, Mustafâ Paşa Kars nâm harâbeyi ma'mûr edüp ve Ramazân-ı şerîfin ibtidâsından dönüp Rûm'a teveccüh etdiler. El'ân Erzurum'dadır." Bu sahîh haberi verdikde, Han Hazretleri küllî bî-huzûr olup. Ve Mustafâ Paşanın mülâkatından ümmizi kat' edüp.

Ve ba'zı ihtiyâr Mirzâların ve Atalık nâm musâhibin ve 'Osman Paşa Hazretlerin da'vet edüp ve tedbîr ü tedârükleri şu ki, mukarrer oldu ki, Ereş önünde cârî olan Kür Suyu'n geçüp Gence ve Karabâğ Vilâyetlerine akın vereler. Bu tedbîr üzere, Kasaba-i Ereş'den kalkup. Ve Kür Suyu'n Koyungeçidi nâm geçiddin geçüp. İkinci gün Berde nâm kasabanın üzerine varılıp. Ve etrâfına cemî' 'asker konup. Ve kasaba-i mezkûrda ellerine giren rızık ve esbâbı talan ve garet edüp. Ve evlerin ateşe ihrâk edüp. Ve kasaba-i mezkûrun önünde, üç gün oturak olunup. Ve etrâfa bölük bölük Tatar 'askeri gönderilüp. Ve Kızılbaşın Elleriine Tatarân-ı hûn-rizân, mûr-i mele gibi perâkende olup.

Üç gün içinde Tatarın bir cânibi tâ Gürcistân içinde Zegem nâm şehri talan ve garet edüp. Ve bir cânibi Kızılbaş içinde Dızak ve Verende ve Arazbâr ve Halu memleketlerin ki, tâ Erdebil'e karîbdir. Bu kadar vilâyetleri Tatar 'askeri talan edüp. Ve ellerine giren bî-dînleri kılıçdan geçirüp. Ve evlerin ve ekinlerin ve bâğ ü bâğçaların **(34a)** kırıp. Ve ateşe ihrâk edüp. Ve ehl-i a'yallerin ve at ve deve ve sığır ve koyunların, her köşeden alay alay ve gürûh gürûh alup getürdiler. 'Asker içinde şöyle ganâ'im vâki' oldu ki, hattâ elli filori kıymetlü ol a'lâ atları ve maya develeri, birer ikişer altuna verürlerdi. Ve sığıra, koyuna hod kimesne bakmaz idi. Kızılbaş kalmasun deyü boğazlıyup bırağup giderlerdi. Ve ol a'lâ Kızılbaşın ve Gence nâm şehrin râ'nâ 'Acem mahbûbelerin ve bî-bedel dilberlerin, Tatar 'askeri, koyun, sığır sürer gibi önlerine bırağup, orduda bölük bölük satmağa getürürlerdi. Ammâ kimesne bakmazdı. Zîrâ herkes ganî olmuşlardı. A'lâ bâkire kızı ve emred oğlanı, birer ikişer altuna verürlerdi.

El-hâsıl Tatar 'askeri ve Rûm 'askeri şöyle ganî oldular ki, ta'bîre ve tahrîre kabil degildir. Han Hazretleri Kızılbaş la'îne bu makule bir a'lâ tapanca urup ve karındaşı 'Âdil Giray Hanın intikâmın alup. Ve andan çekilüp 'azm-i Kefe deyü revâne olundu.

Ve ol muhârebelerde, Gence nâm kasabanın üzerine akın verildikde, müellifü'l-hakîr Kızılbaş-ı bed-ma'âşın yed-i nâ-pâkine düşüp ve cemî' mâmelekim anda zâyi' olup, mecrûh olup. Ve bu bendeyi Şâh Muhammed Hudâbende'ye dil alup gitdiler. Başımıza çok felâketler gelmişdir. Eger kendü başıma gelen kıssaları dahi tafsîlen şerh edersem, bir bu mîkdâr kitap dahi olur. El-hâsıl ne kıssadır, az edelim.

Bir yıl mîkdârı Diyâr-ı 'Acem'de mahbûs olup. Sonra Hakk Sübhânehü ve Ta'âlâ fırsat verüp, üç nefer yoldaş ile, tebdîl-i sûret ve tağyîr-i câme edüp, seyâhât tarîkiyle, Diyâr-ı Rûm'a gelüp. Bi-hamdillahi ve'l-minnehü devâm-ı devlet Pâdişâh-ı 'Âlempenâh Hazretlerine iştigâl üzereyüz. Ve Mehmed Giray Han, Tatar ile Vilâyet-i Şirvân'dan çekilüp ve Demürkapu'dan geçüp Diyâr-ı Kefe'ye revâne oldukdan sonra, **(34b)** 'Osman Paşa Hazretleri, yine Kal'a-i Demürkapu'ya girüp vilâyet-i mezkûrun hıfz ü hirâseti bâbında ikdâm ve ihtimâm üzere olup, devâm-ı devlet-i Pâdişâhî'ye iştigâl üzere olup. Kal'a-i Demürkapu'da gayret kemerin dermiyân edüp oturmakta. Bu kıssa burada dursun.

Ez-în cânib, biz geldik bu cânibde, Serdâr Mustafâ Paşa kıssasına:

Bu sene-i mübârekde Kars nâm harâbeyi ma'mûr edüp. Sene 987 Ramazânü'l-mübârekde¹ Kal'a-i Erzurum'a varup. 'Askerin kimi kal'a-i mezkûrda kışlayup ve kimine icâzet olup. Yerlü yerlerine karâr edüp ve Mustafâ Paşa Hazretleri kendüler bi'z-zât Erzurum'da kışlamak üzere sâkin olup, oturdılar.

¹ Ekim 1579.

Andan Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh cânibinden emr olup, Mustafâ Paşa Kal’a-i Erzurum’dan kalkup ‘azm-i İstanbul deyü teveccüh olundu. Bir niçe eyyâmdan sonra mahmiye-yi İstanbul’a dâhil oldular.

Ol vakit Mehmed Paşa fevt olup, Ahmed Paşa Vezîr-i A’zam olup, Sadr-ı A’zamda berkarâr oldular. Bunun üzerine bir mıkdar ârâm mürûr edüp ve eyyâm-ı şitâ ref’ olup. Hengâm-ı bahar vâki’ olup. Ve yine Diyâr-ı Şark’a Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh Hazretleri Sefer-i Hümâyûn emr edüp. Vezîr-i sâni olan Sinân Paşa Hazretlerin ihtiyâr edüp. Ve Şark Seferi’ne me’mur olan ‘askere Serdâr edüp, göndermelerin mukarrer edicek, Sinân Paşa dahi Pâdişâh Hazretlerinin Fermân-ı Hümâyûnları üzere, Sefer-i nusret-âsâr içün cemî’ levâzımın tedârük edüp. Sene 988 Rebiü’l-evvelinde Üsküdar’a geçüp.¹ Ve me’mur olan ‘asker bi’l-cümle yanına cem’ olup.

Andan kalkup, ‘azm-i Erzurum deyü revâne olundu. **(35a)** Bir niçe eyyâmdan sonra, Serdâr Hazretleri, Kal’a-i Erzurum’a dâhil olup. Ve önünde vâki’ olan çayıra, cümle ‘asker konup.

Andan Sefer-i nusret-âsâra me’mur olan asker, her köşeden ve her vilâyetlerden gürûh gürûh ve alay alay gelüp cem’ olmağa başladılar. Ve Kal’a-i Erzurum’un ovası, yine ‘Asker-i İslâm ile tezyîn olup. Envâ’-i renk otaklardan ve dürlü münakkaş sâyebânlardan, Sahrâ-yi Erzurum dopdolu olup. Şöyle ki me’mur olan ‘asker bi’l-cümle cem’ olmuşdu. Ve Kal’a-i Erzurum’da Serdâr Sinân Paşa, yigirmi gün mıkdarı oturup.

Andan teveccüh edüp Hasankal’ası’na konulup. Beş gün kal’a-i mezkûrda oturak olunup.

Andan dahi kalkup teveccüh olunup birkaç menzilde Kal’a-i Kars’a dâhil olunup. Ve birkaç gün anda dahi oturak olunup. Ve Serdâr Sinân Paşa Hazretlerinin murâd-ı şerifleri bu idi ki, bu sene-i mübârekde Kal’a-i Tiflis’e azık ve zahîre iledüp. Andan Kızılbaş-ı la’în murâd olunan vilâyetleri ve Vilâyet-i Şirvân’ı hüsn-i ihtiyârları ile verüp ve barışıklık üzere elçileri gelürse hoş barışile ve illâ murâd olunan yerleri vermezler ise Tiflis’e azık iletüdükden sonra, Revân üzerinden tâ Tebriz’e varınca, Kızılbaşın Ellerin ve Vilâyetlerin yıkup harâb etmek idi.

Bu niyyet üzere Kal’a-i Kars’dan kalkup, ‘azm-i Tiflis deyü revâne olup. Sene 988 Cümâde’l-âhirenin evâyilinde, Gürce Boğazı’na dâhil olup. Ammâ günlerde muhkem yağmur olup. Ve ol sarp dağlarda muhkem balçık vâki’ olup. Şöyle ki, âdem balçıkdan çıkamayup. Çok at, deve kırılıp. Ol mahalde yağmurdan ve balçıkdan ‘asker halkı, küllî müzâyaka çekdiler. Ol arada, **(35b)** Paşa Hazretleri birkaç gün oturak edüp.

¹ 1580.

Andan dâhi kalkup birkaç menzilde Kal'a-i Tiflise dâhil olup. Ve cümle asker, kala-i mezkûrun etrâfına konup, sâkin olup. Rûm'dan getürdükleri zahîreyi Kal'a-i Tiflis'e teslim edüp. Ve birkaç gün anda oturak olunup. Ve kal'a-i mezkûrda bir mıkdar dinç âdem dahi muhâfaza için ta'yîn olunup.

Andan kalkup Diyâr-ı Erzuruma teveccüh olunup.

Andan Sene 988 Şa'banü'l-mu'azzamının evâyilinde Kal'a-i Kars'a dâhil olunup. Ve 'Asker-i İslâm, kal'a-i mezkûrun etrâfına konup, oturdılar. Bunun üzerine, birkaç gün mürûr edüp.

Ve Serdâr Sinân Paşa, cümle kula tenbîh etdi ki: "Kırk günlük azık ve zahîre tedârük edin. Kızılbaş akınım vardır." deyicek, herkes kadir oldukları mıkdar azukların ve zahîrelerin tedârük edüp. Gitmek üzerine iken, Kızılbaş-ı la'înden Elçi nâmına birkaç neferi mel'ûnlar gelüp. Ve Serdâr Hazretlerine varup ve Elçiliğe geldiklerin ma'lûm edüp.

Ve dahi, "Bir nice bellü ve başlu Hanlarımız, Şâh'ın rızasiyle ve ba'zı hedâya ile hâk-i pâ-yi şerîfinize gelmek üzeredir. Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh Hazretlerine, bizim ahvâlimiz arz eylemek, murâd-ı şerîfleri her nice ise öyle olsun." deyü, haber verdiklerinde ve hem mukaddemâ Âsitâne-i Sa'âdet'e giden Maksûd Han nâm Kızılbaş, tevakkuf olunup.

Ve Serdâr Hazretleri, mel'ûnların mütâba'atına ve müracâ'atına i'tikad edüp. Ve Tebriz üzerine gidilmekten ferâgat ve Kızılbaş la'înin Elçi nâmına gelen kimesneleri anda iken Melâhide-i la'înler, Serdâr Hazretleri şöhret ve şecâ'at göstermek için, ol gün cümle 'askere tenbîh olunup. Ve bi'l-cümle 'asker, at arkasına gelüp. Alaylar ve saflar bağlayup, ceng âletiyle şöyle müzeyyen ve müretteb olmuşlardı ki, (36a) görenlerin 'aklı, zâil olurdu. Ve bir cânibden dört-beş bin mıkdarı Yeniçeriler, kendülerin tezyîn edüp ve tüfeklerin muhkem saklayup. Ve dört yüz 'aded dârbuzânları hâzırlayup ve muhkem saklayup. Ve Serdâr Hazretleri, 'askerin önlerine düşüp ceng üslûbı üzere, 'asker saf-ber-saf, kat-ber-kat düzülüp ve yer yer dört yüz 'aded dârbuzânlara od edüp. Ve beş bin Yeniçeriler, tüfenklerin boşaldıp. Bir kütâküt temâşâ olmuşdur ki, tahrîre ve takrîre kabil degildir.

Böyle ziynet edüp, ceng üslûbı göstermekden murâd, Surhser-i rû-siyâhın âdemi müşâhede edüp, 'Asker-i İslâm'ın kuvvetin ve şecâ'atin tamam ma'lûm edünüp, varup mâ-bâki Melâhide-i la'înlere haber verdükde, her birine havf ve hasâret vâki' ola. Ve bu ahvâl ber-araf oldukdan sonra, kış dahi karîb olup ve Kal'a-i Kars'dan kalkup 'azm-i Erzurum deyü revâne olundu. Birkaç menzilde Hasankal'ası'na gelinüp. Yigirmi gün kal'a-i mezkûrda oturak olup. Ve mübârek 'İyd-i şerîfi anda edüp.

Sene 988 Şevvâlinin ibtidâsında Kal'a-i Erzurum'a gelüp. 'Asker-i İslâm'ın kimi kal'a-i mezkûrda kışlayup ve kimine dahi icâzet olunup, yerlü yerlerinde karâr etdiler. Ve Serdâr

Sinân Paşa Vilâyet-i Erzurum'da oturlarken, Âsitâne-i Sa'âdet'de Vezîr-i A'zam Mustafâ Paşa fevt olmak ile, Pâdişâh Hazretlerinden Emr-i Hümâyûn vârid olup, Âsitâne-i Sa'âdet'e gelmesin murâd edüp.

Andan Paşa Hazretleri, Kal'a-i Erzurum'dan kalkup, 'azm-i İslâmbol deyü revâne olunup. Bir niçe eyyâmdan sonra mahmiye-i İslâmbol'a dâhil olup. Vezîr-i A'zam olup Sadr-ı A'zamda mukîm oldular.

Bu mahalle gelince vâki' olan ahvâlleri, ma'lûmumuz olduğı mıkdar, 'alâ-kadri't-tâka beyân eyledik. **(36b)** Ümmiddir ki, Hakk Sübhânehü ve Ta'âlâ, Pâdişâhımızın kuvvetin ve nusretin ziyâde edüp ve niçe zulm ü dalâlet ve küfr ü melâlet ile mustaribü'l-hâl ve müşevveşü'l-ahvâl olan vilâyetleri feth edüp, eşref-i İslâm ile müzeyyen ve müretteb etmek müyesser ede. Âmîn, ya Müyessirü'l-Muradât. Temmetü'l-Kitâb. Bi-'avni-llahü'l-Melikü'l-Vahhâb.

Temmet

DEMÜRKAPU'DAN OSMAN PAŞA, İVAZ EFENDİYE GÖNDERDÜĞİ MEKTUBUN SÛRETİDÜR

(57b) Cenâb-ı fazîlet-meâb sa'âdet-fisâd devlet-i iktisâb Efendi Hazretleri, kâm-yâb-ı Zâdehü'l-lahü Ta'âlâ ömrehü ve devletihü ve faziletehü ilâ yevmi'l-ba'sü ve'l-cevâb.

Envâ'-i dürer-i tahiyât, sâfiyât-ı hâlisât, muhabbet-âyât ve esnâf-ı gurer-i teslîmât, vâfiyât-ı sâdikât meveddet-i gayât ki, mahz-ı hulûs ve dâd ve ayn-i husûs-i ittihaddan cârî ve münba'is olur.

Kavâfil-i ta'zîm ü ikrâm ve revâhil-i tekrîm ve ihtirâm birle, tuhfe-i meclis-i münîf kılındıktan sonra, zamîr-i münîr tenvîrleri inhâ-i muhibbâne budur ki: Bundan akdem feth ve teshîri müyesser olan Vilâyet-i Şîrvân'ın zabt ü hirâseti için ta'yîn olunan 'asâkir-i nusret-mû'în ve meşâir-i icâbet-karînden, itaat-ı Emr-i Pâdişâhî ve mütâba'at-ı Fermân-ı Şehinşâhî edüp, Demürkapu'da ve etrâfında, gelüp kışlayan 'asâkir-i zafer-rehber ile, evvel-bahar oldukda, me'mûr olan umûr-i mühimmenin itmâm ve ikmâline tasâmîm-i niyyet olunup; 'azîmet olunmak üzere iken, Şâh-ı gümrâh tarafından, Vilâyet-i Şîrvân'ın zabt ü siyâneti için Serdâr nasb olunan Reis-i Mülhidân ve mürşîd-i zenâdîka-i bî-imân a'nî (yani): Gence Hâkimi İmam Kulu Han, yigirmi otuz nefer Sultan-ı şeytanât 'ünvân, otuz kırk bin mîkdârı Kızılbaş-ı evbâş, "Ellezine yuhşerûne 'alâ vucûhihim ilâ Cehenneme ulâike şerrun-mekânen ve adalle sebilâ"¹

Ve Levend Oğlu Aleksandr Han-ı hıyânet-nişân tarafından, tâife-i mezbûreye mu'âvenet için ta'yîn olunan dört nefer Gürci Beğleri ve bir iki bin mîkdârları Kefere-i fecere ki, 'asâkir-i İslâm-ı zafer-encâm ile ceng ü cidâl ve harb ü kıtâl tenbîh-i makarr-ı nekbet medârları olan Gence'den kalkup, Nehr-i Kür'ü geçüp, Şîrvân Vilâyeti'ne duhûl eyledüklerinde, kışlakda olan Rûmeli 'askerine (58a) Serdâr olan Silistre Beği Yakup Beğ ve Köstendil Beği Mustafâ Beğ ve Şîrvân serhaddinin beğleri ve eskiden olan 'asker halkıyla, Şabarân'a karîb Niyazâbâd sahrasında atların çayırladup, gelüp sâyir 'askere mülâkî olmak üzere iken, göç üzerinde mûmâ-ileyh Yakup Beğ girüde bulunup, sâbîku'z-zîkr Fırak-ı Dâlleden bir mîkdâr Melâhide 'ılgar edüp, takîp eyledüklerinde, sâyir 'askere tenbîh etmedin, müşârun-ileyh karşı varup, küllî muharebe vâki' olup.

Taraf-ı adüvvden bir Sultan-ı İbn-i Nîrân ile hayli Kızılbaş-ı nâ-pâk âlûde-i hûn ve hâk olup. Mîr-i müşârun-ileyh Silistre sancakbeği şehîd olmağla 'adû-yi bed-nihâdların hücûmları

¹ "O yüzleri üstü cehenneme (sürülüp) toplanacaklar (yok mu), onların yeri çok kötü, yolları da çok sapıktır." Kur'an, Furkan Sûresi/34.

olup. Ol sebep ile ‘asker dahi, Demürkapu’ya geldiklerinden sonra, Hakk-ı Celle ve ‘A’lâya tevekkül ve mu’cizât-ı Seyyidi’l-Mürselîn’e tevessül olunup.

Mâh-ı Rebiü’l-evvelin evâhîrinde Demürkapu’dan kalkup, ‘asker-i nusret-fercâm ile cânib-i Şîrvân’a revâne olunup. Menzil-be-menzil göçölüp Müskür nâm nahiyeye karîb Vilâyet Harkı demekle ma’rûf mevzi’ civârında, Başdepesi nâm fezâ-yi fesîh ve sahrâ-yi vâsî’de, sergerdâr-i gümrâhân ve sipâh-sâlâr-ı gabâvet-nişân merkûm İmâm Kulu Han-ı bed-gümânın ki, dimâğında eser-i gurûr zâhir ve cibilletinde, hevâ-yı bâhir olup. ‘Umûmen ‘asakir-i hezimet-rehber ile gelüp, mahall-i mezbûrda mukabil oldukda, reis-i dâğiyân ve kîdve-yi bağıyân-ı bî-fehm ve bilâ-fıkr a’nî: Burhân Oğlu Ebûbekir, kemer-i tuğyânı, miyân-ı câna bend ve nifâk-ı şîkâk muhkem peyvend edüp, dağyan ‘âsîlerinden nice bin müfsîd ve şerîrin re’y-yi kasîr ve sû-yi tedbîri ile, haramî kuttâ-i tarîk ve ehl-i fesâd ve bir nice ferîk varup tâife-i pür-şûm-u meysûma mülâkî olup. Sahra-yi mezbûrenin cânib-i kîbeliyesine anlar ve cânib-i şîmâliyesine Guzât-ı Mücâhidîn ile nüzûl olunup. Tarafeynden (58b) otağ ve tuğlar nasb olunup.

Bu Muhlisiniz¹ dahi, Kefe Beğlerbeğisi Ca’fer Paşayı Rûmeli ‘askerinin ümerâsı ve alaybeğleri ve zu’amâ ve erbâb-ı tımarı ve Dergâh-ı ‘âlî Sipâhîlerinden silâhdârlar ve ‘ulûfeciyân-ı yesârdan ağalarile bir mîkdârın bir cânibe ve Rûm Beğlerbeğisi Haydar Paşayı, Beğlerbeğiliğine müte’allik ümerâ ve alaybeği ve zu’amâ ve erbâb-ı tımarı ile ve Kastamonu Sancakbeği, kendüye tâbî’ zu’amâ ve Sipâhîleri ve Dergâh-ı ‘âlî bölük halklarının bazıları ile bir tarafâ olup. Ve Dergâh-ı ‘âlî Yeniçerileri mevzi’-i mu’ayyenlerinde durup. Hazreti Kadir-i Kayyum lâ-yezal cillet-i kudretinün ve fevr-i ‘inâyet-i şâmîle ve kemâl-i azamet kâmilesinden istifâde ve Seyyidi’r-Resûlü’l-Kerrâm salavâtullahi aleyhi vessellâmenin mu’cizât-ı kesiretü’l-berekâtlarına inkıyâd edünüp. Ve Çâr-Yâr-i Güzîn Rıdvânullahi Ta’âlâ ‘aleyhim ecmâ’in ve Evliyâ-i kirâm rahimullahi’l-melikü’l-i’zâmın ervâh-ı mukaddeselerinden istimdâd edünüp.

İşbu sene 991 Rebiü’l-âhîrinin on altıncı günü ki, yevmü’l-ahaddır.² Zikr olunan mahall-i heycâda mukabil olunup, Cenâb-ı Müfettihü’l-Ebvâb’a: "İftehü lenâ hayrû’l-bâb/ Nasrun minallahi ve fethun karîb"³ deyü dilîrân, ceng-cû-yi dilâverân-ı saika-hûy olan ricâl-i tüvânâ mecâl âyet-i kerîme-i nusret-samîm: Ve câhidü fî’llâhi hakka cihâdihi⁴ müstedâsınca, ‘adû-yi hâkisârın ifnâ ve a’dasına bezl-i celle ikdâm ve sarf-ı küll-i ihtimâm edüp.

¹ Yazarın kendisi.

² 9 Mayıs 1583

³ “Bizim için hayırlı kapılar açın/ Allah’dan bir zaferdir ve yakın bir fetihtir.” Kur’an, Saf Sûresi/13.

⁴ “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin.” Kur’an, Hac Sûresi/78.

Tarafeynden, alaylar bağlanup ve sancaklar çözülp, saflar düzölüp, debdebe-i kûs-i Pâdişâhî, tûde-i hâke zelzele ve zümre-i tabl-i şehinşâhî semek-i semmâke velvele birağup. Ceng ü harbe mübâşeret ve neberd ü darba müdâvemet olunup.

Üç gün ‘alet-tevalî, ibtidâ-i fecirden vakt-i mağribe değın, ‘azîm muharebe ve mukatele olunup.¹ (59a) Hattâ eyyâm-ı mezkûradan bir gün vakt-i ‘ışâyâ varınca mukateleden infisâle mecâl müyesser olmayup: Şu’le hây-i meş’âil ile, cânib-i ‘adûdan def’-i mazarrat muharebe ve men’-i muvasalat mudârebeleri için, Guzât-ı Mücâhidîn ile intizârda olup. Ba’de kûs-i asâyış çalınup, karar olundu.

Dördüncü gün ki, mâh-i mezbûrun on dokuzuncu gün, vâki’ olur husrev-haver tîğ-i zerrîn ile kişver-gîr ve hançer-i bark-âsâ ile ateş-te’sîr olup. Gerü alaylar bağlanup saflar, dizölüp. Mukabele ve muhârebe için hazır olundukda, tâife-i mezbûre, bir gün mukaddem menzil-i pür-nuhûsetlerinden kalkup, Demürkapu’dan cânibimizde nüzûl edüp. ‘Umûm üzere hayme-hây-i nâ-mübâreklerin kurup, karar eylemişler idi.

Anlar dahi mahall-i mezbûrdan kalkup, alayların bağlayup, re’y-i fâsid ve cürm-i kâsidleri üzere, ‘Asâkir-i Zafer-makrûmı zebûn ve kendülerin galib ve meymûn zannedüp.

Zıkr olunan tavâif-i muhtelif-i merdûdü’l-mezâhibden, hem-râh ve hem-‘inân bir nice bin leşker-i mahzûl ve nâ-meymûn ve cünûd-i İblis-i mel’ûn, sağa ve birkaç bin gürûh-i mekrûh sola ve halka ve kalbe seğırtmek için perâkende olup. Tîğ ü sinân ile sahn-ı meydân râh-ı ateş-feşân olup. Fitne ve fesâd gitdükçe izdiyâd ve muharebe ve mukatele imtidâd bulup.

Bu Muhibbiniz dahi, Nâzır-ı rezm ü harb olup. Her kangı cânibe mü’în ve zahr lâzım gelürse, cuyûş-i deryâ-hurûş-i Pâdişâhîden, Mücâhidân-ı hasm şikâr ve mübarizân-ı tâzi-süvâr ki, altı seneden berü dâima ‘inân-ı ‘azîmet, sâdikun-niyyet ve zimâm-ı himmet, hâlisü’l-taviyyetleri, muvâzıb-i Cihâd-ı Hümâyûn ve müdâvemet-i Gazâ-yi meymûna mutasarrıf olan ‘ibâd-ı mevhibet-i mu’tadlarıdır.

Livâ-yi pâdişâhî tahtında hâzır ve âmâde bulunmağın, mu’âvenet ve müzâheret için (59b) gâh meymene ve gâh meysere gönderölüp. Bir niçe sâ’at-i ‘azîm ceng ü cidâl olup. Sa’âdetlü Pâdişâh-ı İslâm Hazretlerinin ‘âlî himmetleri ile fütûhât-ı sâmiyâtı Rabbanî, eyseri vücûh üzere yüz gösterüp. Bâd-ı nusret vezîde ve ‘asâkir-i gaybet resîde olup, âfitâb-ı ‘âlem-tâb zevâle karîb oldukda, düşmenin zevâlî müyesser ve ‘adûy-i bed-fi’âlin hezîmeti mukadder olup “Vallahu yu’tiy (mülkehü) men yeşâu²/ Kem min fietin kalîletin galebet fi’eten kesîreten

¹ Meş’ale Savaşı.

² “Allah mülkünü, dilediğine verir; Allah’ın rahmet ve ihsanı, geniştir.” Kur’an, Bakara Sûresi/247.

bi-iznillahi vallahü ma'assâbirîn"¹ mefhûmı üzere, sipâh-ı nusret intibâh-i Pâdişâhî, gürûh-i mekrûh-i Melâhide üzere muzaffer olup.

“Ve mâ'n-nasru illâ min indillahi'l-azîzil-hakîm”² hükmünce, Cenâb-ı Vâhidül-Kahhâra tevekkül ve mu'cizât-ı Hazreti Seyyidü'l-Mürselîne tevessül olunup. Bir uğurdan hücum ile, ceş-i 'umûm-i 'asker ile üzerlerine yürüş edüp, bi-'avnillahi Ta'ala hezîmet olunup. Melâhide-i makhûrânın ekseri, tu'me-i şemşîr ve hedef-i nîze ve tîr olup. Menkûs-i ma'kus olup. “Eyne'l-halâs ve eyne'l-meferr ve'l-menâs”³ deyü, bî-ihyâr kararı firâra tebdîl edüp. Mahall-i ma'rekeye karîb mevâzi'de on binden ziyâde Revâfiz'dan, makarr-ı nirân-ı cahîme doğru ehl-i sefer oldular.

Ve mezbûr Aleksandra Han-ı bî-imân tarafından gelen Kefereden: “Eyye fi'etin ve katilu'l-müşrikîne kâffeten...”⁴ emr-i mu'cibince, mürd olandan gayri, iki nefer Gürci Beğleriyle otuz kırk aznavurları girift olunup. Cümle ağrakları ve tabl-ı menhûsları ve nakkare ve kûsleri mehar mehar üstürleri ve katar katar esterleri, 'umûmen alınup. Gaziyân ü Mücâhidân, şâdân ve handân olduklarından sonra, mezbûr İmam Kulu Han-ı Reis-i Mülhidân, bakıyyetü's-süyûf olan a'vân ü dalâlet ünvanı ile kuleli tilâle perişan (60a) oldular. Mahall-i muhârebeden Nehr-i Kür kenârına varınca mesâfe-i ba'ide olmağla bî-karar olup, bir veçhile firâr etmişlerdir ki, bindikleri semendân-ı bâd-pûyân bî-mecâl ve nâ-tüvân olup, kendüleri ve her birinin atları birer vâdide zahm-nâk ve helâk olup. Hattâ niceleri, re'âyâyı dest-beste ve mahfî getirüp, müstahak oldukları üzere, cezâ vü sezâları verildi.

Ve 'asâkirden, atları ve kendüleri yarar olanlar, Nehr-i Kür kenârına varınca, 'akablerinden bir kadem dîr-münfekk olmayup. Ve 'asker-i hezîmet-rehberlerine mu'âvenet için, vilâyetden cebren getürdükleri süvârî, piyâde re'âyâdan Hazret-i Kahhâr-i bî-zevâlin 'inâyeti ile, eyyâm-ı sa'âdet-i Pâdişâhîde evc-bahşdan biri kalmayup helâk olmuşlardır.

Bi-hamdillahi Ta'âlâ bunun gibi muhârebe-i uzmâda, cuyûş-i kişver-gîr-i husrevânîden kimesne telef olmayup, mahall-i kitâlden sâlim ve gânim kalkup. 'Umûmen 'asker-i fevz-eser ile mâh-i Cümâde'l-'ulânın on ikinci günü ki, yevmü'l-hamidir.¹ Nefs-i Şamahî'ya nüzûl, müyesser ve etrâf ü eknâfa vüsûl, mukadder olup. Cümle Beğlerbeğileri ve ümerâ ve alaybeğileri ve zu'amâ ve erbâb-i timar ve ağaları ile silâhdârân ve 'ulûfeciyân-ı yesâr ve Yeniçeri tâifesi ve sâirleri ve altı seneden berü Şîrvân'ın hıfz ü hirâsetinde olan beğlerbeği ve

¹ “Allah'ın izniyle, nice az bir topluluk, daha çok bir topluluğa üstün gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir.” Kur'an, Bakara Sûresi/249.

² “Bu yardımı Allah size, sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yoksa zafer, ancak Aziz ve Hakîm olan Allah'ındır.” Kur'an, Âl-i İmrân Sûresi/126.

³ “Kaçıp sığınılacak ve kurtulacak yer yok mu?”

⁴ Sonu şöyledir: “...kemâ yukatilunekum kâffeten”: “Müşrikler sizinle toptan harb ettikleri gibi, siz de onlarla toptan harb edin.” Kur'an, Tevbe Sûresi/36.

ümerâ ve alaybeğileri ve gönüllüyanın yüzleri ağ olsun. Ber-hûr-dâr olsunlar. Cân u başların fedâ edüp, bâb-ı ikdâmda dakika fevt etmemişlerdir.

“Ve Rabbüke'l-ganiyyü zü'r-rahmeti in yeşâ yüzhibkum ve yestahlif min ba'dikum mâ-yeşâu kemâ enşâekum min zurriyyeti kavmin aherîn”² mu'cibince, ol tâife-i Mülhidîn, Vilâyet-i Şirvân'dan men' ü def' belki Vilâyet-i Fâris arzından tarh u ref' olunup. Ezmine-i sâlifeden Ehl-i İslâm'ın binâ eyledükleri **(60b)** cevâmi' ve mesâcidi makam-ı Melâhide-i fecere olmuşken, altı seneden berü Vilâyet-i mezbûre sâir Memâlik-i Hakanî ve akaalim-i Sultanîden olup; külliye vâki' olan mesâcid ve emâkin ve meâbid ve mevâtin-i âmme-i Müslimîn ile memlû olup. Devâm-ı Devlet-i Pâdişâhî ed'iyesine müdâvemet göstermek husûsunun husûlü için, belde-i mezbûreye burûc-i bârûsı muhkem ve kulleleri müstahkem buyur. Üstüvâr enbâsına mevkûf olmağın zikr olunan 'asâkir-i zafer-encâm ve cuyûş-i sa'âdet fercâme Kal'a-i Şamahı binâ olınmak mühimmât-ı Pâdişâhîdendir, deyü tenbih olunup.

Sekbânbaşı kulunuzı mî'mâr ta'yin eyleyüp. Cümleleri derûn-i dilden bezl-i makdûr-i zuhûra götürüp. Evvelâ belde-i mezkûrda olan büyü-ti kuhûta ve müsteğân-ı müte'addideyi muhît-i sûr binâsı lâzım olan mahâlli bennâ-i zirâ'ı ile ölçüldükde kulleleri ile yedi bin mîkdârı zirâ' olup. ‘Umûmen ‘asâkir-i mansûreye hüsn-i tarikle, kol kol mevzi’ ve taksim olunup.

Mâh-ı mezbûrın on beşinci günü ki yevmü'l-ahaddir,³ kal'a binasına mübaşeret olunup. Her biri safâ-yı hâtır ile ikdâmda kusûr komayup. Cümle yetmiş ‘aded kulle, burûc-ı bârûsiyle bir hısn-i hasîn binâ olunup.

Ve kadîmden hâkim-i Şirvân olanların sâkin oldukları sarayları, kemâliyle vüs'at ve tamamı ile kısmet üzere olmağın, İçkal'a olmağla, mîr-i mîran-ı muhlislerünüze ve süknâya mahall ve münâsib görölmeğın, ta'mire muhtaç olan mahalleri ihyâ ve 'imâret olunup. Ve yigirmi 'aded kulleleri ile burûc-ı cedîde ve ebdân-ı 'adîde ihdâs olunup, Âsmân-medâr ve semâ-civâr kulleleri merbût ve mevzûn nâdire-i rüzgâr ve u'cûbe-i felek-i devvâr olup. İşbu mâh-ı Recebü'l müreccebin evâsıtında itmâma **(61/a)** erişüp, aslâ kusûrî ve kûsûrî kalmayup. Sükkân-ı Kal'a ve vattân-ı belde-i mezkûranın zâd ü zevâda ve levâzım-ı mühimmâtı dahi tedârük ve ihzâr olunup.

Beğlerbeğisi ve 'askeri, ta'yin olunmak üzeredür. Bu kadar 'asker ile kal'a binâ olunmak ve bu kadar 'adû münhezim olmak emr-i 'asîr idüğü mukarrer idi. Hattâ İbrahim Han-ı bed-

¹ 3 Haziran, Perşembe.

² “Rabbîn hiçbir şeye muhtaç değildir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve arkanızdan yerinize dilediği kimseleri getirir. Nitekim sizi de, başka başka bir topluluğun neslinden meydana getirmiştir.” Kur'an, Tevbe Sûresi/133.

³ 6 Haziran Pazar.

gümân, Der-sa'âdet'de: "Şamahı Kal'ası binâ olunmak, emr-i müşküldür. Taş yerine baş gerekdir." deyü cevâb vermişdür. Fil-hakîka zikr etdüğü üzere, Hak Sübhânehü ve Ta'âlâ'nın 'inâyet ve hidâyeti zuhûr bulup, 'adûnun, bir mertebe inhizâmı müyesser olmuşdur ki, Kal'a, taş yerine baş ile binâ olunsa, 'adûnun taş yerine başları ve su yerine kanları ile tîre ve kal'a tahmir olunmak, mümkün ve müyesser idi.

Dergâh-ı Hudâ'dan her bâr tazarru'muz budur ki, düşmen 'askeri dâima bunun emsâli ibtilâdan hâlî olmayup, 'asâkîr-i İslâm mansûr ve muzaffer olmakdan hâlî olmaya.

Bi-minnehü vücûdehü, bâkî hemîşe devlet ve sa'âdet, der-mesned-i 'izzet üstüvâr-ı paydâr bâd bi-Rabbi'l-'ibâd.

Mektûb-i

'Osman Paşa

TEBRİZ'İN FETHİ

(62b) Ba'd ez feth-i fâtiha-i ceng ü cidâl ve pes ez hatm-i hâtîme-i harb ü kîtâl oldur ki: Lûtfen ve keremen bu cânib-i devlet-hâhları tarafından istifsâr-ı hâl olunursa, bi-hamdillah el-melikü'l-gaffar,¹ el'ân elem-i cismanîden müberrâ olup, gecemiz Kadir ve gündüzümüz İyd olup; yârân-ı safâ ve ihvân-ı vefâdan ba'îd olduğumuzdan âhir elem ve ıztırâbımız yokdur. Hakk Sübhânehü ve Ta'âlâ, sağ ve sâlim cümle Ümmet-i Muhammed ile mülâkat-ı şerîfiniz müyesser ve mukadder ede. Âmîn ya Mu'în.

Ve sâyir ahvâl-i etvâr-ı sefer-i zafer-âsârdan su'âl olunur ise:

Sene dokuz yüz doksan üçde vâki' olan Şa'bânü'l-mu'azzamın on beşinci günü -ki, yevmü'l-ahaddır² Erzurum-i Sa'âdet-lüzûm'dan, Dergâh-ı Rabbi'l-'âlemîne 'azîmü's-şânehü ve 'amme nevâlehü Hazretlerine tevekkül; ve Server-i Enbiyâ Sallallahü Ta'âlâ 'aleyhi-vesellem³ Hazretlerinin mu'cizât-ı şerîflerine tevessül olunup. Ve 'Azametlü Pâdişâh-ı Dîn ve şevketlü Halife-i rûy-i zemîn -Halledallahü Ta'âlâ hilâfetihî⁴ Hazretleri'nin mahzâ ihyâ-yı dîn

¹ "Bağışlayıcı olan Allah'a şükür olsun."

² 12 Ağustos 1585, Pazar.

³ "Allah'ın selâmı onun üzerine olsun."

⁴ "Allah, onun hilâfetini daim kılsın."

ve icrâ-yi Şer’-i Mübîn’i iclâ için, kal’ ve kam’ olunması, murâd-ı şerîfleri olan Vilâyet-i Tebriz üzerine ‘azîmet olunup.

‘Asker-i İslâm-i zafer-encâm ile menzil be-menzil yürüyüp, mâh-ı Ramazanü’l-mübâreğin on ikinci günü, ki, yevmü’s-sebtdür,¹ merhûm ve mağfürun-leh Sultan Selîm Han Gazî -nevverallahü Ta’âlâ merkadehü² İsmail-i Bed-âyîn’i münhezim etdüğü menzil-i mübârek Sahrâ-yı Çaldıran’a konulup.³

Ol güne gelince bir gün mürûr etmemişdi kim, Van cânibinde olan Vezîr Sinân Paşa Hazretleri ve Revân Beğlerbeğisi (63a) Hızır Paşa Hazretleri câniblerinden, baş ve dil gelmemiş ola. Ol gün Şâh Oğlu geliyor deyü haber alınup. Gürûh-i Muvahhidînin kimi, arzu-yi devlet-i şehâdet ve kimi ümmid-i tezâyüd-i câh ü ‘izzet ile bir zevk u şevk ‘ârız olmuşdu kim, na’ra-yı tekbîr ve tehlîl melâike-i mukarrebînin tesbih ve temhidine mâni’ olup, ‘avâm ortasında meşhûr olan şâha şâh gerek dedikleri kelâm-ı kavilden fiile ve belki diline almak değil, kimesne hâtırına bile gelmeyüp, bir ednâ at oğlanı yüzün yere sürüp, Hudâ’ya: “Fırak-ı dâllîni bize göster; ya baş verelüm, ya alalım, tek husûl-i merâm-ı hümâyûn bir vech-i ahsen müyesser ola.” deyü feryâd ü zâr edüp.

Alaylar düzülüp, dilâverler ser-meydânı alup, hâzır ve âmâde olmuş iken ol bî-gayret ve bî-hamiyetden eser ve haber zâhir olmayup.

Mâh-ı mezbûrın on dördüncü günü -ki yevmü’l-isneyndir⁴ Van muhafazasında olan Vezîr-i efham Sa’âdetlü Sinân Paşa Hazretleri, Van ‘askeriyle mülâki olup. ‘Asker-i Dîn’in, zevk u şevki dahi ziyâde olup.

Mâh-ı mübâreğin on altıncı günü erba’a gün⁵ Ovacıkbaşı nâm menzilde Çalapverdi Han derler bir be-nâm Sultan, evlâd ü etbâ’ıyla gelüp, arz-ı ‘ubûdiyyet edüp. On sekiz nefer âdemisiyle Hil’at-ı Hakanî giydürülüp, murâdâtı verülüp.

On sekizinci gün⁶ Hoy nâm ma’mûreye konulup. El-ân Mahmud Hasan Beğ Oğlu Sancakbeğidir. Lâkin mehâbet-i ‘askerden, cümle re’âyâ ve berâyası firâr edüp. Hâlâ Şems-i

¹ 7 Eylül, Cumartesi.

² “Allah onun kabrini nurlandırсын.”

³ Ana tarafından Akkoyunlu Sultan Uzun Hasan’ın torunu olan Şâh İsmail, Şîlik siyasetini, kan, ateş ve kılıçla Anadolu’da da yaymak istiyordu. O zamana kadar Sünnî olan Türkmen boylarını Şîleştirdikten sonra yine bu boylardan kurduğu orduyla Anadolu’yu tehdit etmeye başlamıştı. Bu belâyı def etmek amacıyla sefere çıkan Yavuz Sultan Selim Han, 23 Ağustos 1514 tarihinde Güney Azerbaycan’ın Çaldıran Ovasında, Şâh İsmail’in yüz bin kişilik ordusunu yok etti. Şah, kaçarak canını kurtardı. Yavuz, 16 Eylülde de taht şehri Tebriz’e girdi.

⁴ 9 Eylül, Pazartesi.

⁵ 11 Eylül Çarşamba.

⁶ 13 Eylül, Cuma.

Tebrizî Hazretleri nevverallahü Ta'âlâ merkadehü¹ anda medfûndur. Lillâhi'l-hamd, ziyâret-i şerîfleri müyesser olup.

Mâh-ı mübâreğin yigirmi ikinci günü selâse gün² mel'ûn-i bî-dînin harâbelerinden Merend nâm mahalle gelinüp. Hâkim olan Piyâde Oğlu İbrâhim Han iki üç bin mîkdârı gürûh-i dalâlet şî'âriyle firâr edüp. **(63b)** Re'âya ve berâyası dahi firâr edüp.

Bir anda şol mertebede virân etmişlerdür ki, konulduktan sonra Serdâr-ı Kâmkâr³ edâmallahü Ta'âlâ iclâlehu⁴ Hazretleri seyr için şehre vardıkda, yüz yıldan berü virân olmuş, bûm-i şûm yuvasına döndürölüp. Lâkin şehri mezbûrın bâğ u bâğçe ve âb ü havâsı, bir mertebede dil-küşâdır ki, ta'bîr ve tahrîrden müberrâdır.

Ve yigirmi beş Ramazanu'l-mübârekde⁵ Sofiyân nâm mahalle konulup. Hayli hûb ve ziyâde mergûb bâğ ve bâğçeleri vardur. Ol gün Kızılbaş az çok görünüp, azukçıya ulaşılp, bir mîkdâr ceng olup. Bizden düşenler, dârü'n-Naîme ve anlardan düşenler, derk-i cahîme vâsıl olup.

Yigirmi altınca gün⁶ 'âlî-dâr mahalle gelürken sol taraftan düşmen alayı görünüp. Beri taraftan dahi dilâverân-ı meydân-ı şecâ'at hazır ve amâde olup. Çarhacılar elleşüp. Serdâr-ı Şîr-i Ceng Hazretlerinin kullarından Rûmeli Delilerinden üç dört yüz mîkdârı er ile mukabele etdiklerinde, meğer Tokmak Han, üç bin mîkdârı yezid-i pür-nifâk ile ol gün çarhacı olup, iki 'asker mülâki olıcak, bâzâr-ı heycâda dellâl-ı ecel vasitasiyle, hayli alım satım olup; ferîk-i fi'l-cennete ve ferîk-i fi's-sa'îr âsâr-ı hüveydâ-peydâ olup. Beri cânibden Deliler Kethüdâsı şehîd olmak ile azcuk mukabele duran 'askere zelzele vâki' oldukda, sâlifü'z-zikr Sinân Paşa Hazretleri, Van dilâverleriyle erişüp, dilîrân-ı âhengiyle şîrâne ceng olunup.

Van ümerâsından Şâh Kulu Bilâl Oğlu Koçi Beğ, bi'z-zât Pazuki Hâkimi Kılıç Beğın başını kesüp ve Haydar Sultan dedikleri seg ki, niçe mülhid-i bed-âyîni ile başları kesilüp. Ve Karadağ Hâkimi olan Şâh Oğlunun Divân Beğisi ki, Çavuşbaşı makamında meşhûr ve müte'ârif kimesneyi dil alup. Ba'dehu Diyarbekir **(64a)** Beğlerbeğisi Mehmed Paşa⁷ Hazretleri erişüp. Bi-hamdillahi Ta'âlâ lûtf-i Rabbi'l-'âlemîn ve mu'cizât-ı Hazreti Resûl Hatim-i Nebiyyîn ve himmet-i Ashâb-Güzîn ve teveccüh-i şerîf-i Halîfe-i Rûy-i Zemîn ve du'â-i Müslimîn ile 'Asker-i Muvahhidîn mansûr ve muzaffer ve gürûh-i Mülhidîn mahzûl

¹ "Allah, onun kabrini nurlandırsm."

² 17 Eylül, Salı.

³ Özdemiroğlu Osman Paşa.

⁴ "Allah onun kudret ve kuvvetini daim eylesin."

⁵ 20 Eylül, Cuma.

⁶ 21 Eylül, Cumartesi.

⁷ Solak Ferhad Paşazâde.

olup. Şehîd olanlar, devlet-i şehâdet ile ber-murâd ve sağ olanlar, husûl-i merâmlariyle şâd olup.

Vezîr Sinân Paşa Hazretlerinin başına, bir cevherî sorguç ve Diyarbekir Beğlerbeğisi Mehmed Paşa ve İskender Paşazâde Ahmed Paşaya ikişer ablak ve sâyir Ümerâ-yi Ekrâd ve dilâverlik eden Beğlere, ablaklar sokulup; küllî feth ve nusret müyesser olmuştur. Fe-hamden sümme hamden, sümme hamden...

Ol dil alınan Dîvân Beği dedikleri merdûddan haber su'âl olundukda: “Şâh Hudâbende Mişkin Yaylasındadır, bunda gelen Şâhzâdedir. Otuz binden ziyâde ‘askeri vardır. Siz Tebriz almak değil, yanına varmayup, belki nâm ve nişânın görmeyeceksiz. Mülk-i Horasan’dan bu mahalle gelince, Kızılbaş katli’âm olmak gerekdür ki, siz hâk-i Tebriz’e kadem basasız!” deyü hayli bî-edebâne kelâm-ı fezâhât-şi’âr zâhir olıcak, gayret-i hamiiyyet Serdâr-ı pür-himmetin tamam cûş u hurûsun ziyâde eyleyüp, fi’l-hâl, mel’ûn-i merdûdu katl edüp.

Tebriz cânibinden dahi, şehir bend olmuştur. Altmış bin hânedir. İçinde olan kırk elli bin mîkdârı tülüngi, ya’ni cengci vardır. Şâh Oğlu dahi üstüne varup. Taşradan ‘asker, içerüden şehirlü tamam ceng ederler deyü, diller haber verüp.

Hakk ‘alîmdir ki, bu kelâm ‘asker kulağına girmek değil, bilenler ‘itâb ü ‘ikab edüp, her birisinde bir zevk u şevk var idi kim, lûtf-i Rabbi’l-‘âlemîn ile, yüz şâh olsa yüz çevirmezlerdi.

Bu zevk u şevk ile yiğirmi sekizinci gün¹ Tebriz’in civarında Küçükçekmece kadar uzak Acısu nâm mahalle konulup. Ol gün şehirden amân isterler ola deyü, ‘askere icâzet **(64b)** verilmeyüp.

Ertesi hüçûma niyyet olmuş iken, şîrân-ı meydân ve dilîrân-ı merdâni, demür zencirler tutmak müyesser olmayup. Konulmadan mukaddem, ‘askerin ekseri şehre hüçûm edüp. Buçuk sâ’at mîkdârı şehir bendleri dayanmayup. İzâcâe’nasru’l-lahi ve’l-feth² Nass-ı şerîfi zâhir olup; ‘asker, şehre dahil olup. Esîr ve mâl-ı ganâim gelmeğe başlayup. Başlar kesilüp, diller alınup.

Şâh Sarayı ki, Uzun Hasan Câmii kurbündedir. Ol mahalle varınca, ahşam erişüp. Beri cânibden ‘askeri döndürmeğe mîrimîrân ve ümerây-ı dilîrân varup, ‘askeri birbirinden ayırup.

‘Ale’s-seher, lûtf-i Rabbi’l-‘âlemîne muntazır iken, nısfu’l-leylde şebhûn etmek şeklinde, toplar ucuna birkaç müfsîd erüp. ‘Ale’s-seher lûtf-i Rabbi’l-‘âleme gelüp, ‘asker yerinden kalkmak değil, ‘av-‘avların kulaklarına bile komayup. Hattâ beri cânibden tevekkülâne atılan toplar, borazanî borusı ağzında iken urup. Ertesi leş-i murdarı yanında borusı bile bulunup.

¹ 23 Eylül, Pazartesi.

² “Allah’ın nusratı ve fetih gelince...” Kur’an, Nasr Sûresi/1.

Münhezim ve makhûr ‘askeri firâr edüp. Hem ol gece şehir Daruğası Peyk Oğlu, bir iki bin nefer-i gürûh-i şeyâtîni ile firâr edicek, Tebriz’in re’âya ve berâyası yarar âdemler gönderilüp. Öte taraftan mu’temed âdemleri ile bir Mushaf-ı Şerîf gönderüp. Serdâr-ı Kâmkâr Hazretlerinden, baş ve canlarına amân isteyüp.

Tekrar beri cânibden âdemler gönderilüp. Öte taraftan mu’temed âdemler ve aksakallı kişiler gelüp, sûret-i amân zâhir olıcak, ol gün şehre varmadan te’hir olunup. Mahall-i mezbûrda oturak çığırdılup. “Vilâyet ve ra’iyyet Sa’âdetlü Pâdişâhındır!” deyü münâdiler nidâ edüp. Lâkin yedi sekiz yıldan berü Şark Seferi zahmeti canlarına geçmiş ‘askerin, tenbîh, kulaklarına girmeyüp. Seherden hüçûm edüp. Emvâl ü esbâb ve eskallerini (65a) bir mertebede talan etmişlerdir ki, Timur, Sivas’a etdüğinden, yüz mertebe ziyâde olup.

Âhir, Serdâr-ı ‘Âlî-tebâr ve mîrimîrân-ı şecâ’at-şi’ârlar atlanup. Cümle esirleri alup, bir yere hıfz edüp. Mal-i ganâim alanlara kimine ‘itâb ve kimine ‘ikab olmak ile def’ olunup. Tamam-i Şehr-i Tebriz, bi-‘avni’llah el-melikü’l-‘azîz, zabt u kabz olunup. Ol gün dahi gurâb-ı nâ-pâk gibi leşleri etrafında cevelân eylediler. Lâkin münhezim makhûr ‘avdet eyleyüp.

Yevmü’l-erba’a¹ ki ‘arife gün idi. şehir-i mezbûr-i ma’mûrun bâğçeleri arasında olan bir sahrâ-yı hûb ve bir menzil-i mergûba nüzûl olunup.

Ebu’l-feth ve’n-nasr Serdâr-ı Gaziyân-ı asr Hazretleri, atdan indüğü gibi tekrar binüp. Şehre varup. Evvelâ Emir Han maktûl-i mahzûlün Sarayına varılup. Hakk ‘alîmdir ki, bir Saray-ı dil-küşâ ve bir menzil-i ferah-fezâdır ki, takrîr ve tahrîr ile vasf olmaz. Anı tamam gezüp, ba’de Uzun Hasan ve Cihân Şâh Gazî zamanlarından berü intikal eden Saray ki, Heşt-Bihişt dedikleri menzil andadır. Ol dahi kezâlik ma’mûrdır. Anı dahi seyredüp.

Ba’de Uzun Hasan Câmiine varılup. Bir musanna’ câmi-i şerîfdır ki, anın nakışına, nakkaş-i Çin ‘acizlerdir.

Sa’âdetlü Serdâr ve hazır olan dilîrân-ı nâmdâr, şükrâne namaz kılup. Evvelâ hamd-i Hudâ, ve sâniyen Na’t-ı Hazreti Mustafâ ‘aleyhi’s-selâtu’s-selâm² ve sâlisen vasf-ı Cihar Yâr-i bâ-sefâ -rıdvânullahi Ta’âlâ ‘aleyhim ecma’în³ ve rabi’ân du’â-i devlet-i Pâdişâh-i dîn ve Halife-i rûy-i zemîn olunup. Yüzler yere sürüp, hamd-i firâvân ve senâ-yı bî-girân olunup. Şeb-i va’îd tevhd ü tahmîd ve tecrîd ile ihyâ kılınup.

¹ 25 Eylül, Çarşamba.

² “Ona salat ve selâm olsun.”

³ “Allah hepsinden razı olsun.”

Ertesi ki yevmü'l-hamis¹ idi. Bayram olunup. Mîrimîrâna ve Ağalara, hil'atlar giydirülüp. Âyin-i kadîm üzere, Bayram Namazı kılınup. Hutbe-i celîle-i Hakanî, Sene 993 Şevvâlû'l-mûkerremîn **(65b)** evvelki gün hâk-i pâk-i Tebriz'de edâ olunup.

Memâlik-i Mahrûsa-i Hakaniyye -bi-'avn-i Rabbi'l-'âlemîn- dahil olup.

Mâh-ı mezbûrın ikinci günü ki, yevmü'l-cum'a² idi. 'Umûmen 'asker ile gerü şehre varılup. Uzun Hasan Câmîi şerîfnde, yüz yıldan berü Hamd-i Hudâ ve Na't-ı Mustafâ 'aleyhi's-selâm olmayup, hâşâ sümme hâşâ ki ihânet-i Ashâb-ı Güzîn olan mahallerde Hutbe-i Hakanî okunup. Re'âya ve berâya, husûsâ 'Asker-i muvahhidîn, hezâr zâr-ı enîn ile edâ-i salâvâtü'l-cum'a edüp. Feth ve nusret-i dîn ve kumad-ı düşmen-i muvahhidîn için du'âlar olunmuşdır.

Hakikatü'l-hâl nefsi-i Tebriz, hûb menzil. Hayli bî-misil ma'mûre imiş. Hâlâ bu beyt ile edâ olunur. El muharrerehü:

Bahr-i muhît-veş içi ve taşı, sâfdur
Bâğ-ı İrem ya altıdır anın ya üstidür
Târîh-i feth-i Tebriz'i tâlibi
Tâlibî dâî anın dedi o dem târîhin:
Sünnîyân aldı bugün, döge döge Tebriz'i
Sene: 993³

Mâh-ı mezbûrın dördüncü günü, ahad gün⁴ Van muhafazasında olan Vezîr Sinân Paşa Hazretlerine, Tebriz muhafazası ısmarlanup. Serdâr Hazretleri otağına geldükde, tamam müşâvere ve ta'yîn ve tenbîh olundukdan sonra, bir cevher-i a'lâ kılıç ve bir murassa' toplu a'lâ balıkçıl sorguç ve iki hil'at-ı fâhir ihsân olunup.

Hem ol gün Kal'a-i Tebriz'in binâsı, kol kol ve taraf taraf eger mîrân-ı mîrân ve şâhân-ı selefden Şâm-Gazan derler bir be-nâm Sünnî Pâdişâhın Türbesi ki, şehirden taşra Hazreti Eyyub kadar menzildir. Mâh-ı mezbûrın altıncı günü⁵ Serdâr Hazretleri ile ziyârete varıldı. Bir kubbe-i bülekd kadrdir ki, kubbe-i eflâk, anın kemer bendine erişmez. Hakka budur ki, binâsı takrîr ve tahrîr ile iz'ân olunmaz. Eđerçi Rûy-i zemînde Ayasofya binâsının misli bulunmaz; bunun ba'zı ta'rif olınacak mahalli, andan yüz ziyâdedir. **(66a)** Cümle-i vafından birisi,

¹ 26 Eylül, Perşembe.

² 27 Eylül, Cuma.

³ Ebcedle: 993 (1585).

⁴ 29 Eylül, Pazar.

⁵ 1 Ekim, Salı.

seksen bin kiremid¹ üzerine Kelime-i Tevhîd yazılıp, saf saf binâ ortasında dizilmiştir. Bir yek-pâre hem-vâr kubbedür. Anın içinde bir köşesinde, bir musanna' kâşî müzehheb küçük kubbe dahi olup, Mezâr-ı Şerîf andadır.

Sâbika't-tâ'at eden ümerâdan Mekri Mîre Beğ ki, Meraga Hâkimi idi. Kendü sancağından 'asker ile Meraga'ya ve Erdebil üzerüne hücum edüp. Hayli vilâyet talan-ı virân edüp. Meraga'ya bir hâkim nasb eyleyüp. Kesilen başlar ve diller ile bu cânibe gelürken yolda Kızılbaş rast gelüp. Hayli ceng edüp. Bi-'inâyetullahi Ta'âlâ mansûr ve muzaffer, mâh-ı Şevvâlin on üçüncü günü Ordu-yi Hümâyûn'a dahil oldukda, Diyarbekir Beğlerbeğisi istikbâl eyleyüp. Gelen başları üzere 'âlemleri ser-nigûn küllî şöhret ü 'azîm şevket ile geldükde, mîr-i müşârun-ileyhe, bir kılıç ve bir hil'at ve iki ablak ve üç oğluna birer hil'at ve ikişer ablak ve altı nefer Ağalarına birer hil'atlar giydirülüp. Küllî ri'âyetler olunup.

Ve Van ümerâsından Bırados(t) Beğlerinden Seydî Beğın serhaddine altı nefer Sultan ve üç bin mîkdârı Kızılbaş ile gelüp. Küllî muharebe ve mukatele etdüklerinde -bi-'avni'llahi Ta'âlâ- eyyâm-ı Hümâyûn-i Pâdişâhîde feth ve nusret, 'Asker-i İslâmın olup. Serdârları olan Allah Kulu Sultanı diri dutup. Ve bî-hadd Beğzâde ve Korçılar(ın) başları kesilüp. On dördüncü gün anlar dahi orduya dahil olup. Anın dahi üç âdemisine hil'at ve sâyirlerine husûl-i merâmlariyle ri'âyetler olundu.

Ve Anadolu Kadı-'askerinin Tezkirecisi, hâric medreseye tâlib imiş. Nefs-i Tebriz'de Cihân Şâh Medresesi, hâliyâ Sa'âdetlü Vezîr-i A'zâm -edâmallahü-Ta'âlâ iclâle-Hazretlerinin kendi nâm-ı şerîflerine medrese edüp. Müşârun-ileyh Tezkireci Efendiye, yevmî kırk akça ile ba'dehü (66b) ba'de dahilden İstanbul'da Şâh Sultan Medresesi, ba'dehü Semâniyeden bir elli ile dahil medrese, ba'dehü beş yüz akça ile Mevlevîyyet şartiyle Tebriz Kadılığı sadaka olundu.

Mâh-ı Şevvâlin on dokuzuncu günü,² Kal'a-i ma'mûrenin Tebriz kapusına kapu asıldı. Ve kapu-kulları binâ etdüğü kulleler tamam ma'mûr oldu. Ve Anadolu binâ etdüğü cânib dahi ol gün tamam olup, kullelerden toplar atıldı.

'Azm edüp Hazreti 'Osman Paşa
Çekdi Şâh üstüne tîğ-i hûn-rîz
'Asker-i Rûm ile Şark Ellerine
Sürdü ol Husrev gazî şeb-dîz
Tâc ü tahtın bıragup Şâh-ı 'Acem

¹ Tuğla olmalı.

² 14 Ekim, Pazartesi.

Kılıcı havfî ile etdi girîz
Dökülüp kanı Kızılbaşların
Oldu hâki ‘Acem’in hûn-âmîz
Havf-i tîğ ile gürûh-i Rafıza:
Dimege başladı Sünnîyüz biz
Bu zafer kime müyesser oldu
Kime verdi bunu ol Hayy ü ‘Azîz
‘Abdî-i bende dedi târîhin:
‘Avn-i Hakk ile alındı Tebriz.

Sene: 993

*

Şâh-ı Sultan Murad-ı deryâ-dil
Ola dâim serîr-i a’lâda
İktizâ etdi sarây-ı a’lâsı
Kalmaya Rafizî bu dünyada
Oldu me’mûr Mustafâ Paşa
Kışver-i Şark’ı vermeğe bâda
Etdi teshîr ol Mülk-i Şirvân’ı
Menzili Cennet ola ‘ukbâda
İki Serdâr ba’dehu me’mûr
Oldular feth-i Şarka âmâda
Lîk târîh-i feth-i Tebriz’e
Mâni’ idi ol iki arada
Ol iki ref’ olıcak aradan
Oldu me’mûr Özdemür-zâde

(67a)

Ya’ni ‘Osman-ı asr gazî-i vakt
A’nî ol zât-i feth ma’nâda
Dâyima Hakk riyâz-ı feth ü zafer
Ede me’vâ o serv-i azâde

Çün kemâl-i 'atadır âfetden
Verdi nusret o tab'-ı vakkada
Oldu Fermân o kavm-i Dâlle
Ki ede da'vet tarîk-i irşâde
Çün değıldi sa'âdet-i ezeli
Rehber ol zümre-i pür-ifsâde
Lâ-cerem şu şimâli farz oldu
Ol gürûh-i dalâlet-icâde
Yürüdi aldı Şehr-i Tebriz'i
Kuvvet olsun o menba' dâda
Verdi Mukatta'da müjde-i târîh
Mısrâ'-i sâni zihn-i nekkada
Keşfiyâ körlüğüne gür Şâh'ın
Aldı Tebriz'in Özdemür-zâde

Sene: 993

Mâh-ı Şevvâli'l-mübâreğın yiğirminci günü¹ selâse. Ahşam namazında casûs gelüp. 'Ale's-seher cânib-i erba'adan düşmen gelür deyü haber vermeğın, seherden Vezîr Sinân Paşa Hazretleri da'vet olunup. Düşmen üstüne varıcak 'askere serdâr edüp, on beş pâre dârbuzân verilüp. Cânib-i erba'adan kol kol 'asker ta'yîn olundukda seherden atlandıklarında Sinân Paşa Hazretleri kolundan düşmen gelüp. Dahve-i kübrâdan mağrip zamanına değın 'azîm ceng olup.

Ümerâ-i Ekrâddan Mahmud Hasan Beğ ve Hâlid ve Siverek'den ma'zûl Yardım Beğ ve sâbıka Faş Beği olan Hüseyin Beğ ve Ekrâddan Sultan Hüseyin Beğ, Sipâhî Oğlanları Kâtibi Mehmed Çelebî ve Mustafâ Kethüdâ ve Hâcı Paşa akrabası Müteferrika ve Niğbolu Alaybeği, Vezîr-i 'azâm Hazretlerinin çâşni-gîr başısı Ahmed Ağa ve Arpa Emîni 'askerden meşhûr şehîd olan bunlardır.

Ve Ken'ân-ı bî-dîn Kızılbaş olup; tâc giyüp. Hâşâ sümme hâşâ (67b) sebb-i Şeyheyn² etmeğile, ri'âyet olunup.

Sâyir hurda 'askerden bî-hadd u lâ-yu'âd Müselmana, devlet-i şehâdet müyesser olup. Beğlerbeğiler, birbirisine ta'assub etmeğile 'askere bir mıkdar inkisâr vâki' oldu. El-hükmü-

¹ 15 Ekim, Salı.

² Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'e küfretmek.

lillâh el-vâhidül-kahhâr¹ öte cânibden azcık baş ve bir meşhûr Sultan alınup. Yeniçerilerden Tebriz Ağası olan Yahya Subaşı, şehîd olmuşdur.

Ol düşmen-i dîn ve gürûh-i dâllînin bir mîkdâr galebesinden şehir halkına tamam ferah ve sürûr hâsıl olup. Tenhada buldukların soymağa ve öldürmeğe başladıklarında, canı acımış ‘askere Serdâr Hazretleri cânibinden yağma ve katli’âm olsun diye emr-i şerîf yoğiken, taraf-ı Rabbi’l-’âlemîn’den katli’âm ve yağma tamamdır deyü bir nidâ peydâ olmak ile, ‘asker bir uğurdan hücum edüp. Şehirde ve orduda bulunan şehirlinin erkek ve dişisinden bî-hadd ve lâ-yu’add âdem kırılıp, mâl ü menâllerin yağma ve talan edüp.

Serdâr Hazretlerine haber gelicek, fi’l-hâl atlanup, kol kol ve taraf taraf Ağalar gönderilüp. Katli’âmdan men’ olunup. Yağma def’ olmamak ile, yedi sekiz nefer âdeme siyâset olunup. Yine dahi def’ olmayup.

Bu elem ve ıztırâbdan Serdâr-ı ‘Âlî-tebâr Hazretleri, mâh-ı mezbûrın yiğirmi ikinci günü, cum’a gün² hasta olup.

Ol muharebe gününden sonra Kızılbaş, etrafımızdan zahîre aldirmayup. Ordudan taşra bir at oğlanı çıkmayup, etraftan deve ve at sürmeğe başlayup, tamam galebe şeklinde olup. Sâlifü’z-zıkr Mîre Beğ karavulda iken deve sürenlere rast gelüp. Hayli deve alup. Bir mîkdâr yüz aklığı olup. Mezbûr Mîre Beğ hil’at ü ihsân olup.

Mâh-ı mezbûrın (68a) yiğirmi dokuzuncı günü, cum’a gün³ cemî’ ‘askerden yiğirmi dört nefer Sancakbeği muhafazaya ta’yîn olunup. Rûmeli’nden dört nefer Sancakbeği ta’yîn olmağile, Rûmeli ‘askeri otak üstüne gelüp. Küllî edepsizlik ve dilâzârlık edüp. Hattâ otağı taşa dutup. Paşa kulları hücum edüp, fitne oliyazup. Rûmeli ‘askeri çadırlarına güc ile erişüp.

Mâh-ı Zi’l-ka’detü’l-harâmın gurreci günü ki, yevmü’l-cum’adır.⁴ Cânib-i erba’adan yine düşmen gelmek mukarrer olınacak, üslûb-ı sâbık üzere etrâfa ‘asker çıkup. Düşmene mukabele olıcak. Yine dahve-i kübrâdan kara mağribe değin ‘azîm ceng olup.

Diyarbakir Beğlerbeğisi Mehmed Paşa şehîd olup. Karaman Beğlerbeğisi Murad Paşa⁵ diri alınup. Anadolu’dan Hamîd Sancağı Beği Pîrî Beğ diri alınup. Ve Bursa Beği Çerkes Mustafâ Beğ ve Teke Sancağı Beği Bostancıbaşılığından çıkan Hasan Beğ ve Semendire Sancağı Beği Bayır Tilkisi Sinân Beğ ve Kütahya Alaybeğisi Bekir Beğ ve Hamîd Alaybeğisi Muharrem Beğ, -bi-irâdetullahi Ta’âlâ- ol gün devlet-i şehâdet ile müşerref olup. ‘Asker-i

¹ “Hüküm, tek ve kahhar olan Allah’ındır.”

² 17 Ekim.

³ 24 Ekim.

⁴ 25 Ekim, Cuma.

⁵ Kuyucu Murat Paşa.

İslâm mağlûp şeklinde olmağıle toplar zencirine gelince Kızılbaş hücûm edüp. Hayli inkisâr vâki' olmağıle gürûh-i şeyâtîn sürûr, 'Asker-i Dîn bir mîkdâr mahzûn olup.

Serdâr Hazretleri hasta olmağıle, hâlimiz harâb ve bağırımız kebâb olup. El-'iyâzü-billâh düşmen kavi olup, 'Asker-i İslâm'a zarar erişmek ihtimâli olmağın, muhafazaya ta'yîn olunan Vezîr Sinân Paşa Hazretleri, 'asker ile çıkmak için, eline Serdârlık hükmün verüp. Trablusşam Beğlerbeğisi (68b) olan Hadım Ca'fer Paşa Diyarbekir Beğlerbeğiliği ile muhafazaya ta'yîn olunup, kılıç ve hil'at verilüp. Ol gün kal'aya girüp. Karaman, Haydar Paşaya; Kars, Habeş'den ma'zûl Hızır Paşaya; Trablusşam yine 'Alî Paşaya mukarrer olup.

Ve mâh-ı mezbûrın dördüncü günü isneyn günü,¹ nefsi Tebriz'den kalkup. Şâm-Gazan dedükleri mahalle konulup.

Şâh Oğlu 'umûmen 'asker ile ardımızca gelüp. Bir 'azîm ceng oldu ki, evvelki cenglere nisbet olunmaz. Merhûm Mehmed Paşa Kethüdâsı Husrev Kethüdâ, ol gün şehîd oldu.

Ve mâh-ı mezbûrın altıncı günü ki, yevmü'l-erba'adır.² Ol gece altı sâ'atden sonra merhûm, mağfûr Serdâr-ı şehîd, rûh-i şerîfin, Hâzin-i Dârü'n-Na'ime teslim edüp. Âlâm-ı dünyadan halâs oldu.³ İnnallahe ve innâ ileyhi râci'ün.⁴

Ol gün gerü Şâh Oğlu gelüp 'azîm ceng olup. Hakk sübhânehü ve Ta'âlâ 'inâyet ve hidâyet kılup, düşmen-i sındırup, binden ziyâde baş ve tabl ü alemleri alınup. Münhezim ve makhûr dönüp gitdiler. Artık dahi gelmeyüp, sıhhat ve selâmet ile Van'a dahil olundu.

Hakk Sübhânehü ve Ta'âlâ sizinle dahi sıhhat ile mülâkat müyesser ede. Âmîn, ya mu'în.

Temmet

Bende **Rahimîzâde**

Çavuş-i Dergâh-i 'Âlî

SÖZLÜK

Âb ü havâ	: Su ve hava; iklim özellikleri.
Âb-ı rû(y)	: Yüz suyu; şeref, haysiyet.
Âbidâne	: İbadet eden kimseye yakışır şekilde.
Acâib	: Şaşılacak, garip, tuhaf.
Adâvet-i külli	: Büyük düşmanlık.

¹ 28 Ekim, Pazartesi.

² 30 Ekim, Çarşamba.

³ On üç gündün beri hasta olan Kafkasya ve Tebriz fâtihi, Vezîr-i A'zam ve Serdâr-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa 59 yaşında vefat etti.

⁴ "Biz, Allah'ın kuluyuz ve ancak ona döneceğiz." Kur'an, Bakara Sûresi/156.

Adem mülkü	: Yokluk âlemi.
Âdem-zad	: İnsan.
Adû/ 'adüvv	: Düşman.
Aduvv-i bed-fiâl	: Çok kötü işler yapan düşman.
Adüvv-i düşman	: Düşmanın düşmanı.
Âğâz	: Başlama.
Ağruk	: Ağırılık.
Âher	: Başka, diğer.
Âheste	: Yavaş, ağır.
Ahibbâ	: Ahbaplar, dostlar.
Ahidleşme	: Sözleşme.
Âhirül-emr	: Sonunda, nihayet.
Ahtarmak	: Aşağı düşürmek.
Ahvâl	: Hâller, durumlar, şartlar.
Ahvâl-i mestûr	: Bilinmeyen durumlar.
Akdâm	: Ayaklar.
Âkilâne	: Akıllıca, akla uygun.
A'lâ	: Yüce, pek yüksek.
Alâ kadri't-tâka	: Gücü yettiği kadar.
Âlâm-ı dünya	: Dünya elemleri, acıları.
Ale'l-husûs	: Hususiyle, özellikle, en çok.
Ale's-sabâh	: Sabah erkenden.
Ale's-seher	: Gün doğmadan önce.
Âlet-i harb	: Savaş araçları.
Âlî	: Yüce, ulu.
Âlî-tebâr	: Soyu yüksek, asîl.
Amân	: Eminlik; bağış.
Amel-i sâlih	: Dine göre makbul olan iş.
Ân-karîb	: Yakında.
Ârâm	: Yerleşme, dinlenme; karar kılma.
Arz-ı ubudiyet	: Kulluk, aşırı bağlılık.
Arzu-yi devlet-i şehâdet	: Şehid olma mutluluğuna erme arzusu.
Asâkir	: Askerler.
Âsâr	: Alâmetler, işâretler.
Asâyîş	: Huzur, güvenlik.
Ashâb	: Haz. Muhammed'i gören ve sohbetinde bulunanlar.
Âsî	: Karşı gelen, isyankâr.
Âteş-i iftirâk	: Ayrılık acısı.
Av-av	: Köpek havlaması.
Ayân	: Belli, açık, gözle görünen.
Âyin-i kadîm	: Çok eski zamanlara ait töreler.
Ayş u işret	: Yeme içme.
Azık	: Kumanya, yiyecek.
Azim	: Büyük, ulu.
Azim	: Karar, niyet.
Aznâvur	: Gürcü beği.
Ba'de	: Sonra.
Ba'îd	: Uzak.
Bâ'is	: Sebep.

Bâd-ı şimâlî	: Kuzey rüzgârı.
Bâğ-ı cinân	: Cennet bahçeleri.
Bahr-i muhit-veş	: Okyanus gibi.
Bâ-husûs	: Hususiyle, hele, en çok.
Bârî-Hudâ	: Allah.
Bârû	: Kale duvarı, sur.
Bed-âyîn	: Geleneği, göreneği kötü olan.
Bed-kâr	: İşi ve hareketi kötü.
Bed-maâş	: Yaşayışı ve davranışları kötü
Bednâmlık	: Fenalık.
Be-gayet	: Son derece, pek ziyade.
Bellü başlu	: Gayri Müslimlerin ileri gelenleri.
Be-nâm	: Namlı, ünlü.
Bende	: Kul, köle, bağlı.
Benî âdem	: Âdem oğulları, insanlar.
Ber-hurdâr	: Mes'ut olma, sevinme.
Berk	: Pek sağlam.
Ber-karâr	: Kararlı, .
Berk-i hazan	: Sonbahar yaprağı.
Berkitme	: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.
Bark-vâr	: Şimşek gibi.
Ber-taraf etmek	: Bir yana atmak, ortadan kaldırmak.
Beyâbân	: Çöl, sahra.
Bezîrgân	: Kervan sahibi tâcir.
Bezl-i makdûr	: Elden geldiği kadar yapma.
Bi-'avnillahi-Ta'âlâ	: Yüce Allah'ın yardımıyla.
Bî-akl	: Akılsız.
Bî-bedel	: Benzeri olmayan, eşsiz.
Bî-din	: Dinsiz, kâfir.
Bî-hesâb	: Hesapsız, sayısız.
Bî-hûş	: Şaşkın, akli başından gitmiş.
Bî-huzûr	: Huzursuz, rahatsız.
Bil-cümle	: Bütün, hep.
Bile	: Birlikte.
Binâ etmek	: Bir yapı kurmak, inşa etmek.
Bî-nihâye	: Sonsuz, tükenmez.
Bî-pâyân	: Sonsuz, sınırsız.
Birle	: İle, bireber.
Bîrûn	: Dışarı, dış.
Bî-ser	: Başsız .
Bûm-i şûm	: Uğursuz baykuş.
Burc-i beden	: Kalenin kule ve duvarları.
Burûc-i cedîde	: Kalenin yeni yapılmış kuleleri.
Bünyâd	: Temel, esas.
Caiz	: Olması mümkün, yapılması uygun.
Cân-ı ber-cehennem	: Canı cehenneme, cehennemlik.
Cânib	: Yön, taraf.
Cânib-i erba'a	: Dört yön.
Cânib-i kibliye	: Kible tarafı.

Cârî	: Akan, yürürlükte olan.
Cebe	: Halka veya zincirden yapılmış örme zırh.
Cebren	: Zorla.
Cem' olma	: Toplanma, bir yere yığılma.
Cemî âlem	: Bütün halk, herkes.
Cemiân	: Hepsi birden.
Cemiyet	: İnsan topluluğu.
Ceng ü cidâl	: Savaş ve vuruşma.
Ceng	: Savaş.
Cengci	: Savaşçı.
Cevşen	: Zırh, savaş elbisesi.
Cidal	: Savaş.
Ciğer-küşe	: Ciğer köşesi, çok sevilen.
Cilâ verme	: Süsleme, gösteriş yapma.
Cisr	: Köprü.
Cuyûş-i kişver-gîr	: Memleketler zapteden ordu.
Cündî	: Süvari, atlı asker.
Çâh	: Kuyu, çukur.
Çâker-i bî-çâre	: Zavallı, garip kul.
Çarkacı	: Öncü asker.
Çâşni-gîr	: Sarayda ahçı başı.
Çerlepe	: Gösterişsiz, fakir.
Çihâr yâr-i bâ-safâ	: Dört Halife: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali.
Dâd	: İhsan, yardım; imdat.
Dâgyân	: Azgınlar, serkeşler.
Dahve-i kübrâ	: Kaba kuşluk vakti.
Dârbuzân/darbezen	: Bir çeşit kale topu.
Daire-i mansıb	: Belirli bir ölçü ve usulle verilen rütbe.
Danışık	: Fikir alış verişi, görüşme.
Darb	: Vurma, dövme.
Daruğa	: Asayişe bakan, inzibat.
Dârü'n-naîm	: Cennet.
Dâvâ-i merd	: Mertlik gösterisi.
Dellâl	: Bir haberi bağırarak duyuran kimse.
Dergâh-ı Hak	: Allah'a yalvarma yeri.
Derk-i cahîm	: Cehennem dibi.
Der-meyân	: Ortaya koyma, anlatma.
Dest-bazu	: El kol.
Dest-bûs	: El öpme.
Deşt	: Ova, sahra, kır.
Dırahtan	: Ağaçlar.
Dilâver	: Yiğit, cesur.
Dilâzârlık	: Kalp ve hâtır kırıcı.
Dilîrâne	: Yiğitçe.
Dil-küşâ	: Gönül açan, kalbe ferahlık veren.
Dimâğ	: Beyin.
Divân	: Meclis, toplantı.

Dizdâr	: Kale muhafızı.
Düldül-fiâl	: Hz. Ali'nin atı gibi yürüyen at.
Dü-nîm	: İki buçuk.
Ebnâ-yi sipâhiyân	: Sipahi ordusu, atlı askerler.
Ecil	: Sebep.
Ednâ	: Zavallı, aşağı.
Efdal	: Üstün, daha faziletli.
Ehl-i hiref	: Kumaş dokuyan sanatkârlar.
Ehl-i iyâl	: Aile, çoluk çocuk.
Ehl-i irfân	: İrfan sahipleri.
Ekâbirân	: İleri gelenler, büyükler.
Ekl etme	: Yeme.
El'ân	: Şimdiki hâlde, hâlen.
Elfâz	: Kelimeler, sözler.
El-hâsıl	: Sözün kısası, kısaca.
Emr-i 'ubûdiyet	: Kulluk emri.
Emr-i ma'rûf ve nehy-i münker	: Dinimize göre yapılması gerekenleri teşvik, yapılmaması gereken işleri de önlemeye çalışma.
Emvâl	: Mal mülk, servet.
Enbûh	: Çok kalabalık.
Endaze	: 65 cm'lik bir uzunluk ölçüsü.
Erzâk	: Yiyecekler.
Esbâb	: Sefer ve savaş malzemesi.
Esb-i siyah	: Siyah at.
Eskam-ı tekâsül	: Tembellik hastalığı.
Ester	: Katır.
Eşcârât	: Ağaçlar.
Evlâd ü etbâ	: Çoluk çocuk ve maiyette bulunanlar.
Eyyâm	: Günler.
Eyyâm-ı mezkûr	: Zikredilen, anılan günler.
Ezin-cânib	: Bu taraftan.
Ezmine-i sâlife	: Eski zamanlar.
Ezvâc	: Peygamberimizin eşleri, zevceler.
Fahrü'l-Enâm	: Bütün yaratıkların övücü Hz. Muhammed.
Fârigul-bâl	: Kalbi rahat, huzurlu.
Fe- hamden sümme fe- hamden	: Binlerce şükürler.
Fehm-i ahlâk	: Ahlâk anlayışı.
Ferâgat	: Vazgeçme, el çekme.
Ferah	: Sevinç, geniş, açık.
Feramûş	: Unutma, hatırdan çıkarma.
Ferişte	: Günahsız, masum, melek.
Feryâdçı	: Yardım isteyen.
Feryâd-res	: Feryat edenin imdadına yetişen.
Fevc fevc	: Bölük bölük, akın akın.
Fevt olmak	: Ölmek, kaybetmek.
Fırak-ı dâllîn	: Doğru yolu şaşırılmış, günaha girmiş.
Fil-cümle	: Sözün kısası, nihayet.
Filori	: Venedik parası.

Fil-vâki	: Gerçekten, doğrusu.
Fitil	: (silâhta) ateşleme.
Gaflet	: Dalgınlık, boş bulunma, ihmal.
Galebe	: Galip gelme, yenme.
Ganî	: Zengin, varlıklı, bol.
Ganimet	: Düşmandan alınan mal.
Garâib	: Şaşılacak şeyler.
Garet	: Yağma, çapul; düşmana saldırma.
Gark olma	: Batma, boğulma.
Gazâ	: Din uğruna savaş.
Gedik	: Düşmana saldırılarak açılan yer; yıkık yer.
Girift	: Yakalama, tutma.
Giriftâr	: Tutsak, esir.
Girîzân	: Kaçan, kaçıcı.
Giryân	: Ağlayan.
Gulüvv	: Üşüşme, hücum.
Gulüvv-i âmm	: Genel hücum.
Gûnagûn	: Türlü türlü, renk renk.
Gurre	: Arabî ayların ilk günü.
Gürûh	: Kalabalık.
Gürûh-i muvahhidîn	: Müslümanlar topluluğu.
Güzide	: Seçkin.
Hâil	: İki şey arasında engel, mani.
Hâksâr	: Toz toprak içinde kalmış, perişan.
Hâlî	: Tenha, boş, sahipsiz.
Hâliyâ	: Şimdiki halde, şimdiki zamanda.
Hall ü hâlince	: Duruma yakışır şekilde.
Hamd-i firâvân	: Sonsuz şükürler.
Harâmzâde	: Veledi zina, piç.
Harb ü kitâl	: Savaş, vuruşma, boğazlaşma.
Harbe	: Kısa mızrak, süngü.
Hasâret	: Zarar ziyan.
Hâsıl olmak	: Meydana çıkmak.
Hasmâne	: Düşmanca.
Hatar	: Tehlike.
Havf	: Korku, korkma.
Hazır baş	: Toparlanma, hazır olma.
Hâzin-i dârü'n-na'im	: Cennetin bekçisi.
Hedâya	: Armağanlar, hediyeler.
Hemîşe	: Daima.
Hem-vâr	: Düz, uyumlu.
Hengâme	: Kavga, gürültü.
Hengâm-ı bahar	: Bahar mevsimi.
Heşt-Bihişt	: Safevî Şâhı I. Tahmasb'ın yaptırdığı Sekiz Cennet adlı saray.
Hevâ-yi bâhir	: Yalancılık ve hile yapma arzusu.
Hezâr	: Bin.
Hezimet	: Bozgun.

Hıfz	: Saklama, koruma.
Hıfz u hirâset	: Koruma ve bekleme, saklama.
Hîn	: Zaman, vakit.
Hod-baş	: Kendi başına.
Hod-kat'a	: Katiyen, asla.
Hod-vücûd	: Kendisi, varlığı.
Hûb	: Güzel, hoş, iyi.
Huceste	: Uğurlu, hayırlı, kutlu.
Hûn	: Kan.
Hûn-i merdüm	: İnsan kanı.
Husûsen	: Ayrıca, bilhassa.
Hutbe-i Hakanî	: Padişah adına okunan hutbe.
Hüveydâ	: Açık, besbelli.
İlgar	: Akın etme, hücum.
İlca	: Tabîî sıcak su, kaplıca.
İtlak	: Salıverme, af.
İ'câzât	: Şaşırtma, acze düşürme.
i'timâd	: Güvenme, inanma.
İbrişim	: İpek ipliği.
İbtidâ-i fecir	: Tan yerinin ağarmaya başlaması.
İcrâ-yi şer'i mübîn	: Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirme.
İctinâb	: Sakınma, uzaklaşma.
İyd-i şerif	: Dinî bayram.
İdrâk	: Anlama, kavrama.
İdüğün	: Olduğunu.
İftirâk	: Ayrılma, dağılma.
İhâta etme	: Kuşatma, çevirme.
İhrâk	: Ateşe verme, yakma.
İhtimâm	: Dikkat ve titizlik gösterme.
İhtisâr-i hâl	: Kısaca, ayrıntılara girmeden.
İhtiyâr etme	: Seçme, tercih etme.
İhtiyât	: Tedbirli davranma.
İhvân-ı bâ-sefâ	: Saf/içi temiz kardeşler.
İhvân-ı vefâ	: Vefalı, samimî dostlar.
İhya etme	: Diriltme, canlandırma.
İhyâ-yı dîn	: Dine kuvvet ve şân kazandırma.
İkab	: Azarlama, tersleme.
İkab	: Eziyet, cefa.
İktidar	: Güç yetme, yapabilme.
İllâ	: Mutlaka.
İlm-i nâfi'	: Faydalı ilim.
İn'am	: Nimet verme, iyilik etme; yeniçeri aylığına yapılan zam.
İnhâ-i muhibbân	: Dostlara ulaştırma.
İnhizâm	: Bozulma, yenilme, mağlup olma.
İnkıyâd	: Boyun eğme, itaat etme.
İstifsâr-ı hâl	: Hâl hâtır sorma.
İstikbâl	: Karşılama.
İstimâ	: İşitme, duyma.

İtmâm	: Bitirme, tamamlama.
İttifâk	: Birleşme, uyuşma, sözleşme.
İvecek	: Acele etme.
İzdiyâd	: Ziyadeleşme, çoğalma.
İzhâr	: Gösterme, meydana çıkarma, hazırlama.
Kabil-i tahrîr	: Yazılması mümkün.
Kaçu savaşı	: Kaçarken geriye ok atma.
Kadir olma	: Gücü yetme.
Kafes-i ten	: Can kafesi.
Kahraman-ı katil	: Öldüren kahraman.
Kahren	: Zorla, ezerek.
Kaht	: Kıtılık, yokluk.
Kaim	: Ayakta duran.
Kal'	: Koparma, sökme, yerinden etme.
Kam'	: Ezme, kırma; zaptetme.
Kâmkâr	: Dileğine ulaşmış, mutlu.
Kân	: Maden ocağı, kaynak.
Kanda	: Nerede.
Karanglık	: Karanlık.
Karar etme	: Bir yerde durma, karar verme.
Karavul	: Gece gezen asker, devriye.
Kârban-saray	: Kervansaray.
Karındaş	: Kardeş.
Karîb	: Yakın.
Karye	: Köy.
Kâşî	: Bir çeşit çini.
Kat'a	: Kesinlikle.
Kat'ı-âsân	: Çok kolay.
Katâr	: Deve sürüsü.
Katre	: Damla.
Kavî	: Sağlam, güçlü.
Kayu	: Kaygı, endişe.
Kelâm-ı fezâhât	: Kaba sözler, sözle yapılan rezalet.
Kemân-dâr	: Yay tutan, ok atan.
Keşân be-keşân	: Sürükleye sürükleye götürme.
Kethüda	: Kâhya.
Kevn ü mekân	: Kâinat.
Kezâlik	: Keza, bunun gibi.
Kıdve-yi bagiyân	: Âsilerin başı.
Kıristan	: Çöl.
Kırkınlık	: Bozgun.
Kifâyet	: Yeterlik.
Kile	: Ölçek.
Kimesne	: Kimse.
Kiyahat	: Otluk, otlak yerler.
Korçı	: Bekçi.
Koyulma	: Hücuma geçme, takip etme.
Kudret-i Rabbül âlemin	: Âlemlerin Rabbi Allah'ın kudreti.
Kudretullah	: Allah'ın kudreti.

Kudûm-i nevbahar	: İlkbaharın gelişi.
Kûh	: Dağ.
Kurb	: Yakın.
Kûs/kös	: Savaş davulu.
Kûşe	: Köşe.
Kuttâ-i tarîk	: Yol kesenler.
Küffâran	: Kâfirler.
Küffâr-ı hâksâr	: Bozguna uğrayan, perişan kâfirler.
Külâh-ı şükûfe	: Çiçek külâhı.
Küllî	: Bütün.
Küstâhâne	: Haddini aşarak, arsızca.
Kütakût	: Göğüs göğüse döğüşme.
Kütüb-i Erba'a	: Dört kutsal din kitabı.
Laîn	: Lanetlenmiş.
Lâ-mekân	: Mekândan münezze (Allah).
Lâ-yu'add	: Sayısız, pek çok.
Lerze	: Titreme.
Leş râyihası	: Leş kokusu.
Libas	: Elbise, giyecek.
Lû'b	: Oyun, eğlence.
Ma'zûl	: Azledilmiş, işinden çıkarılmış.
Ma'zûr	: Özürlü.
Mâ-bâkî	: Geri kalan.
Mâ-beyn	: İki şeyin arası.
Mahall	: Yer.
Mahall-i heycâ	: Savaş yeri.
Mahall-i iştibâh	: Şüphe sebebi.
Mahall-i me'mûr	: Emrolunan yer.
Mahbûbe	: Güzel kadın.
Mahbûs	: Hapsolünmüş.
Mâh-ı mezbûr	: Adı geçen ay.
Mahzâ	: Ancak, yalnız.
Mahz-ı hulûs	: Halis samimiyet.
Mahzûl	: Perişan, rüsva.
Mahzûn	: Hüzünlü, tasalı.
Mâil	: Meyilli, istekli; benzer.
Makam-ı tenzîl	: Alçak yer.
Makhûr	: Bozguna uğratılmış, yenilmiş.
Makule	: Takım, çeşit.
Mâl ü menâl	: Varı yoğu, bütün varlığı.
Mâ-melek	: Nesi varsa, olanca şey.
Mansûr	: Allah'ın yardımıyla galip gelmiş.
Meâl	: Netice, mâna.
Mecrûh	: Yaralanmış.
Mefhâr-i âlem	: Kâinatın övüncü, Hz. Muhammed.
Mefhûm-i cüz'i	: Parçanın anlaşılması.
Mefhûm-i lâtif	: Hoş mâna.
Meksûr	: Kırılmış.

Mel'ûn	: Lanetlenmiş, kovulmuş.
Melâhide	: Dinsiz imansızlar, mülhidler.
Melûl	: Bezmiş usanmış.
Menâsıb	: Dereceler, rütbeler.
Menkûhe	: Nikâhlı kadın.
Menzil	: Yollarda konak yeri, bir günlük yol.
Merbût	: Bağlanmak, ulaşmak.
Merd-i merdân	: Yiğitçe.
Mergûb	: Rağbet edilmiş, beğenilmiş.
Merkum	: Aşağılık, adi.
Mertebe	: Derece, miktar.
Mesâcid	: Mescitler.
Mesâlih	: İşler.
Meş'ale	: Kandil, ucunda alev bulunan değnek.
Meşveret	: Danışma, görüşme.
Meteris	: Toprak tümsek, siper.
Mevc	: Dalga.
Mevleviyyet	: Mollalık, müderrislikten sonraki ilmî pâyeye.
Mevzi	: Belirli yer.
Meymene ve meysere	: Ordunun sağ ve sol kanadı.
Meymûn	: Uğurlu, kutlu.
Mezkûr, mezbûr	: Zikrolunan, adı geçen.
Mihmân-dâr	: Misafir ağırlayan kimse.
Minvâl	: Tarz, şekil.
Mîr-i müşârun-ileyh	: Adı geçen beğ/vali.
Mu'âvenet	: Yardım etme.
Mu'cizât	: Mucizeler, olağanüstü durumlar.
Mu'tedil	: İliman, orta hâlde.
Muhkem	: Sağlam, kuvvetli.
Muîn	: Yardım eden, yardımcı.
Mukabele	: Karşılık verme, karşılama.
Mukabil	: Karşı karşıya gelen, karşılık.
Mukaddem	: Önde olan, önde giden.
Mukaddemâ	: Önce, eskiden.
Mukarreb	: Yaklaşmış, yakın.
Mukarrer	: Kararlaştırılmış.
Mukîm	: İkamet eden, oturan.
Muntazır	: İntizar eden, bekleyen, gözleyen.
Murassa	: Kıymetli taşlarla süslenmiş.
Mûr-i mele'	: Karınca gibi (kalabalık).
Musâfaha	: El sıkışma.
Musâhabet	: Görüşme, sohbet etme.
Musanna'	: Sanat eseri olarak yapılmış.
Muzaffer	: Zafer kazanmış.
Muzî	: Eziyet eden, rahat bırakmayan.
Mübâlâğa	: Çok, pek fazla.
Mücellâ	: Cilâlı, parlak.
Mücerred	: Yalnız, tek.
Müdâvemet	: Bir işe aralıksız çalışma.
Müheyyâ	: Hazır, hazırlanmış.

Mülâhaza	: Düşünme.
Mülâkî	: Buluşan, kavuşan, görüşen.
Mülâyim	: Uygun.
Mülhid-i mel'ûn	: Lanetlenmiş, imansız.
Mülûku'l-Arab	: Arap hükümdarları.
Münâcât	: Allah'a dua etme, yalvarma.
Münakkaş	: Nakışlı, süslü.
Münba'is	: Meydana çıkan, ileri gelen.
Münhezim	: Hezimete uğrayan, bozguna uğramış.
Münhezim	: Hezimete uğramış, yenilmiş.
Mürâcaât	: Baş vurma, yardım isteme.
Mürd	: Ölmüş, gebermiş.
Mürde	: Ölü, ölmüş.
Müretteb	: Dizilmiş, tertiplenmiş, düzenlenmiş.
Mürşîd-i zenadîka-i bî-imân	: İmansız zındıkların rehberi.
Mürûr	: Geçme, geçip gitme, sona erme.
Müsted'â	: İstene, dilenen.
Müşahede	: Bir şeyi görme.
Mütâba'at	: Birine tâbi olma, uyma.
Müte'ârif	: Herkesin bildiği ünlü.
Müteallik	: İlgili, ilişiği olan; asılı, bağlı.
Mütehammil	: Tahammül eden, dayanan.
Müteveccih	: Bir tarafa yönelme.
Müyesser etmek	: Nasip etmek.
Müyessir	: Kolay gelen.
Müzâyaka	: Sıkıntı, kıtlık, yokluk.
Müzeyyen	: Süslenmiş, süslü.
Na'ra	: Yüksek sesle bağırma.
Nâ-çâr	: Çaresiz, zavallı, ister istemez.
Nâgehân	: Ansızın, birdenbire.
Nahîf	: Zayıf, arık.
Nâm-ı kabîh	: Kötü ad, çirkin ün.
Nâ-tüvân	: Güçsüz, zayıf.
Nebâtât	: Bitkiler.
Necât	: Kurtuluş.
Nefsi nefsi	: Herkesin kendini düşünmesi, kimsenin kimseye hayrı olmaması
Nerd-bân	: Merdiven.
Nesîm	: Hafif rüzgâr.
Nev	: Çeşit, tür, cins.
Nev-bahar	: İlkbahar.
Nısf	: Yarı, yarım.
Nısfu'l-leyl	: Gece yarısı.
Nidâ	: Bağırma, seslenme.
Nusret	: Allah'ın yardımı.
Od	: Ateş.
Od etmek	: Ateşlemek.
Ol hîn	: O zaman, o an.

Olıcak	: Olunca.
Otak	: Padişah veya serdarın çadırı.
Oturak	: Konaklama, dinlenme.
Öri	: Çayır, otlak.
Pây-dâr olma	: İyice yerleşme, sürekli.
Penbe	: Pamuk.
Perâkende olma	: Dağılma.
Perende	: Takla atma.
Per-pervâne	: Geri dönme, dağılma.
Peyda olma	: Ortaya çıkma.
Pinhân	: Gizli.
Pusu	: Aniden vurmak için saklanma.
Pûş	: Giyen, giyinmiş.
Pür-kusûr	: Çok kusurlu.
Pür-ma'mûr	: Çok bakımlı.
Pür-melâl	: Çok hüznü, bezgin.
Pür-nuhûset	: Uğursuzluk.
Râ'nâ	: Güzel, parlak.
Raht	: At takımı.
Ravza-i mübarek	: Peygamberimizin mezarı.
Re'y-i tedbir	: Tedbir düşünme.
Reâya ve berâya	: Bütün halk.
Reddetme	: Geçirtme, savma.
Ref'	: Kalkma, geçme.
Reis-i mülhidân	: Dinsizlerin başı.
Rencîde	: İncitme, gücendirme.
Revân/e	: Yürüyüp gitme.
Revnak	: Parlaklık, güzellik, tazelik.
Riâyet	: Gözetme, değer verme.
Ricâl-i tüvân	: Kuvvetli adamlar.
Rûh-i aziz	: Aziz ruh.
Rû-siyâh	: Yüzü kara.
Rû-yi zemin	: Yer yüzü.
Saded	: Niyet, maksat.
Sâdır olma	: Çıkma, meydana gelme.
Sad-pâre	: Parça parça.
Sakin olmak	: Oturmak, yaşamak.
Salâvât	: Peygamberimize edilen dualar.
Sâlifü'z-zikr	: Zikredilen, adı geçen.
Salt	: Yalnız, sade.
Sârik	: Hırsız.
Sâyebân	: Büyük çadır.
Sebb-i şeyheyn	: İki şeyh: Haz. Ebubekir ve Haz. Ömer'e hakaret etme.
Sebze-zâr	: Yeşillik, çimenlik, bostan.
Sebz-pûş	: Yeşil örtü.
Seg-misâl	: Köpek gibi.
Semâniyye	: Sekizinci derece.

Semendân-ı bâd-pûyân	: Yel gibi hızlı koşan atlar.
Senâ-yi bî-girân	: Ağır olmayan övgü.
Serâser	: Baştan başa, tamamen.
Serâsime	: Sersim, şaşırılmış.
Ser-asker	: Ordu kumandanı.
Serkeşlik	: Kafa tutma.
Ser-nigûn	: Baş aşağı dönmüş, talihsiz.
Server-i enbiyâ	: Peygamberlerin başı (Haz. Muhammed).
Servi-yi bâlâ	: Uzun servi.
Setr	: Örtme, gizleme.
Sevâhil	: Kıyılar, sahiller.
Seyishâne	: Seyisi sırtında taşıyan iri ve kuvvetli beygir.
Sıngın	: Bozguna uğramış, yenilmiş.
Sınıklık	: Mağlûbiyet, perişanlık.
Sırık	: Sırık, uzun kargı.
Sipâh-sâlâr-ı gabâvet	: Aptal kumandan.
Siyâset	: İdam cezası.
Sorguç	: Başa takılan tuğ, çelenk.
Söygenmek	: Yan üzerine dayanmak, yaslanmak.
Sû-yi tedbîr	: Kötü tedbir.
Sükkân-ı kal'a	: Kalede oturanlar.
Sülûk	: Yürüyüş, bir gruba katılma.
Sünnîyân	: Sünnîler.
Sürh-ser	: Kırmızı başlıklı, Kızılbaş.
Süvâr	: Ata binen.
Şabta	: Kargı, mızrak, uzun sırık.
Şadlık	: Memnunluk, mutluluk.
Şâd-şâdimân	: Sevinçli, neşeli.
Şâhân-ı selef	: Önceki şahlar.
Şâtır	: Büyüklerin atının yanında görevli ağa.
Şebhûn	: Gece baskını.
Şecâat	: Yiğitlik, cesaret.
Şehinşâh	: Şahlar şahı.
Şekvâ	: Şikâyet etme, yakınma.
Şerh	: Açıklama, yorum.
Şikest	: Kırılma, kırgınlık.
Şîrâne	: Arslan gibi, kahramanca.
Şitâ	: Kış.
Şükûfe	: Çiçek.
Ta'cil	: Acele etme, çabuk olmasını isteme.
Ta'zîm	: Saygı gösterme, ululama.
Ta'addî	: Zulmetme.
Tabl ü nakkâre	: Savaş davulu, dümbelek.
Tağyîr-i câme	: Elbise değiştirme.
Tahmîr	: Yoğurma.
Tahrîr	: Yazı, yazma.
Tahsîn	: Beğenme, alkışlama.
Taht-ı hükûmet	: Hükûmet idaresi altında bulunma.

Tâife	: Kabile, topluluk.
Takrîr	: Söyle ifade etme, anlatma.
Taraf-ı ‘adûv	: Düşman tarafı.
Tarîk	: Yol, usûl, sebep.
Tasnîf	: Bölümlleme, ayırma; kitap hâline getirme.
Taşra	: Dışarı; şehirden uzak yerler.
Tavafgâh	: Ziyaret yeri.
Tavîle	: Hayvan katarı, ahır, tavlâ.
Taviyyet	: Niyet.
Te’kid	: Tekrar etme, kuvvetlendirme.
Te’lif	: Eser kaleme alma.
Tebdil-i suret	: Şekil değiştirme.
Teber-dâr	: Baltalı asker.
Tedbir ü tedarük	: Tedbir alma ve hazırlanma.
Tedbir-i bedrây	: Kötü düşünceye dayanan tedbir.
Tedbîr-i münîf	: İyi bir tedbir.
Tefahhus	: Ayrıntılarıyla araştırıp inceleme.
Tehlîl	: “Lâ-ilâhe illallah” sözü.
Tekbîr	: Allahu ekber.
Tekrîm	: Saygı gösterme, yüceltme.
Tekye	: Tekke.
Temâşâ	: Görülecek şey, manzara; gezme, seyretme.
Temhîd	: Yayma, döşeme, düzeltme.
Tenge	: Para.
Terakkî	: Nizamî olarak verilenden fazla verme, ödül.
Tesbîh	: “Sübhanallah” diyerek Allahı zikretme.
Teshîr	: Ele geçirme, zaptetme.
Tesvîd	: Karalama.
Teveccüh	: Yönelme.
Tezyîn	: Süsleme.
Tınâb	: Kazığa bağlanan çadır ipi.
Tîg-i bî-amân	: Acımasız kılıç.
Tîg-i hûn-rîz	: Kan döken kılıç.
Tîr-endâz	: Ok atan, okçu.
Tîr-keman	: Ok yay.
Türâb	: Toprak.
Tüskürme	: Geri çevirme, püskürtme.
Ubûdiyyet	: Kulluk bağlılık.
Uğur	: Hayır; hedef, yol.
Uğur-i hümayûn	: Padişah uğruna.
Ulûfeci	: Atlı yeniçeri askeri.
Ulûfeciyan-ı yesar	: Sol kol askerleri.
Umûmen	: Tamamen, hepsi.
Umûr	: İşler, emirler.
Umûr-dîde	: Umur görmüş, tecrübeli.
Umûr-i mühimme	: Önemli işler.
Urûc	: Yukarı çıkma, yükselme.
Uşurmak	: Vurmak.

Ümmid-i tezayüd-i câh ü ‘izzet	: İtibar ve şerefi artırma umudu.
Ümmiz	: Ümit.
Üryân	: Çıplak.
Üş/üşde	: İşte, şimdi.
Üştür	: Deve.
Vâcibü’l-vücûd	: Varlığı mutlak olan Allah.
Vâdi-i bî-pâyân	: Sonsuz vadi.
Vahdaniyyet	: Allah’ın birliği.
Vâki’ olmak	: Olmak, bulunmak.
Vâsî	: Geniş, engin.
Vaz’	: Koyma, konulma.
Vech-i ahsen	: En iyi yol.
Veçhe	: Yön, taraf.
Vezir-i efham	: Fehametli, yüce vezir.
Vuku’	: Olma, meydana gelme.
Vukıyye	: Bir okka ağırlık.
Vücûd iklimi	: Varlık âlemi.
Vüzerâ’	: Vezirler.
Yarak	: Silâh, savaş aracı; azık, levazımat.
Yârân	: Eş dost, arkadaş.
Yârân-ı safâ	: Safa dostları, eğlence arkadaşları.
Yarar	: Kahraman, yiğit.
Yegin	: Çok; şiddetli, heybetli.
Yemîn ü yesâr	: Sağ ve sol.
Yevmen fe-yevmen	: Günden güne.
Yevmü’l-ahad	: Birinci gün, Pazar.
Yevmü’l-cum’a	: Cuma.
Yevmü’l-erba’a	: Çarşamba.
Yevmü’l-hamis	: Perşembe.
Yevmü’l-isneyn	: Pazartesi.
Yevmü’l-sebt	: Cumartesi.
Yevmü’l-selâse	: Salı.
Yörüş/yürüyüş	: Hücum, taarruz.
Yülek	: Tüyleri kesilmiş.
Za’f	: Zayıflık.
Zâbit	: Rütbeli asker, subay.
Zabt u tasarruf	: Elde tutma, hakim olma.
Zâhidâne	: Züht sahibine yakışır şekilde, mükemmel.
Zâhire	: Yiyecek şeyler.
Zahm-nâk	: Yaralı.
Zâil	: Yok olan, ortadan kalkan.
Zaîm	: Zeamet sahibi.
Zâlim-i bî-amân	: Acımasız zalim.
Zaman-ı sâbık	: Eski zaman, önceleri.
Zebûn	: Güçsüz, Çaresiz.
Zelzele	: Sarsıntı, deprem; manevî buhran.
Zerrîn-ser	: Altın başlıklı; sarı başlı.

Zeyyîn	: Bezenmiş, süslü.
Zihn-i nakkad	: İyiyi kötüden ayırma.
Zu'm-i fâsîd	: Fesat çıkaran yanlış, bâtıl kanaat.
Zuhûr	: Ortaya çıkma, görünme.
Züht ü ta'at	: Kendini ibadete verme.
Zürriyet	: Soy sop, nesil.

DİZİN FAKSİMİLE EKLER

1. Harita: 1578-Şark Seferleri zamanında Kafkasya

2. Fotoğraf: Ardahan Kalesi ve Kür ırmağı

“Ardahan nâm Kal’aya varılup. Ve kal’a-i mezkûrun önünde, ırmaklar kenârında konulup. Üç gün anda dâhi oturak olunup. Ve cümle ‘askere tenbîh olundu ki, “Bundan ilerüsi, yasakdur. Üç aylık azık ve zahîre tedârük idin.” deyü.”

3. Fotoğraf: Çıldır Savaşı’nın yapıldığı Şeytankale

“İkinci gün Çıldır demek ile ma'rûf ve meşhûr mevzi’e gelindi. Meger anda bir küçük Gürci kal’ası varidi. Adına İblis Hisârî derler idi. Bir derenin içindedir. Gayet daşlu ve sarp yerde vâki’ olmuşdur.” (Foto Çilem-Kars)

4. Fotoğraf: Demirkapı/Derbend Kalesi

“Ve Kal’a-i Demürkapu, kendüsi bir dağ dibindedir. Gündoğısı Bahr-i Kulzûm’dur. Ve günbatısı dağdır. Dağdan tâ deryâya değin, iki sedd çekilmişdir. Mezkûr seddin uzunluğu, üç mil mîkdârı vardır. İskender-i Zülkarneyn Hazretleri binâ etmişdir. Ol vilâyetin halkı kal’a-i mezkûra Demürkapu dimezler, Derbend derler.”

5. Fotoğraf: Derbend’de Kırklar Mezarı

“...ve Kırklar makamı vardır. Ulu ziyâretgâhdır.” (Foto: N. Kaşıkçı)

6. Fotoğraf: Özdemiroğlu Osman Paşanın Diyarbakır’da Kurşunlu Câmii avlusundaki mezarı ve mezarın bulunduğu çifte kubbeli türbenin ikinci kubbe kapısındaki kitabe:

*Budur Sultan Murad Hanın vezîri
Ki feth oldu elinde Mülk-i Şîrvân
Yedi yıl terk-i taht etdi elinden
Hudâbende Muhammed Şâh-ı İran
Tatar Han oldu âsi Pâdişaha
Anın ref’i olundu buna fermân
Koyup Şîrvân’ı gitdi âsi Han’a
Kesüp başın yerine dikdi bir Han
Dönüp Tebriz’i aldı oldu târih:
Cihanda nâm koydu geçdü Osman. 993*